

10.

ПЕТРО КАРМАНСЬКИЙ

Між рідними
в південній Америці

КІВ · ВІДЕВ · ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“.

I. Українська бібліотека.

Досі появились:

- П. Карманський: Між рідними в південній Америці. З передмовою А. Крушельницького. З 16 ма-
люнками 8⁰, 211 + (1) сторін.
А. Крушельницький: Орли, комедія. 8⁰, 266 + (2) ст.
— Трівога, драма. 8⁰, 132 сторін.
— Змагання, повість. 8⁰, 415 + (1) сторін.
— Дужим помахом крил, роман. I. том. 8⁰, 404 сторін.
— Дужим помахом крил, роман. II. том. 8⁰, 499 сторін.
Іван А. Крушельницький: Весняна пісня, 8⁰, 83 ст.
А. Хомик: Веселий доляр, опов., в пер. словом
М. Шаповала. 8⁰, 188 сторін. З портретом автора.
С. Черкасенко: Казка старого млина, драма. 8⁰,
138 + (2) сторін.
— Про що тирса шелестіла, трагедія. 8⁰, 170 + (2) ст.
— Твори, том III. (Поезії.) 8⁰, 238 + (2) сторін.

Друкується:

- А. Крушельницький: Дужим помахом крил, роман.
III. том. 8⁰.

II. Бібліотека світової літератури.

Досі появились:

- В. Гюго: Люкреція Борджія, траг., пер. В. О'Коннор-
Білінська. З пер. дра О. Грицая. 8⁰, XVI + 94 + (2) ст.
Т. Голье: Панна де Мопен, роман, переклав М. Шраг.
З пер. дра О. Грицая. I. том. 8⁰, XX 262 + (2) сторін.
— Панна де Мопен, роман II. том. 8⁰, 298 + (2) ст.
Ч. Дікенс: Цвіркун у запічку, опов. пер. Др. Н. Суров-
цова. З передм. дра О. Грицая. 8⁰, XVI + 120 сторін.
І. Мопасан: На воді, оповідання, переклав М. Шраг.
З передмовою дра О. Грицая. 8⁰, XX + 144 сторін.
А. Мюссе: Андреа дель Сарто, драма, пер. С. Па-
щенко. З передм. дра О. Грицая. 8⁰, VIII + 91 + (1) ст.
— Тіціянів Син, оповідь, пер. С. Пащенко. З перед-
мовою дра О. Грицая. 8⁰, XII + 79 + (1) сторін.
Стендалль: Абатесса ді Кастро, оповідь, пер. С. Па-
щенко. З передмовою дра О. Грицая. 8⁰, XVI + 160 ст.
— Ченчі, оповідання, пер. С. Пащенко. З передмовою
дра О. Грицая. 8⁰, XII + 56 сторін.
Л. Толстой: На кожний день, переклав В. Тулюпа,
том I, Січень. 8⁰, 100 сторін.
— На кожний день, том II, Лютий. 8⁰, 96 сторін.
— На кожний день, том III, Березень. 8⁰, 104 сторін.

МІЖ РІДНИМИ
В ПІВДЕННІЙ АМЕРИЦІ

В друкарні Христофа Райсера Синів у Відні.

МОІМ НЕЗАБУТНІМ ДРУЗЯМ

*O. O. Кл. Бжуховському, Раф. Криниць-
кому, І. Сенишиному, п. п. П. Мазуришино-
му, А. Фірманові, І. Кучмі, І. Андрусевичеві,
М. Бродюкові, Крамерові*

*їй усім, що хвилі моєї праці й осамітнення
розважували*

на довічний спогад

АВТОР

Шуміла хуртовина над нашою землею... Пере колочувала нам усе життя.

Кидала нашими головами, як вихорі снопами по сірому полі. Позакидала нас світами.

Одних, щоб шляхи далекі та важкі верстали по безкраїх просторах рідної землі. Від Галича — до Дону далекого, з над Дністра-Словути — до Сяну річки... Любили рідну землю щоб навчалися...

Одних з нас, щоб чужиною холодною скиталися...

Одних за моря погнала. До рідних, що від злиднів колись свою землю кидали, нової батьківщини шукали... Щоб тепер рідний край свій старий під час хуртовини рятувати помогали...

Позакидала нас хуртовина світами.

Не на день, не на два, не на місяці — на роки цілі, на десятиліття...

Хто з нас побачить що рідну свою землю?... А хто тільки в снах тужливих блукатиме по рідних пивах запашних?...

По волі й по неволі мусимо шукати на чужині своєї України... Там, де нас закинула химерна доля. Мусимо творити собі свою Нову Україну серед чужих людей... на чужій землі...

У своєму мізку, у своєму серці.... В своїх думках-мріях, у своїй волі-хотінні, у своїх чинах...

Коли б усі ми схотіли творити собі Україну, коли б ми змогли творити її!... Коли б уміли, на чужині проживаючи, думками бути по землях України!... Коли б чар України

встиг полонити нашу волю, скувати наші діла, щоб чи на чужині, чи за морями, чи де б ми не були, — щоб ми могли сказати:

*Всі мої думки для України!...
Вся моя праця для України!...
Вся моя любов для України!...*

Бо Україна там, де ми з своюлюю любовю до Неї, з своїми думками про Неї, з своїми зусиллями задля Неї...

Бо Україна розстелятиметься по всьому світу, куди ми пестимемо її ідею, де ми роститимемо її красу, з ким би не звязала нас для життя, для праці, для радощів і турбот — наша доля...

Бо тільки тоді буде сильна, могутня наша Україна, коли ми по всіх чижинах, по всіх світах виявлятимемо свою гаряччу, свою непереможну любов до Неї, коли ми прославлятимемо її ім'я чистою саможертвою, хрустальною працею для Неї... Коли ми радітимемо її радощами, болітимемо її стражданнями...

Де б ми не були... З ким, серед кого ми не жили б...

Читаю Твої спогади, мій давній Друже, і серцем почиваю:
Недаром викинула Тебе куртовина з Твоєї рідної землі!
Для Тебе, з Твоюлюю любовю, з Твоїм почуттям правди, справедливости, немає тепер вільного місця на Україні.

Але й не намарив Ти, Друже, скитаючися по світу.

Краса Твоєї душі прославляє навіки ім'я Твоєї рідної землі!

Велика любов Твого серця в обіймах до грудей пригортав тих, що, здавалося б, давно вже пропали для нас.

Твоя щира й чиста праця творить для нас Нову Україну — далеко, за морями...

Читаю Твої спогади й хвилями — сліз не можу спинити в очах. Сліз радощів...

Які нові світи мені Ти відкриваєш! Як Ти вчиш мене пізнавати могутню силу нашого народу, того велетня, який

усе їй усюди є їй буде тим, чим був на рідній землі — величним сином своєї України...

Читаю Твої спогади й хвілюється на радощах мое серце від тієї піжної краси, яку Ти мережаєш над безодніями моря, у тіни пралісу, на степах безкрайх — чужих, далеких та таких рідних Тобі й нам, що нас веде туди краса й сила Твоєго слова, глибока Твоя любов...

Читаю Твої спогади, й упевнялося, що, чим довше Тобі їй таким, як Ти, будуть заперті шляхи до рідної землі, тим сильніше прославиться ім'я України поза її межами, тим могутніше Вона проявлятиметься в колі вольних народів світу.

Бо така праця, як Твоя — не йде камарне! Вона сіє красу, ростить силу...

У Родаві 16. травня 1923.

Антон Крушельницький.

На морі.

На пароході „Ругія“, 26. січня 1922.

Вчора в-останнє прощав я Європу з земляками. І в Гамбурзі віднайшли мене люди, котрі мене знають з імені. Довгі тяглася балачка на політичні теми в гуртку трьох Українців, що прийшли мене провести на дорогу — за вечерою, а потім у роскішній каварні. — Не можу жалітися: тим разом кидаю Європу без жалю до рідних.

Відбувши довгі формальності в еміграційнім домі, я врешті опинився на пароході. Оце вдруге кидаю Європу; тільки тепер не на пароході люксусовому, у вигідних сальонах, а на маленькому німецькому пароплаві у третій класі. А йду як представник власного уряду... Чогось хочеться повести аналогію між колишнього моєю їздою раба й австрійського горожанина і теперішньою їздою вольного українського горожанина.

О 4. год. після обіду підняли якір. Парохід звільна несеться лиманом. Лаби до Північного Моря. На дворі мороз (16°); подорожні, передроглі, вештаються, вишукуючи свої кабіни і збираючи свої клунки до купи. Мені мають перемінити кабіну на кранчу. Сижу в „Rauchersalon“ 3-ої

кляси, курю тупо цигаретки, ловлю відорвані слова розговорів і не хочеться ні думати, ні згадувати, ні жалувати за чим би то не було, ні сподіватись. — Врешті вирвався з матні віденських інтриг, кинув поза себе всі нікчемності, що мене обмotali останніми місяцями. Іду до нової землі, до нових людей, до нової праці.

Криги заступають пароходові дорогу і він на силу ледви посувается вперед. По обидва боки тягнуться заморожені білі береги Ельби. Сон мене ломить.

27. січня, 10. год. вранці.

Пізно поза північ не міг заснути. Хворий шлунок і давлення під серцем не давали вспнати. І тільки дивно мені було, що парохід пливе так спокійно, хоча по моїх обчисленнях повинен би находитися вже на морі. І дивно було, що криги ще далі вдаряли об його береги з ломотом, бачилось, намагалися його розторощити.

Вранці вийшов я на палубу і побачив сумний пейзаж. Кругом леди, які пароходові приходиться ломити своїми грудьми, і брудна картина берега. Значиться, ми ще на Лабі. Парохід раз у раз зупиняється, щоб із більшим розгоном вдарити на противника, що йому дорогу тамує. Важко з Європи видобутися...

4. год. сполудня.

Вже одну добу в дорозі. Береги пропали, ледів уже не видно. Кругом зелена, рухлива скатертъ, що здувається і пересипає на собі біле

руно. Сонце яспіє і сріблить хвилі, холодний вітер зганяє подорожніх з палуби і приковує їх до теплої залі.

Перед годиною легке хитання пароходу викликало в мені опяніння і бачилося — ось-ось почнеться клята хвороба. Ноги тратили ґрунт, під мною почипала отвиратися бозодня. Перейшло щасливо. Ще не пора: ще яких 20 днів і бурхливий канал і безмежний океан передо мною. А за той час, хто знає, яку ще погоду доведеться пережити... Поки-що треба забавлятися роботою. Тільки ця умова тупість! І що мене так приголомшило?... Кругом гомонить розмова: німецька, еспанська, мадярська і французька мова мішаються і тільки відорвані слова, або фрази вдаряють об мое ухо. Та розмова мене й так не цікавить. Ідуть самі дрібніші промисловці, публика притувіла для всяких ідей, за виїмкою ідеї гроша й доброї кухні. Волочиться по океані між двома світами і подорожування для них буденна річ. Оповідають пригоди подорожніх в часі морської хвороби і посміхаються над нещасними. Їх нерви навіть для фізичних тонкостей загрубі. Щасливі люди...

Парохід злегка перехиляється з боку на бік — здається, наркотик починає в мені ділання. Закурімо цигаретку... І геть гонім немилі думки!

8. год. увечері.

Парохід розмахнувся і гремить та сопе, коли-хаючися повагом на боки. Поруч мене з гомоном грає в карти товариство, що піаналося що-йно

вчора, і побренькує німецькою алюмініовою мопетою. Перша моя знайомість — Італець з дочкою, що вже 25 років пережив у Бразилії. Його інформації про Бразилію мене підбадьорюють і вселять забувати за всі майбутні пригоди дороги. *Avanti!*

Почування втрати ґрунту під ногами поки-що минулося. Що завтра буде — побачимо... Стювард заповідає з цинічною посмішкою, що завтра вже не всі до столу засядуть. Клятий! —

28. січня в обідню пору.

Вчорашній вечір зійшов на гутірці з усякими людьми. Від старого Італійця я дізnavся де-що про Бразилію. Далі балакав з молодим мадярським офіцером, що їде в Аргентину долі шукати і полювати. Врешті перебалакав довго з німецьким молодим ремісником на політичні теми. До нашої балачки прилучився ще один Німець. З розмови я пересвідчився, яка переміна зазначилася в душі німецьких мас. Ні сліду давнього імперіалізму і цезаризму, маїже ніякого бажання відплати. Кожний має на язиці одно питання: Навіщо було воювати? Давній брутальний Міхель сьогодня крапля в краплю російський пасивний дядько. Його мрія — спокій, праця і покута за гріхи Вільгельма. Не хочеться вірити, як глибоко в душі Німців запустила коріння республіканська ідея! А при тому слідний у цій душі сильний нахил до містичизму. Скрізь процвітають спіритистичні сеанси. Дивні діла твої, Господи!... Хочеться вірити, що війна таки не велася безцільно.

Вчора виловили у вуглю біля машини двох Українців, — Москалів, як думає публіка. Мені одному відомо, що іспасні були моїми братами. Хотіли дешевим коптом перекрастися на другу півкулю. Позалазили у вугля і тільки увечері повіклили з нього й почали роздивлятися по пароході, заглядаючи в кожний куток. Почувалися, як у себе дома. І врешті їх виловили і висадили на беріг; а що далі з ними станеться?... Оде Твої діти, бездольна Україно! Певно з тих, що за Тебе груди свої на ворожі кулі наставляли. Тепер тікають у світ за очі, та й ще до того як щурі у вуглю на пароході! — Мені навіть не випадало до них признатися й я був радий, що їх узяли за Росіян. Бо я, пасажир 3-ої клясі, панок, котрому вільно признатися, що він син України, хоч не вільно признатися до того, що я відпоручник свого уряду, щоб урядові сорому не робити своєю демократичною корабельною картою. А все ж таки — я панок — і сотки українських інтелігентів, що на еміграції в нужді пропадають, завидують мені моого щастя... Бо хто з них спроможеться на корабельну карту 3-ої клясі до Бразилії? Хто з них спроможеться на таке прохарчування, як я дістаю на оцюму поштовому пароході в Італії 3-ої клясі?... Хто з них усилі вирватися з обіймів мольоха еміграції, що випиває всі життєві соки з синів України, і піти на стрічу новому життю, що пробуджує сонного духа і креще з нього нову енергію, новий пал і нове одушевлення до життя і праці? — І скільки їх благало мене, щоб я вирвав їх з пекла еміграції і простелив їм дорогу до

нового світа! — І починаю вірити, що я вибранець долі. Пусте, що оставив за собою семю, діточок, яких я вже півтретя року не бачив, що іду на невідоме життя, мабуть на важкі труди й на ласку вигнаних нуждою з рідного краю. — Та поки-що про все те я не думаю: живу одною думкою — заїхати щасливо до Бразилії, добути допомогу рідним. А там — нехай діється, що хоче. Щасливе отупіння...

Та й чи є що краще, як їхати інкогніто серед пестрої громади всіляких людей, усіляких національностей — ніким не займаним, для всіх невідомим і чужим, жити виключно собою у своїм світі? А ночами в маленькій кабіні, один-однім наслухувати вміраючих голосів з сусідніх кабін, вигуків служби, гомону машини, шуму й ломоту вдаряючих об стіни пароходу хвиль, слухати квиління дитини за стіною, мірити положенням тіла хитання пароходу і дожидатися в непевності, коли почнеться герць моря. Або ці перелетні думки безсиля, спаровані з трівогою, а то і з одчаєм, думки про те, що під пароходом бездонна глибина, а парохід на ній мізерна пилинка! Що-йно в такі хвилі вчимося резигнації і погоджуємося з тим, що ми нішо — вчимося покірливості.

Голова в мене важка, як після непроспаної ночі; однаке я ще тримаюся. Раннім ранком, коли я зайшов до Ідалыші, застав у ній тільки яку половину подорожніх. Інші вже хворіли. А їх ті, що вийшли з кабін, танцювали усякі вихилися, здавалося, були ляльками, завішеними на гумі і пущеними в рух рукою дитини. Пізніше

небо випогодилося, море заспокоїлося і хворі прийшли до себе.

Тільки не піддаватися! На нашому пароході їде поверх 60-літній зівялий дідок. А я ще „молодий“...

При сусідньому столі грають у карти, а там цокають об стіл „доміна“. Чогось хочеться шептати: все газард, ціле життя — непевна гра. Тільки мати при грі здорові нерви і погоду духа й байдужість до всього!

Море спокійне й легко скучерявлене. На дворі тепліше і з морозу тільки останки леду на палубі остались. Над зеленими просторами висять сірі імли. За парохом несуться невтомні чайки і згори дивляться цікаво на палубу. Наближаємося до берегів південної Англії.

30. січня.

Самі недобитки подорожуючої громади осталися. Та й ті якісь непевні, несвої, чогось дожидаються і як замотиличені по палубі снуються. Клята біскайська затока! Парохід так і танцює і ось-ось води почне крізь береги набрати. І звідки набереться в цеї води сили? Наш парохід — це справжня забавка для неї. — Дивлюся на стрічні пароходи, що поуз нас перепливають. Хвилями тільки щоглу і комин часами з води видно. А все ж таки дивлюся на все те, як на щось звичайне. І коли інчю вода об стіни парохода ломоче й гремить, коли парохід перехиляється так, що важко на лежанці рівновагу зберігти, коли він увесь тріщить і скрипить — я лежу

байдуже і єдино слідкую за моїми силами відпорності; і почуваю себе гордим, що належу до сих 20% подорожніх, які досі не піддалися всесильній морській хворобі. Тільки хвилинами хочеться зірватися з лежанки, тікати кудесь із цієї тюрми — та враз приходить свідомість, що виходу з неї немає. Отак минають години, дні й ночі.

Перебалакав трохи не з усіми товаришами дороги. Наслухався їхніх балачок до переситу.

Найбільше йдуть балачки на політичні теми. І дивно: хто б то не був, коли мова зайде на Польщу, кожний виповідає думку, що Польща не здергиться, кожний вважає її чимось зайвим. Зате всі вірять у будуччину Росії і її спочувають. Мені приходиться інформувати про Україну, та це питання мало кого цікавить. Ми далі ще не юстуємо для „цивілізованого“ світа. Що ж? треба буде дати себе пізнати...

Найцікавіший пасажир — це жидок, родом з Київа, що змалку виховувався в Парижі, та скрізь акцентує своє походження з України. Говорить по-французьки й по-російськи, та трошки по-німецьки. Вже третій день жаліється на хворобу, та все ж таки не дається. Скрізь його повно, з усіми балакає, завсіди веселий, на все байдужий. Широка жидівська пика з закривленим носом, грубий аж до комічності — типовий представник своєї нації. Чув про Шевченка і знає кілька фраз із його творів, чув про Тараса Бульбу, Хмельницького — і хоч України не бачив десятки років, готов сьогодня Україні душу записати. Цікава раса...

Бувший капітан, Мадяр, незвичайно втішився, що міг зо мною по-польськи балакати. Спеціяльне уподобання...

Тому, що я найбільше балакаю з бразилійським Італійцем по-італійськи, мене взяли за Еспанця або Португалльця. Треба було вияснити, хто я такий. Чи зискав я на цьому виясненні, чи втратив, не знаю. Та все ж таки мені приходиться грати ролю брошури, виданої міністерством преси і пропаганди. Брошури менш коштовної, та мабуть більш користної, бо все ж таки з неї цей і той дє-що почитав.

Борюся останками сил проти недуги. Ніч заповідається найгірша з усіх дотеперішніх ночей.

31. січня.

Ще година-две і хвороба добереться до мене. На щастя, в далі виринають снігом оповиті гори Еспанії. Доїздимо до північної Еспанії до Сан-тандер. Ох, яка пожадана для всіх ця земля, що захистить нас перед бурунами!

9. год. увечері.

Парохід спочиває в захистній затоці, не воруєчися. Вся громада віджила і до вечері зявилися ті, яких уже по два або й три дні в юдальні не було. Всі почуваються, як новонароджені. Нові подорожні, Еспанці, ще не освоїлися з товариством і сидять якісь не свої. В залі гамірно й весело. Аж тепер відчувається вповні благодать сухої землі під боком. А все ж таки наш парохід ще

ї не був на отвертому океані. Як любо споглядати з палуби на близький беріг, на якому розкинувся город на узгіррі, скупаний в електричному світлі!

Сижу в сальоні з новим знайомим, Українцем, який оженився в Німеччині, куди попав воєнним полоненим, і згадуємо недавно пережите. Згадуємо Раштадт з табором українських полонених і згадуємо славну „безпаливницю“ і „гуцайлівщину“. Мій знайомий — це один з тих, яких славні просвітителі з Буковини зробили байдужими до українства, перегнавши їх через відомий „карний бльок“ і загнавши на німецькі каторжні роботи. „Der Fluch der bösen Tat...“ Таких ворогів українства виховали буковинські педагоги десятки тисяч і накоїли Україні більше шкоди, ніж усі чорносотенці. Відсахнули від українства звичайно пайкаращих синів України, котрі не хотіли підчинитися режимові терору і спідлитися. І мій новий знайомий — людина жива, цікава, підприємчива, зневірився в українство і що-йно почувши мої балочки про Україну з другими подорожніми, зацікавився мною і познайомився зо мною. Ось так і на океані довелося мені віднайти заблудшого сина України, щоб його навернути. І де мені вже не приходилося вишукувати синів України і завертати їх з манівців! Дивно якось складається...

В ідальні грає музика і танцюють, а ми гуторимо про майбутнє України. Парохід дрімає на якорі під берегом Еспанії.

1. лютого.

Раннім ранком рушив парохід у дальшу дорогу. Треба було знову звикати до стукоту, ломоту й хитання. На щастя, вітер заспокоївся, на дворі потепліло, море вирівнялося і тільки злегка здувається, щоб не охлянути зовсім. Подорожні сидять на палубі, роскошуються весняним літеплом, гублять свої погляди на лазурових просторах води і на яскюльчих сріблом, снігових кантарійських горах. У цілій природі так спокійно, погідно, тепло — що ж дивного, що і в душах подорожніх дихнуло весною? — Чи довго матимемо таку погоду в природі і в душі?

2. лютого.

Парохід зупинився в Коруня, на північно-західній кінчині Еспанії. Знову облягли нас улізливі Еспанці з кошами „аранхас“ і всякої всячини і намагаються видурити від нас німецькі марки. На дворі хмарно і вітряно, та проте тепло. Сотні мев тріпочуть біля пароходу крилами, скиглють і виловлюють відпадки з кухні на воді. Невідступні товариші самітнього подорожуючого, прикованого до пароходу; єдині живі істоти, які йому приходиться бачити поза своєю залізною тюрмою.

Вже третю годину парохід стоїть у захищній пристані, а все ж таки і досі здається, що він колишеться на безоднях і ноги якось сами хитаються.

Вже сьомий день па морі, а що-йно північні береги Єспанії кидаємо. А де ще Rio de Жанейро! Ох, надоїла ця їзда! Куди не повернутися, всюди все оселедцем воняє, а голова завдно мов у похміллі важка і затуманена. Коли б уже раз на повинні океан виплисти і справжню їзду почати, яка до мети наближувала б! А то немов на одному місці парохід балансує.

Зпоза хмар пробивається сонце. Перед очима зеленіє беріг, вітер завиває любим теплом — так і не хочеться вірити, що в тім самім часі затока Лаби замерзла і зачинила пароходам доступ до Гамбурга. Вся публика на палубі, все віджило: так і кипить життя там, де до недавна все животіло. І не хочеться вірити, що за кілька годин, коли парохід із пристані викотиться, та сама публика знов похнюплена буде куняти по кутках і по лежанках, кисла, без життя, з обличчями, на яких фізична й духовна депресія писатиме елегії людської мізерії. Бідні ці люди...

3. лютого.

Від 8. год. ранку ми у захистній затоці біля Еспанського міста Віго. Це останнє європейське місце, котрого наш парохід доторкнувся. Увечері виїдемо з Європи, щоб зупинитися аж на берегах Бразилії. Ледви чи зупинимося скоріш, як за два тижні.

Яка роскіш доторкнутися ногою землі після 8-ми днівної їзди морем! Спершу ходиш, мов пьяний, усе йде хороводом, ноги вгинаються, земля немов подається під ногами. Через дві-три годині

забувається про їзду пароходом: накливають у тебе нові сили, хочеться їсти, пити — словом почуваєш себе новою людиною. І давно я не їв з такою охотою й смаком, як сьогодні в невеличкій еспанській реставрації, попиваючи добрим вином з Galiciї. (Дивним дивом довелось мені висісти як-раз в провінції, що посить назву моєї близької батьківщини, після того, як я цеї батьківщини не бачив уже півтретя року.)

Набравшіся сил до дальшої дороги, вернувся я на парохід. Дожидається від'їзду. Ген красується чепурний город, що здіймається терасою над затишною затокою, скутаний прозорою імлою. На дворі любе тепло, так і не хочеться вірити, що маємо перші дві лютого. Вітер ущух — дорога, після бурхливої ночі, заповідається гарно. Кінчать нагружувати вуголь, порядкують на палубі — осьось рушимо. Якось ніяково робиться від думки, що більше двох тижнів не доведеться землі оглядини; та рівночасно хочеться скоріш іхати, щоб заспокоїти цікавість, щоб побачити нових людей і нову країну, щоб зорієнтуватися, чи поведеться для загальної справи щось зробити — а времі, щоб уже раз видобутися з цеї тюрми пароходу. Дорога рішуче задовго тягнеться... Від самого сидження на пароході пянію і, здається, знову колишуся на рухливих хвилях. І готов зненавидіти море, це море, яке досі любив більш усього. А все ж таки — хай би вже раз рухнули!

Вечір. З пароходу, який досі дрімає, видно недалекий беріг. Сотні світил, розкинутих на терасоватому узгіррі, так і сміються привітно до

чужинців, що мріють про свої країни, попритулювані до стін пароходу. На душі якась дитяча зворушливість розливається.

Загуділа шруба, парохід починає дріжати, рухнувся з просоння і звільна почав сунутися по збитій хвилі. *Vogue la galére!*

5. лютого.

Страшна, незабутня ніч! Здавалося, парохід розсипався під ударами хвиль — увесь тріщав, скрипів і перед насоками ворога вигинався. Від часу до часу нісся оглушливий грюкіт і здавалося, вода вливалася до середини всією силою. Часами, коли парохід перехилився на бік так сильно, що треба було триматися, щоб не висипатися з лежанки на поміст, було чути бренкіт посуди, що сипалася в кухні на землю, і тоді здавалося, що це вікна паходору під напором води розтріснуються. Коридорами бігала служба, роздавалися поклики, нісся грюкіт — за стіною квиліла дитина.

Незабутня, страшна піч! Яким мізерним червячком почував себе людина в таку ніч на безоднях оксану! Яким байдужим робиться він до всього, що донедавна було суттю й метою його життя!

Надійшов ранок. З бідою вдалося мені одягтися й вийти на палубу подивитися, що діється. Вітер дув і трохи не змітив подорожніх у море; щогла й реї заводили жалібно, як струни на величезній гарфі. Щушниною носився парохід на височезніх хвиллях, западаючи в яри між ними, то знову випливаючи на виростаючі ненадійно рух-

ліві гори. Куди засягло око, бачило безкрай простір, засіаний горбами і ярами, на котрому, здавалося, вітер гонив кучугурами снігу, звіаючи його з одного горба й заносячи на другий. Коли було дивитися в даль, затрачувалося зовсім враження моря: малося враження безкраєго поля, по якому бушував вітер і носив купами снігу. І саме тому, замісць почування страху, родилося почування роскоші.

Я стояв на самому задньому кінці пароходу. Були хвилини, коли зад пароходу випливав високо понад воду і прруба не засягалася води та гуркотіла в порожньому просторі. І нараз западав він у насакуючий вал води і з ломотом валився у безодню до того, що вода вискачувала вище палуби і тільки швидкий рух угору не допускав на палубу води. Так само боровся парохід з насакуючими водяними валами на його боки. Він грався з водою, тікав перед нею, відхилявся від її насоків, виринав на її гребені, вертів собою, здавалося, знат усі хитроці противника і на всі ті хитроці знат способи, яких уживав у свою пору. І аж тепер можна було пересвідчитися, яким неоправданим являється страх подорожнього перед розбурханим океаном.

Я стояв цілими годинами на кінці пароходу, тримаючися поруччя, щоб вітер не викинув мене з палуби в безодню, колихався понад кипучими, ревучими глибинами, почував себе легким, як чайки, що плили за пароходом і цікаво споглядали згори на мене, і почував себе таким певним, немов би стояв на твердому ґрунті, або

Ішов добре втоптаною дорогою. І роскошувався чудовою картиною, якої не змалювало ще ніяке перо ні кисть, і роскошувався своєю силою і певністю і спокоєм духа.

Сонце перебивало гонені вітрами хмари і на розбурханих хвилях розлилася безмежна маса срібла, що переливалося, блестіло, сліпило очі. Стільки сяєва срібла ще не приходилося мені ніде бачити.

P. S. Скільки на нашому пароході політиканів! Просто уха болять від дискусій. А вже найчастіше спорить мій земляк, Київлянин, з мадярським офіциром. Малограмотний „малорос“, захоплений у величі давньої Росії, фанатичний православний бігот, уже виводить мене з рівноваги. І сьогодня прийшлося мені на очах усіх засоромити його і виказати його неграмотність. А коли він далі обстоював свої русофільські погляди, мадярський націоналіст, аристократ, мусів звернути його увагу, що рацію треба признати мені, українському націоналістові, який знає свою націю краще і котрий, як Галичанин, стойте культурно вище наддніпрянця. — Ви — казав Мадяр — мусите піддатися дисципліні і проводові Галичан, бо тільки вони зроблять з вас націю. — Цікавий я, що сказали б наддніпрянські віденські сектанти, як би почули виводи мадярського шовініста, що втік перед румунським терором із Семигороду, дарма що є сином багатого поміщика...

Мені приходиться счасти давати подорожнім, головно Німцям, пояснення що-до української

справи. І я став уже авторитетною особою що-до
шніталь східної Європи. Та й не дивиця: аж
тут я пересвідчився, як мало поінформований
захід про східну Європу. Можна сміло говорити
про загальну „*in rebus orientalibus*“ ігноранцію.

Ось так мое інкогніто, яке я так люблю в дорозі,
зовсім пропало. Мене знають усі подорожні З. кляси
і всі поважають, як людину найбільш серед них
освічену. Мені приходиться говорити на всяких
мовах: по-німецьки, італійськи, українськи, росій-
ськи і польськи. Ось чим я подорожнім імпоную
найбільше!

Побіч наддніпрянця моїм найближчим товари-
шом є Італієць, старий бразилійський доробкевич,
з котрим приходиться щодня говорити про Бра-
зилію, Італію, Україну — пити пиво і грati в до-
міно. А другим балакуном, що не дозволяє мені
працювати, є стюард, комічний німецький Міхель,
спіритист, увесь постріляний на війні, великий
противник війни. Замучує мене своїми розмо-
вами, а вже найбільше забавляє мене, коли почне
говорити по-польськи, говорячи якимось нечуван-
ним воляніком, з котрого я тільки де-які слова
всилі зрозуміти.

6. лютого.

Море спокійне, небо затягнене легкими тума-
нами, лагідне тепло травня, вітер ледви диші.

В їдалні при обіді грає музика. Гості понай-
далися і попивши вином, курять задоволені та мрі-
ють, заколисані мельодіями вальсів і пісень. Передо
мною мій приятель Італієць з доњкою; поруч

Німкиня з молодим сином, прегарним юнаком, далі стіл з мадярськими парубками, а там аристократи купці, переважно Німці, і так далі — аж до останнього стола, де розсівся бундючно хитрий сфранцужений київський жидок. Старші і молодші, парубки, дівчата й замужні жінки. Усі йдуть до Бразилії та Аргентини, хто вперше, хто вже вдруге, до дому, — всі йдуть з надіями на багатства — в усіх одна думка: покінчти з європейською мізерією. А чого я йду?... Йду за грішми — та не для себе. Для себе я досі ніде не добув багатства — та й уже й не сподіюся добути. І не знаю, в кого більша рація їхати в новий світ: у мене, чи в усіх інших, що йдуть ураз zo мною. Та за те в мене менше даних до зневірря і жалю, ніж в усіх тих. А все ж таки я чогось завидую оцій громаді, що йде в далекий, невідомий світ — хто з робучими руками, хто з купецьким хистом, хто з мізком — а всі з великими сподіваннями. І щось клипає в душі, коли слухаю знайомих з віденських каварень мельодій; чогось мені нестає, чогось мені треба.

Та годі! годі потуряти серцю, коли парохід колишеться над безоднами, далеко від берегів Європи, а ще далі від берегів Америки. Ось в імлі з океану виростають ген-ген гори острова Мадейри. Там карається останній коронований Габсбург, так само далеко від усього, чим він жив і що творило значну частину його душі.

Замісьць згадувати, тужити й жалувати, ходімо краще зустрічати бодай здалеку острів, що зачинив у собі серце ізгоя. Море таке спокійне, зда-

ється хтось полив величезну скляну тафлю оливою і ця олива переливається на ній і злегка пузирить. Парохід пливе з розгоном і на годину робить 15. морських миль дороги. Чого ж би нам сумувати, коли мета все ж таки наближається? А там — хто знає, що там буде... Музика грає з вервою: „Гайда тройка, снег пуштій...“

Увечері.

Парохід сунеться звільна поуз скалистих берегів Мадейри, кругом котрої розкинулися дрібні острови. Мадяре тужно споглядають на гори, серед яких живе на вигнанні їх король, останній коронований Габсбург. Та Бог з ним: нам нічого над ним жаліти.

7. лютого.

Минаємо Канарійські острови. Крізь мандрівні хмарки перебивається сонце. Будиться вітер і море починає кучерявитися. Температура саме гарна. Подорожні порозідалися по палубі і вдихають повними грудьми океанське повітря. На обличчях усіх повне задоволення і байдужість. Вже всі звикли до їзди і вона для них стала чимось природним. Всі почувають себе як дома. Та й чого їм не бути задоволеними? Безжурність, дармування, своєрідні вигоди, чого їм бажати? Спи, їж, слухай музики, балакай, читай, забавляйся — в нескінченість. А вже найкраще почувають себе Жиди. Ідуть „Zwischendeck'ом“, за найнижчу ціну, а проводяться так, немов би вони були панами пароходу. Позаймали найкращі місця на палубі й ніяка

сила їх не рушить з тих місць. Повиниали покривала з лежанок, позагорталися і пильнують, щоб ніхто їх не випер з місць. А жеруть — не доведи, Господи! Після обіду забирають із столу все, що осталось по інших подорожніх, та й ще йдуть до кухні випрошувати милостиню і жеруть без уговорки. Здається, хочуть понайдатися на цілій рік. Це ж нічого не коштує — чого ж не нажиратися? Ну, і раса!

8. лютого.

25° півн. ширини і 20° зах. довжини. 2250 мор. миль за нами, а 3200 миль перед нами. Вже тринадцять днів на пароході, а ще других стільки приїдесться бути на п'яому. До всього звикнеш. А все ж таки хвилями хочеться вискочити з пароходу, якась божевільна туга жеє з нього і почуття безсилля давить людину і че хочеться коритися конечності.

Чудова погода; небо — лазурова крига, а море трохи не чорне. Червневе тепло і не хочеться вірити, що недавно від стужі тремтілося. Та пічного дивуватися: ми на ширині Сагари, Арабії та Індії.

Увечері.

Минув один з найкращих днів. Цілий день ясніло сонце, море було спокійне, ніодин подорожній не корився недузі. Тепер, пізно увечері, на палубі німецьке товариство виспівує і якось дивно робиться від думки, що цей наш мікрокозм, відтятій від усього світа, зовсім не відчуває свого

відосібсння і вповні собі вистарчав. Перший раз цього вечора з'явилася чудова фосфорисценція моря, феномен, який виступає в повній величині на рівнику. Такої гарної фосфорисценції я ще не бачив ніде на морі.

Гарний день, гарний вечір! Сьогодня хильнув на палубі шампанського в товаристві земляка, Італійця і Мадяра.

9. лютого.

Ми переїхали 20 степень північної ширини. Находимося на ширині південної Арабії і Бомбаю. За чотири дні переїздитимемо рівник. Уява працює й носить мене підтропічними країнами. І дивно мені, що на пароході потягає любий холодний легіт нашої липневої почі. Тільки сніжнобілі одяги моряків велять мені думати про сусідство рівника. Море спокійне, тільки сям і там носяться по безкраїх водяних полях білі гуси, що, здається, стріпують крилами до лету. Вода робиться що-раз чорніша. Чайки вже від двох днів кицюли нас — тепер ми зовсім самі. Парохід з грюкотом, серед шуму хвиль, несеться вперед. За останню добу ми переїхали 283 милі. Ще десять днів до берега. *Farewell, farewell, my dear land!* Вітерець дув в напрямі нашої дороги: підганяє наш парохід.

Увечері.

Dolce far niente... Минають дні за днями без журби, без клопотів. Цілими днями балакаю з добродушним старим італійським купцем, що везе

з собою товару на 5 міліонів марок (нім.). Вже розказали один одному стільки, що не вмістив би всього у велику книгу: ціле життя один одному змалювали; всі політичні питання обговорили. І він рад допомогти мені своїми знайомствами в Бразилії і ми постановили з Rio вкупі до Сан Павлово їхати.

Дивно якось складається, що мое життя все з Італійцями вяжеться...

10. лютого, сонівдні.

Проїздимо посеред Капвердійських островів. Сонце ясніє, море зробилося знов лазурове, по його поверхні носяться тисячі клубків рупа. Віс прохолодний вітерець, повітря так і плянить, вливаючися у груди. Від хвили до хвили появляється зграя дельфінів, що ганяються поуз пароходу по під саму поверхню води, або плигають поверх неї. Сям і там виплигне з води літаюча рибка і сонце сріблить її прозорі крила. Куди оком засягти, скрізь сяють блиски срібла. По обидва боки пароходу пересуваються дикі гребені скель островів, окутані на верхах білими хмарами. Руді, ізжарені сонцем, скелі й сірі долинки. Ніодної деревини, ніякої зелені. Немов хотіли б насміятися над тим, хто назвав їх островами зеленого рога. Тільки в одному місці видно між скелями малу затоку і невеликі пароплави. А ген на березі, серед піску, видно купочку хатин. А поза тим — кругом мертвеччина. — І навіщо природа зробила собі жарт, покидаючи серед океану купу цього мертвого каміння? — А все ж таки якось радісно ро-

биться на серці, як дивитися на цей клаптик камяного краю. Відтепер уже не доведеться і цього бачити. — Ми на 16. степені північної ширини, як-раз на половині дороги.

На палубі порозсідалися й порозкладалися брудні Еспанці. Цілими днями, старі й молодші і навіть хлопчики грають у карти. Дівчата виводять альтами крізь ніс монотонні мельодії, які доводилося мені чути малим хлопцем від циганів, що водяться з малпою або ведмедем. Смагла, трохи не оливкова фарба обличчя, чорний волос, вузенькі очка так і велять догадуватися у цих жителях піренейського півострова азіятів. А все ж таки ці пужденні, дрібні, здегенеровані азіати мають свою державу, яку-таку культуру й є відомі в усьому світі. А ми — нація природою вибрана, просто аристократи в порівнянні з Еспанцями або Італійцями — ми досі полу-раби, нікому невідомі і чекаємо, як якийсь Колюмб відкриє для світа нашу країну і нас. Справді соромно подумати.

У пізньому вечері.

В залі йде гучна забава: святковий товариський вечір. Декламації, співи, музика і врешті танці. Мадярська балеріна виводить столичні сольо-танці; забувається про парохід, мається вражіння столичного кабаре. Врешті йдуть загальні танці: російський Жидок танцює козака... І подумати, що ми на Атлантику, яких 10 степенів від рівника!

Вечір чудовий, місяць — цілий океан засипав сріблом. Всюди можна знайти красу життя. Ко-ли б тільки схотіти!

11. лютого.

В нашому пароході попсувалася керма: кілька годин круїзляли ми безцільно по океані.

Сьогодня нас усіх пощіпили від віспи. Усякі приємности треба пережити, поки в новий світ пропустять. Бідні ці Європейці тепер поробилися! Перед війною було не те; тепер хто не хоче, ко-верзує нами.

12. лютого.

Третю неділю доводиться зустрічати на пароході. Рано служба божа, а тепер усе куняє на палубі. На обличчях подорожніх слідна перетома від неробства і нудьга. Липнева жара... Її лагодить єдино прохолода від води і вітерець від руху пароходу. Океан залитий сяйвом сонця. Сотнями плигають літаючі рибки, гуляють дельфіни.

Вперше за останній тиждень зустріли ми сьогодня два пароходи, що поїхали до Європи. Один з них переїхав зовсім близько поуз наш парохід. — А все ж таки ми не зовсім відтяті від світа: кожного дня маємо відомості з континенту і знаємо бодай про найважніші події в Європі. Нічого тільки не чути про Україну. Вже три тижні нічогісінько. І вечорами, коли дивлюсь на великий, ясний місяць (він тут крацій, ніж де-инде), мимохіттю несуся думками до рідних і щось хлипав в серці. Далеко-далеко відбився я від вас, товариші нашого національного горя! І де і коли і в яких умовах ждати нам зустрічи?

„Terra cara da patria, eu te hei saudado
D'entre as dores do exilio. Velas ondas
Do irrequieto mar mandei-te o choro
Da saudade longinqua...“ (A. Herculano).

Та дарма: до тебе, моя далека країно, зако-
вана і скатована, мій привіт не долетить крізь без-
краї простори океану й землі. Ти обставлена
кругом жандармами, які мій привіт запроторять
у тюрму так, як тебе запроторили. Чи маю я ще
батьківщину?

„Eia, servos! O ferro se cruze;
Assobie o pelouro nos ares;
Estes campos convertam-se em mares;
Onde o sangue se possa beber!“ (idem).

Щить, моя туго, моя журбо безсонна! Сьогодня
неділя, сонце залило океан золотом і сріблом, па-
рохід несеться весело на південь — чого сумувати?

P. S. Чим довше живу між чужими, тим більше
впевняюся, якою односторонністю грішать т. зв.
культурні, пануючі нації. Ми, парії людства, на-
роди, що „не мають хрещення на братів у людстві“
— як каже Мацціні — ми мусимо все знати: про
все, що діється в культурному світі, і що кожний
блазень пануючої нації скаже, або що він зробить.
А попри це ми цікавимося з конечності всим, що
діється в народів, якими „вибранці“ не журяться
зовсім, бо ці народи нам близькі по долі. „Куль-
турний“ блазень не потребує нічого знати; він
може грішити непростимою ігнорантією, а проте

він має право дивитися на нас, паріїв, як на череду ігнорантів, якій ніяк не вільно ні думати, ні знати нічого. Про цю правду, яку я відчував у моїх подорожах по культурних краях, я впевняюся ще раз на оцьому пароході, де зібралася така ріжнородна громада. Про інші національності з т.зв. культурного світа в мене вже була вироблена думка; тепер приходиться доповнити колекцію культурних ігнорантів ще Німцями. З розмов з німецькими інтелігентами я впевняюся більш і більш, що вони гріппать не меншим неизнанням не тільки сходу, але й заходу, ніж інші арганти західної Європи. І це нобілітує мене в моїх власних очах; а з другого боку я щасливий, що можу робити моєму суспільству рекламу. У всяких проблемах звертаються до мене, як до авторитету, і я бачу, що мої погляди неволять їх призадумуватися. А все ж таки я син невідомої і „неістнуючої“ нації, а в найкращому випадку син „дикого“ народу... Годі: колись ми добудемо інше імя, добудемо його навіть проти волі тих, що мають монополь культури.

13. лютого.

Усі купаємося у власному п'оті; до рівника всього 4 степені — одна доба їзди. Море — чудова блакитна тафля. Подорожні готовляться до завтрашнього празнику хрещення.

Увечері.

На палубі крики, сміхи, співи, музики. Нептун з почотом справляє навечеріє хрещення. Музики

на імпровізованих інструментах витинають всякі вальси й польки. Парохід так і ходить від веселої, крикливої юрби.

Сижу в сальоні сам із земляком. Німецька й еспанська гульня не захоплює нас, синів нації, що зросли у віковій тюрмі!

Музика гремить, піддержана співаючою юрбою, відому пісню: „Die Vöglein im Haine“. До залі долітають слова: „In der Heimat da gibt's ein Wiedersehen“. — Справді єдина розвага для того, хто переїздить рівник, вигнаний нуждою з рідної країни. Тільки чи скоро це побачення буде?

Невиносима жара; аж лячно подумати, що небавком прийдеться йти в кабіну на лежанку. Та нічого не порадиш. Лишається хіба подумати, що в цю мить тисячі наших емігрантів в Австрії замерзають у віденських „кабінетах“, як оце я три тижні тому замерзав. Коли б їм тепла трохи дати!...

14. лютого, вранці.

Половина подорожніх спала на палубі, поки не зігнав їх дощ до кабін. Сьогодня невиносима задуха. Хоч би тобі дихнув вітерець. Під оловяними хмарами, з яких раз у раз росить дрібненький, зовсім теплий дощик, море, здається, охляло і не має сили викинути з себе хвиль. За яких 6 годин переїздимемо рівник. Вчора сонце стояло опівдні майже просто над нашими головами; усі ходили майже зовсім без своєї тіни.

1. год. пообід.

Находимся на 0³⁰ ступені півн. ширини. За які дві годині переїздимо рівник. Усе готове до обряду хрещення. На палубі з полотна зроблений великий басейн, наповнений водою. Подорожні в найкращому настрої. Небо прояснюється — місцями крізь хмари проривається бліда, тепла синява фарба. Нічим дихати.

1/3 год. пообід.

Сирена дав знак, що переїздимо через рівник. На дворі спокійна погода і крізь серпанок легких хмар пробивається сонце. На палубі зібралася вся громада: мужчини готові до купелі, жінки у святкових одягах. Серед гомону музики входить Нептун з тризубом, з патлатою головою з шнурків і з велитенською бородою, в товаристві своєї жінки в зеленому. Обоє короновані. За ними входить жрець в одязі протестантського священика, з величезним білим хрестом на грудях, завішеним на ланцюгу, і з чорною книгою з білим хрестом. Далі входить писар, інженер з далековидом з двох пляшок, з приладдям до мірення, а врешті фризіер. В цього останнього є величезна, на 1 метер бритва, такі ж ножиці, гребінь, щітка, кліщі до витягання зубів і інше приладдя. В коновці розпущене мило, попри це пензель до милення, величини пензля до білення хати і сикавка для перфуми. Жрець відчитує з „евангелія“ уступ і виголошує довгу промову іменем короля Нептуна, промову жартівливу. Потім землемір роздивляється крізь далеко-

вид і мірить, щоб справдити, що парохід на екваторі.

Врешті починається обряд хрещення. Перш усього хрестять малого хлопчика. Крізь тубу мірять удари його серця, потім голяр намаєює йому голову, причісув велітенським гребінем і щіткою, а врешті жрець хрестить його: „Sei getauft im Namen Neptuns und heiße... (тут дає йому нове, екзотичне ім'я). Тепер скоплюють хлопчину чотири негри (вимальовані), які цілий час плигають у воді в басейні, і зануряють неофіта у воду. Після того отримує він від капітана пароходу гарне, печатане свідоцтво хрещення з новим іменем, з підписом капітана. Те саме діється з малою дівчинкою, з цею ріжницею, що її у воду не вкидають. Далі йде хрещення пань. Кожна сідає біля басейну на кріслі (викликана писарем); її хрестить священик у цей спосіб, що губкою натирає чоло перфумою, а його помічник вкидає її за спину на голе тіло грудочку леду. Аж тоді отримує вона своє свідоцтво хрещення.

Більш інтересне хрещення чоловіків. Перш усього йдуть маніпуляції голяра. Неофіта намазують мілом, голять, стрижуть, де-кому витягають велітенського зуба, поливають з сикавки водою, а врешті перехиляють східці, на котрих він сидить, так, що він коміть головою падає у воду. Тут скоплюють його негри і зануряють у воду з головою. Коли він виплигне з води, з сикавки ллють на нього воду так, що він бідняга добре намучиться, поки видобудеться з басейну. Кожний вилазить з води замазаний чорною мазюкою від негрів, що мали його у своїх руках.

Серед цього громада регочеться і здається, океан радів, що його мертвечу, жахливу саміність звеселили нові мандрівники, що несуть свої сподівання, свої туги, свої журби й радощі з одної півкулі землі на другу.

Вже дві годині, відколи свято почалося, та кінця йому ще немає. Все ще викликають із списку нових невірних, щоб „змити з них бруд півночі“.

Наближаємося до кінця. Врешті вкидають у воду Нептуна з усім його оточенням. Грає музика, обходячи ввесь парохід, усі закутки.

Ідемо південною півкулею.

Увечері.

На пароході все готове до маскаради: імпрівізовани костюми, чудернацькі маски, всякі інструменти. З дикою музикою виrushає третя кляса на палубу першої, щоб ураз з „буржуями“ забавлятися, вірніше: щоб їх забавляти. Я остаюся в салоні трохи не сам один, бо на забаву немає в мене охоти.

15. лютого.

Минаємо перший бразилійський острів Фернандо Норонія, що пишиться фантастичними скелями і зеленими лісами. Це місце заслання для бразилійських проступників. Ось чим вітає нас нова земля! Видно білі хатки і зпоза скелі вистають щогли пароходу. Це гарнізон, призначений до сторожі. А все ж таки острів чи не найкращий з усіх, які зустрічалися по дорозі.

16. лютого.

Вчора був чудовий вечір. Спершу пригнітали море чорні хмари. І море й небо зливалося в чорну, важку масу. Великими, зеленкуватими плесами вистрілювали з чорної води сяйва фосфорисценції і нагадували собою блудні вогні на рідких напіх млаках. Пізніше викотився з хвиль червоний місяць. Наш гурток був у спеціально гарному настрої. Ми тішилися, як діти — сидячи на палубі на скрині, в якій везуть домовину, — розкидали жартами, реготалися. Під нами була чорна, безмежна безодня, над нами висіло важке від жари, чорне небо, ми сиділи на домовині...

Ніч була невиносима. В кабіні нічим було дихати; майже всі пасажири повтікали з кабін на палубу спати. Мені нагадалися ночі римського літа. А все ж таки я витримую жару краще, ніж інші.

Сьогодня починаємо четвертий тиждень їзди пароходом. На пароході все вже исується: вода неможлива, страви осоружні, скрізь воняє — не хочеться нічого в рот класти. Та вже недовго...

17. лютого.

По обчисленням за 3 дні скінчиться наша їзда. Ох, як надоїла вже ця водяна тюрма! Пусте, що море таке чудове, яким я його досі не бачив; пусте, що вечері повні невимовної краси й поезії. Та й краса надоїсть, коли зміни довго немає. Та вже найбільш осоружне товариство з пароходу.

Аж тут на пароході навчився я легковажити, а може й ненавидіти німецьку расу. Я пересвідчився, що ця раса тільки під кнутом велика; не стало кнута Гогенцолернів і вона уподобилася словянській расі в найпікчемнішому її виданні. Ні, більше не намовить мене ніхто їхати німецьким пароходом.

18. лютого.

Подумати! Під нами океан, над нами жарке, важке, мов олово, небо, а ми в похміллі, рєгочемося, танцюємо, впиваємося музикою і тріскотом від бутельок із шампанським — зовсім як там, далеко в гучному Відні, коли ще в нас була змога забавлятися.

Я один з шістьох гостей, запрощених капітаном пароходу до першої кляси на вечір. Наша балеріна виводить карколомні танці і тіршиль паль свою туалетою. А далі йдуть товариські, гуртові танці. На палубі лопотять фляги всіх держав, парохід немов зупинився в розгоні, тільки шум води і глухий стукіт машини вказають на те, що ми все ж таки їдемо. Гарні туалети, мужчини у смокін'гах.

Над безоднею виринає червоний місяць, а там сяє „південний хрест“, зоряна констеляція, яку знають тільки мешканці південної півкулі. Сижу в гурті трьох Німців, мадярського шляхтича, сотника, еспанського молодого лікаря пароходу і німецького пастора. В ряди-годи присідається до нашого столу капітан пароходу, один з найчесніших Німців, яких зустрічав я на своєму

віку. Не знаю, котра вже бутилка шампанського вистрілила при напому столі. Треба витримувати, а то скажуть, що я до шампанського не звичний — а я репрезентую Україну...

Друга година ночі: ми розходимося. В голові шум. Кладуся на кріслі до лежання на палубі, і починаю дрімати. Вітерець розвіває мое волосся і гладить мене по обличчі, з води парує сіль і звогчує все та й напуває груди роскішною прохолодою. Такої гарної ночі не пам'ятаю вже здавна. — І подумати, що ми на 10 степені південної ширини, біля берегів Бразилії, після трьох тижнів їзди пароходом! — І говорити, що життя не гарне!...

Увечері.

Казковий захід сонця. Море спить. Вдалі два пароходи плівуть паралельно з нами. Один з них недалеко нас, з другого видно тільки темну стрічку диму. Невиносима жара. Передостання ніч на океані. Завтра нічю ми повинні доїхати до пристані Rio de Жанейро. Скінчиться безжурне життя — прийдеться вертатися до праці, до обовязку. Та нехай би вже раз почалося! Там ждуть і числять дні, коли наспів звістка про овочі моєї праці. Ні, не пеститися під таку пору!

19. лютого, увечері.

Остання ніч на пароході. Уесь день подорожні в піднеслому настрої — дитяча радість загостила на парохід. І жара, здається, не так діймає, і море якесь краще, ніж звичайно, і вода втратила

свою осоружність і приємним запахом сповняє груди — усе якесь країце. Що-більше: серед радощів чути в душі якусь струну мелянхолії. Чогось жалко прощати цю дотеперішню тюрму, де пережилося майже місяць і то досить багатим що-до змісту життям. Скільки дум розсіяла душа з палуби цього пароходу по безкрайях океану! Не знаю, чи вмістив я в оцих доривочних записках хоч соту частину переживань, і чи як-раз дійсні почування попали на ці пошматовані, безплянові сторінки. Записував те, що принесла хвиля, не пригадуючи цього, що стояло кільканадцять рядків вище.

Як час дозволить, продовженнятих записок буде цікавіше, бо дістане свій реальніший зміст. І я з нетерплячкою дожидаюся цього сподіваного змісту.

Тож прощай, океане, прощай, моя тісна клітка, в якій не довелося провести, як слід, ні одної ночі, прощайте, надокеанські ясні зорі і ти, гарний місяцю, що звеселяв мої вечері, повні незначеної туги, і ти, сонце, і ви, рухливі хмари, — прощайте хвилі жаху, розбудженні з безодні ломотом хвиль у нічної пору, прощайте і ви, пасажири, з якими зійшовся ненадійно, щоб розійтися з вами навіки, і простіть, як часом я в душі лихословив вам, коли ви своїм поведінням виводили мене з рівноваги! Сьогодня я готовий простити вам, а навіть пригорнути вас до серця, як тих, що відходять від мене навіки, отже вмірають для мене.

Під бразилійським небом.

Rio де Жанейро, 21. лютого.

Я бачив ще одну гарну річ: бачив пристань Rio, з її фантастичними скелями, на котрих щедра рука природи розкинула невідому для Європейця зелень тропічних лісів; бачив казковий город з його оригінальною фізіономією: бачив усе багатство благословенної землі.

Коли вчорашнього пообіддя я опинився на бразилійській землі, мене привітав дощ. Я жадно метнувся під його краплі, бо увесь організм так і благав прохолоди. Та холоду цей дощ мені не дав: на мене падали теплі краплі, які тільки своїми ударами давали себе відчувати. Ох, ця жара!... Увечері ходив я з товаришами головною вулицею Avenida Rio Branco, роскошувався невиданою красою вулиці, напував очі виглядом чудових палат, впивався ліпотою жіночих одягів, пливав у морі світла — і, мов Агар у пустяні, благав дощу й прохолоди. Всю ніч не спав, купаючися у власному поті.

Сьогодня минає другий день моого життя у столичному городі Бразилії. Сижу спянілий. Перед моїми очима стоять чудові картини недавно баченого. Згадую і мрію.

Вихром неслоя авто довже з ними, рівними вулицями. Перемелькували попри очі чепурні палати, замасні пальмами, бананами, фантастичними квітами; юрба пестрилася роскішними строями; між смаглявими, блідими обличчями чорнілися обличчя ріжних відтінків, а чим чорніші були обличчя, тим більш яркими були одяги, з яких вони виглядали. Авто віхало в довже зну алєю, висаджену стрункими, височезними пальмами, а далі понеслося вуличками, здовж котрих пипалися в садках маленькі, трохи не для дітей побудовані, віллі — та такі чепурні і гарні, що хотілося б в одній з них сплющити очі до вічного сну. Неслося авто, перед очима виростала все нова краса, не хотілося вірити, що земля має таку силу, щоб виростити стільки буйної зелені, та ще під такою жарою сонця. Любая прохолода так і пянила.

Потім ходив я буйним парком, де шукав на-
дармо дерев, відомих мені з Европи. А врешті
оглядав я бразилійську культуру та її багатства
в музеї, приміщеному в колишній палаті імпера-
торів. Та все те не цікавило мене: мое око раз
у раз зупинялося на терасі, звідки простирається
панорама на город і пристань, єдина на світі.
Описувати її — марні зусилля. Не багатьом дове-
деться її бачити і тим краще мені думати, на
скільки багатіша моя душа вражіннями від душі
міліонів земляків.

Я втомлений до скону. Та знаю, що й це очі
не доведеться мені спати, бо хміль від краси
сон від мене прожене в сумну північну країну,
де мороз і смуток, журба і нужда. Та хай йому!

Сап Павльо, 25. лютого.

Сеньоріта Жулія, негарна, та зате симпатична своєю жіночою несвідомістю (рідкою в європейських дівчат), дочка італійського мого товариша дороги, замучує мене вже третій день запитами: „*bonito bello — eh?*“ — І я раз у раз відповідаю машинально: „*magnifico, naturalmente!*“ — Сеньоріта, чуючи все ту саму відповідь, споглядає на мене допитливим оком і не знає, що думати: чи говорю серіозно, чи насміхаюся і вражаю її потріотичні почування. Вродилася тут, зросла і тільки рік пережила в Арко, в північній Італії, а тепер стужена прив'язала у своє Сан Поольо. І хотіла б, щоб я, поет, гак і млів від захоплення красою її города. А я... Хіба я не відовчився вже давно охкати на вид чогось нового і гарного? Моя мовчанка — як би це знала сеньоріта Жулія! — більш говорить, ніж оклики багатьох інших, що дивляться на природу очима оціночної комісії лісів. — Sim, magnifico, senhorita! Цей парк „*Luz*“ біля залізничного двірця це краса, яка не має пари. Таких чудових пальм, такої поезії тропічної фльори, такого святкового настрою, який наказує відкрити голову з богоговінням — ні! впевняю вас, сеньоріто, подібної краси мої очі ще не оглядали. Те саме мушу сказати про „*Parque Antarctica*“, де ми слухали чудернацької для європейського уха бразилійської музики, і де я ловив бразилійських метеликів. Зате, вибачите, сеньоріто, ваш город, на котрий ви такі горді, мені не дуже сподобався. Забагато в ньому купецького краму, забагато

крамниць із золотом, запрості ваші каварні і все нагадує мені ярмарочні буди. Що з того, що в готелі мені не дозволяють на другий поверх пішки йти і все до ліфту силують? Що з того, що за столом заставляють по 8—10 страв і силують мене жеруном бути? Мій жолудок до того скорчився від європейської воєнної мізерії, що сьогодня я всилі зісти тільки антіпасту і овочі, а 5—6 страв мушу відставити на бік, на здивування прислуги. Зате моя душа голодна і може змістити цілий світ краси, до котрої вона тужила в непривітних стінах вміраючого Відня. І тому мені припала до вподоби одна тільки Avenida Paulista з чудовими палатками серед буйних садків, що пишаються невиданим багатством квітів. Однаке на цю „avenid'y“ я більше не пойду. Мене досада береться від думки, що в цих палатах живуть бувші пастухи й духові жебраки, а я — цар духа — скитаюся по світі бездомним, і журюся, чи не забракне мені грошей, щоб доїхати до місця мого призначення. І ви певно відчуваєте мої думки, сеньоріто Жуліо, бо якось дивно споглядаєте на мене. Нічого... Ваш батько теж був свинопасом, а тепер привіз на продажу товару на міліони, а звідси хоче вивести 1000 міхів кави. А все ж таки не пому, а мені приїдеться платити за каву, которую ми зараз підемо випити в каварні. І у вас буде така палатка і своє авто — та зате у мене буде воля і безжурність бідака з багатством розмріяної душі. — Хочете йти на карнавал подивитись? Ходімо: ціле мое життя карнавал. І я з охогою подивлюся на ваш, славний у цілому

світі, карнавал в Браз. Простіть, що в мене немає зацю костюм купити і кілька пляшок перфуми роздобути. Що ж! Я вперше на валому карнавалі опинився — та й то несподівано. Впевняю вас: на слідуючий карнавал (ви тоді будете вже сеньорою і у вас буде своє авто) я відвідаю вас і вдягну вже доміно і запасуся в перфуму; я буду вже бразилійцем. І тому я вас тепер кину і пойду в бразилійські ліси безкраї... Ви дивуєтесь? Питаєтесь, як можна Сан Павльо кидати, коли карнавал, спеціальність вашого города, що-шо починається? Ви згіршені моїм легковаженням вашої спеціальності? Простіть! Як удруге на світ прийду, то буду свинопасом у ваших лісах, а потім стану власником палатки на авеніда і буду експортувати до Європи каву і що-року буду дожидатися карнавалу, щоб з юрбою кабоклів і Ботокудів втішатися божевіллям, зродженим некультурністю доробкевичів і паразитів. А поки-що пойду в ліси, куди божевілля карнавалу ще не дібралося.

В лісах Парани і Санта Катаріни.

В придорожній гостинниці між Іраті
і Прудентополіс 28. лютого.

Двадцять вісім годин їзди залізницею — безкраїми лісами, якимись ніби полонінами, де буйні трави хвилюють, і знов лісами. Куди оком засягти, стрункі пінейри (бразилійські сосни) з округлими парасолями, які творять купини широких, колючих, твердих шпильок, а між ними горді рівні пальми, а долом непроходима гущавина бамбусів, ерви матте (бразилійського чаю), буйної папороті і всяких кущів і квіття, яке я знаю тільки з ботанічних городів. А далі поля височеної кукурудзи, виноград, помаранчеві дерева з темно-зеленими овочами і дерева та квіття, якого мої відомості з ботаніки не обіймають. Поїзд вється гадюкою вузеньким червоним пляхом і вагон бігає, кидає собою, здається, їдеш маленьким візком, привязаним до летучого воза. З горба на горб, в ліво, в право. Кругом ліси — пінейри та пальми.

Оставалося ще яких 100 кільометрів до останньої стації і прийшлося перервати дорогу. Поїзд іде аж завтра.

Я опинився в містечку Ponta Grossa, в гостинниці Santos, якої власниками є мурини. Увечері подивився на маломістечковий карнавал, котрий проводить мене всю дорогу, бо навіть до поїзду всідають подорожні, головно діти, в костюмах і вимальовані; наслухався чудернацької ґротескової музики і ранім ранком поїхав далі. Все з точністю машини.

Врешті доїхав до Іраті, звідки приїхлося їхати підводою. Хлопчики зачесли мій баґаж до українського склепаря з Тернопільщини і поки я оглянувся, була вже й підвода.

За той час розказав мені мій хазяїн коротенько свою історію. Розповів, як 25 років тому він їхав у Бразилію з першим транспортом, як емігранти мучилися два місяці в Удіне в Італії, як потім вимірали по кілька десять денно в пристані в Бразилії і в будках, покритих пальмовим гіллям серед безкраїх лісів Парани. Моя оповідання про мізерію в рідному краї його немов не цікавило, мовляв, він не таке вже бачив і знає. Розпитував тільки, кільки грошей можна мати в Галичині за стільки і стільки тисяч мільрейсів. Я пообідав з ним, попоївши „капусняку“ і чудової жареної курки, заплатив за це 2 мільрейси і рушив у дорогу. Рушив у возі, накритому будою з полотна, до якого були запряжені дві пари коней, що побрененькували дзвінками, як альпейські корови. Дорога розслизла від дощу, до коліс ліпилася темно-червона глина, сонце пекло і віщувало новий дощ.

Шість годин їди дорогою, перед якою ніщо відомі дороги на Бойківщині. З гори на гору, серед

вибоїв, рівчаків, калюжами, карколомними закрутами. Здавалося, все, що зів я на пароході, прийдеться віддати, щоб у ліси Парани приїхати вповні чистою людиною.

І яка цікава дорога!

Товаришу Олексо!

Не можу в цій хвилі не згадувати тебе, товариша моїх пригулянок в околичні ліси Відня, що раював, коли бачив купину зелених дерев і нечув ломоту трамваїв, що все мріяв про затишне життя серед тиші лісів і про глибоке, контемплятивне життя фільософа Рабінраната Тагоре. Тє, за чим ти тужиш роками, я маю в цій хвилі. Безкраї ліси, вузенька доріжка, над якою хвилюються бамбуси, буйні кущі, відомі нам з шенбрунської оранжерії для тропічної фльори, стрункі парасолі пінейрів і такі ж пальми з пушистими зеленими верховіттями. Сотні пестрих метеликів і невідомі птахи проводять мене на кожному кроці; що кілька годин зустрічаю тільки трачку до різання величезних пінейрів, в ряди годи переїде верхом двох-трьох жовтявих, з косими очима, кучерявих бразилійців, подивляться зпід ширококрисого капелюха і підносячи до капелюха руку, промовлять привітно: „ bom dia! “ Ось і вся людська культура! Серед безкрайного зеленого моря, серед таємної лісової глухини я сам з моїм візником, Німцем з Австрії, котрий побачив світ перед оцього лісового океану.

Не знаю, як почував би ти себе на моєму місці — та я про свої почування не багато можу.

тобі сказати. Мрію, мрію і розгублюю свої мрії в безмежних лісах бразилійської пущі.

Ось ми зупинилися на нічліг у половині дороги в однокій хаті, де міститься крамниця для мешканців, розкинутих у лісових истрях, і заїзд для проїжджих.

Мій візник випряг потомлені коні і пустив їх до лісу, а я, півночівши і попивши пахучого чаю матте сів на пні під хатою і мрію. З лісу, з лячної теміні несеться монотонний свист якихось цвіркунів, де-де промайне вогнище святоіванського червячка — а поза тим кругом типу, заколисана глухим шумом пінепрів і пальм. Яка лячна тиша, яка вимовна тиша! В такій тиші родилися найгніяльніші фільософічні концепції; в такій тиші людська самітна душа знаходить божество.

Товаришу! Чому тебе нема зо мною? Чому ми не помагаємо один одному віднайти душу цього лісового океану? Шукаю її вже від кількох днів, перечиваю її, підхожу до неї; та знайти її не можу. І почиваю себе таким маленьким, таким безсилним, таким опущеним, заблуканим мандрівником! І голову склоняю перед тими нашими вигнанцями, що вже перед двадцяті роками загубленими пилинами впали в цю пустиню пралісів, прорубали в ній маленькі віконця соцію, сіють кукурузу, годують стада свиней і цілими місяцями не бачать людського обличчя. Скільки тури мусіли вони тими довгими роками послати до рідних сел, до порогів своїх рідних! І як хотілося б піти до кожного з них, розказати їому нашу епопею крові, внести промінчик світла в їх

замкнуті для життєвих радошів серця! Даремні бажання. Передо мною непроходимі стіни дикої гущавини, в якій чайтесь загибель. Я сам загублена пилипа, ясну вхопив і проковтиув зелений океан, і чую, що я сам вміраю для тебе, мій сумний друге, що в цю мить десь у кутку в каварні пережовуєш думки Рабіндратана Тагоре і тужиш до моєї самоти; вміраю для культурного життя, вміраю для своєї минувшини. Чи ти здаєш собі справу з цього, як далеко я від тебе і як далеко відійшов я від бурхливого життя столиці? Від найближчого справжнього города йду още вже три дні та що-йно завтра доберуся до оселі. А куди понесе мене найближча будучина з цеї оселі?... Скільки доведеться їздити цею лісовою Сагарою з її дикими формами життя і з її небезпеками! Починаю вже розуміти, якими нерозумними дітьми були ми всі, коли за шклянкою вина у Відні говорили про Бразилію і снували пляни майбутньої нашої праці в цій країні. Не нам калікам до бою з всесильною дикою природою ставати. Ще цілі покоління велетнів мязів мусять перейти через цю пустиню, щоб нам перетонченим мрійникам шлях до серця Бразилії промостили.

Бррр! який лячний шум пралісу, який грізний говір цеї пустині! Яким безсилим почиваю себе в цій хвилині і як нервозно хапаю рукою за револьвер, коли бачу вуглики в очах хазяїна хати з рідкою чорною бородою, з ширококрисим капелюхом!

Починає накрапати дощ. В ухах гомонить одностайній свист цвіркунів, ліс попадає в сон.

Типа заколисує мене до спу. Чую, що буду спати так, як не спав уже цілими роками. Чую, що мої нерви заспокоюються. Чую, що все мицule відходить від мене в-одно далі й далі. А може я справді знайду тут це щось, чого шукаю вже від так давна?... Добраніч, мій друже, мій нещасний самітник, якого зідає тюрма гнилої каварні! Коли б я міг дати тобі хоч трохи цього простору лісового океану! Я в ньому тону й себе самого затрачує. І боюся, що швидко пропаду для тебе, для моїх знайомих і навіть для моїх найближчих. Ех, коли б ти зів, яка це благодать телеграф, пошта, залізниця! Я їх втратив на довгі, довгі часи. Добраніч!

Прудентопіль, 3. березня.

Вже третій день сижу в манастирі о. о. Василіян, в просторій, надмірно високій світлиці, і дивлюся з відчиненого вікна на „місто“. Серед лісів на рівнині розкинулися хатки по садках — у неладі й самовільно. Сям і там огорod з кукурузою і з деревиною ерви матте, головним джерелом заробітку наших поселенців. На горбі чудова нова палатка — манастир о. о. Василіян, поруч нацца українська церква з пальмами при боці, гарний „Народній Дім“ з тризубом, а там костел з двома вежами, а далі муніципальна школа, що стоїть порожня, бо діти, українські і польські, вчаться у своїх приватних школах (у школі сестер служебниць учицься яких 200 наших дітей!), палатка одного з українських діячів і інше. Місто числити яких 8000 мешканців, та вони всі розки-

нуті по лісах на просторі кількох квадратових миль. Найбільша українська оселя. Саме в день моого приїзду відбувалися вибори шефа політики. Українці п'єреперли кандидата прихильного нашій школі більшістю 170 голосів. О. о. Василіяне раділи, як діти, Українці цікай вечір палили з револьверів. Я дивився на цю дитячу радість і хміль перемоги та ніяк не міг зрозуміти, в чому криється причина радощів. Та з другого боку мене зворушила ця національна свідомість і дороження своєю рідною справою. І дивився я на цих трьох ченців у білих рясах з якоюсь шімою пошаною. Їх впливи сягають у найдаліші нетрі паранських лісів і вони з мулів майже не злазять, роблячи по кільканадцять, а то й кількадесят миль дороги неможливими, небезпечними доріжками. Саме від'їздить на своєму мулі о. Коциловський у дорогу. Має зробити сьогодня 8 миль дороги і вернеться додому за три тижні. Двічі топився в ріці, кілька разів смертельно падав зо свого мула. А проте все задоволений, усміхнутий, захоплений працею.

Дивно почуваю себе! Дивлюся в церкві на старих, згорблених дідусів з вимовними українськими обличчями, з товстими опущеними вусами, на стареньких бабусь із хустками на головах і одягнутих так, немов би вони що-йно вчора з Галичини надіхали, і не хочеться вірити, що ці люди вже по двадцять кілька років у бразилійській пушці пережили. Їх діти і внуки, одягнуті по-галицьки, граються на широких дорогах, говорять по-українськи, в церкві з молитовників моляться — на Українців виростають.

Сижу у своїй привітній світличці, дивлюся на чепурні хатки, розкинуті серед зелені садків і на парасолі піньйорів, що замикають з усіх боків місто, слухаю хорового співу з церкви, чую балачки дідусів на вулиці і переживаю дивну казку. Де я? В нашому галицькому селі, чи серед безкраїх лісів Парани? І родиться в мені віра в невміру честь нашого племени, і родиться в мені мрія про нашу будучу силу й панування. Чую, — вже навіть маленькі Негри з мішаного подружжя по-українськи балакають, а неодин старший Негер не гірше нашого Івана нашою мовою розговорює. Хіба це не доказ нашої культури й нашої сили?

5. березня.

На небі висять заєдно сірі хмари; в ряди-годи падає дощ; піvnі без уловку піють, погоди дожидаються й благають.

Серед таких умов відбулися сьогодні перші збори, на котрих я реферував про наші визвольні змагання і про нашу визвольну Голгофту. У великий залі „Народного Дому“, зібралося кількасот поселенців з Прудентополя і з подальших сторін — чоловіки, жінки, хлопці й дівчата. Збилися перед естрадою двома лавами, по лівому боці чоловіки, по правому жінки. Лад, аж любодивитися.

Говорив я, розповідав про те, що пережила Галичина за сім останніх років, що переживав й що й дожидає. Народ слухав спокійно, сльози ковтав, ніхто не ворухнувся, хоч усі були потомлені

церковним богослужінням, хоч уже давно була пора обідати, хоч міг реферат матиже дві години тягнувся. І нікто не перебив ні словечком, нікто не закашляв, нікто не зробив найменшого жесту. Слухали мене, як би слухали скарги рідної скривленої землі. Я мав враження, що вони мене слухають, як слухали б сини батька, що здалекої країни після літ блуканини вернувся. І вдивлявся я у знайомі обличчя, поорані літами горя й туги, вдивлявся в добре очі, в яких тримтіли слези — і голос в ряди-годи застрягав мені у глотці, я мусів переривати сумну оповість. Я бачив перед собою непопсовану українську душу, бачив синів України, що серед лісової пущі українську мрію цілі десятки років мріють, з рідним краєм радіють і з ним горюють. Я бачив тих самих Іванів, яких перед двома роками, рідний край лишаючи, в наших поруйнованих селах кинув, і бачив, що ні клімат, ні чуже середовище, ні змінені життєві умови їх не змінили. Тільки замісць світ — мізерні сурдути поодягали; а на жінках і цеї дрібної переміни не слідно. Таке саме виростає й нове покоління, що під бразилійським сонцем світ побачило і бразилійськими горожанами себе вважає. Сестри-служебниці у школі українського духа плекають і побіч португальської — української мови навчають, а навіть своєрідний український шовінізм піддержують.

Чудно мені! Дивлюся з вікна на садки з ервою матте і на огороди з мандікою і з виноградом, та з кукурузою, блукаю очима поверх парасолів пінейрів, серед яких сям і там пушисті

верховіття нальм звисають, і до мого уха долігає дитячий хор, що „Ще не вмерла“ у школі співає. І здається мені, що я у сні маячу, бо тільки в сні уява такі контрасти до пари зводити може. Та це не сон, не сноява!

Прудентопіль, 8. березня.

Не хочеться вірити, як глибоко запустила в душу галицького Українця ненависть до Ляха. Кривда з рук ляцького пана і підпанка лягала на наші села й містечка, пригнітала їх цілими віками. Кожний Українець від перших літ свідомості аж до домовини двигав важкий камінь цеї кривди, жив її свідомістю, мучився від неї, скретогав нишком зубами, дожидав визволення, або тікав перед нею за океан. І хоч у новому краї визволювався з ярма, торощив кайдани, які муляли його цілі роки в рідному краї, однаке цеї кривди не забував, не забував, що його брат далі карається, що на випадок його повороту до рідного села, польська брутальна сила знову вдарить по його спині й по душі — і він не розлучався з своєю ненавистю до Ляха, плекав її в серці і за океаном, тим більше, що тут пізнав він інше життя, відвчився килятися перед ким би то не було.

Не хочеться вірити — а однаке і в тих бразилійських затишних лісах іде боротьба нашого, відорваного від рідного краю і всіми забутого поселенця проти польського нахабного аргантного імперіяліста; і тут є свій шовінізм, своя національна гордість, погорда до польського під-

панка і ненависть до того, хто уявляє собою якусь силу.

Прудентопіль має Українців поселенців в троє більше, ніж Поляків; і тому в цьому містечку український шовінізм є в очі сильніше, ніж в інших оселлях. Українці почувають тут перевагу за собою і це робить їх більш агресивними. Вони відчувають погорду до всього, що польське; з Поляками не сходяться, цураються їх, ведуть свою місцеву політику, яка відповідає більш їх інтересам. Після останньої перемоги при виборах вони значно скріпилися, відчули своє значіння, зробилися горді на свою силу.

Коли приїздив польський конзуль і Поляки вітали його з почестями, ніодин Українець у цьому привітанні не взяв участі, а навпаки були такі, які кричали: „Привітаймо його так, як привітав Січинський Потоцького“. І всі українські поселенці наклали бойкот на нього.

Про ворожнечу між обома обозами говорить найкраще факт, що з'явилися чутки, немов би то Поляки з помети за пораження про виборах носилися з думкою висадити у повітря українську церкву. Хоч ці чутки не мають реальних основ, та вони доволі характеризують українсько-польську іділлю в лісах Парапи.

І коли то наші наддніпрянські політики змірять своїм коротким поглядом цю прірву між українським і польським народом, на дні котрої вже стільки лягло трупів тих, що цю прірву намагалися вирівняти? Та вони взагалі вчаться дуже поволі; нічого не порадиш.

Увечері.

Які чудові вечори! В день на переміну сонішна жара і теплі, лагідні дощі, а ввечері все випогоджується, ясніс місяць, тільки сям і там невидима рука порозкидає купини сріблистої вати і оживить сталеві пустині небовводу.

Містечко дрімає у своїх садках, серед лісів; ніде ні згуку, здається все завмірає. Ясніють придорожні електричні лампи; де-де видно світла з вікон. Ніхто не появиться на вулиці — містечко у ранньому вечорі завмірає. Тиша й вечірній любий холод заколисують душу до мріяния і сидів би при вікні відчиненому, дивився б на сонні хати, приспані між садками, — на лагідні світла, розкинуті химерно й безладно, мріяв би, ткав би занавісу, щоб закрити нею жахливу картину недавно минулого, і ждав би ясного ранку, ранку нового життя, котрий розбудив би й нашу рідну країну до такого спокою і розцвіти би й наші поруйновані, поламані, зівялі садки.

І лячно думати, що десь за океаном, за сотнями рік і сотнями гір, в країна, серед котрої стоїть велический хрест із розпятою на ньому українською нацією. І дивно думати, що для невеличкого клаптика поруйнованої землі вже від ряду років цю націю розпинають і терном вінчають, коли тим часом тут, у безмежних бразилійських лісах, на землі, що так і викидає з себе з елементарною силою буйну рістню, можна б легко сотні міліонів голодних вмістити.

Скільки тут простору, як вільно і як спокійно

усім живеться! Ех, ви кровожадні вампіри народів! чи зазнали ви хоч одної такої спокійної ночі, як ніч у бразилійському лісовому океані? Нешансні ви, тричі нешансні!

А проте — хто його знає?... Може і тут згодом розбудиться людина-звір; може і тут згодом розбудиться голод, може і тут вибує національна ворожнеча і колись ця спокійна земля, що своїм зеленим прапором пишається, зачервониться кровю ріжних народів і сплямить свій непорочний зелений прапор кровю, пролитою в міжнародних диких боях? Хто його знає... Людина — це нічим ненаситимий звір. Таким він був, є й буде.

Та поки-що тут є доволі простору для всіх народів; для тих, що споконвіку цю лісову пушчу заселювали, для біліх, що з європейської суматохи втікли, для чорних і жовтих — для всіх. І всі вони живуть усуміш і один одному дороги не заступають; кожний живе своїм життям, добуває з надрів землі це, що йому краще годиться, молиться своєму богові і свій рід помножує.

Сяє місяць, ясніють зорі, тиша оповиває оселю й заколисує її до сну, гомонить під сординкою одностайний свист жаб. Сидів би при відчиненому вікні, пив би холодне паухче повітря повними грудьми і мріяв би в нескінченість. Ніякої до нікого ворожнечі, піякого низького бажання; святковий спокій сходить на душу і вона відчував близькість божества і скоряється йому і молиться до нього й раю*).

*) Прудентошль найбільша й найстаріша українська оселя в Бразилії, має за собою 27 років існування і начислює до

Ivaї (Ivahy) 13. березия.

Вісім миль дороги підводою. Спершу широкою
дорогою, якої дорогою ніяк не годиться називати,
а потім вузенькою, крутою доріжкою лісами, серед

9.000 Українців. Ці Українці заселяють саме містечко Прудентополь і лінії та вісінали: О. Педро, Вікторія, Мандурі, Абріль, Інспектор Карвальо, Понте Ново, Ріо Прето, Маркондес, Новембро, Дісембрі, Нокер, Вісконде Гварапуава, Мавріса, Олівейра, Барагранде, Вісенто Машадо, Оутубро, Гварапуава, Мірінь, Сантос Андраде, Тірадентес, Сетембрі, Капанема, Тігре, Едвардо Шавес, Корнель Борман, Сіренев, Пікері, Есперанса, Парана, Сенадор Корея, Ivaї, Фазендас, Антоніна, Баравельємелья, Конзульполь, Нова Галісія, Каандідо Абресу, Ріо дас Натос, Руй Павліста, Барра Манса, Уїон, Герваль, Лігасон, Герваєнью, Мерекос. Всі перечислені менші або більші формациї становлять муніципію Прудентополя і з містечком є звязані з кожного огляду. Це головний терен діяльності прудентопольських о. о. Василіян і на цьому терені знаходитьться 23 українських шкіл (пересічно по 30 дітей в одній), 9 церков і каплиць, 10 філій Українського Союза (звичайно з власними домами). В самому Прудентополі є найкраїній і найбільший український Народний Дім, деревляна стилева церква, величавий, мурований монастир о. о. Василіян з друкарнею, дім сестер із шпиталем і школою (200 дітей) враз із конвіктом, в якому живе около 80 посторонніх дітей з усіх українських осель. В самому містечку є 12 склепарів Українців і 8 ремісників.

На віддалі 7½ миль від Прудентополя знаходиться наша оселя Італарá, котра враз з Тіжуко Прето, Кебрадентес і Катіядо начисляє приблизно 250 українських родин. Оселя одна з найбідніших, з лихою землею і відтіта від світа. Вона існує яких 14 років. Поселенці тут бідні і здебільшого живуть із заробітків по інших оселях. В Італарі є церковця, і читальня „Просвіти“. Зпосеред поселенців є 2 склепарями і 1 ремісником.

єрви матте, серед буйного очерету, в якому їздець із конем тоне. Чотири гарні коші подзвоюють дзвінками, візок з будою підскачує так, що вже рука болить від затискання полуздрабка, щоб не виплигнути з візка. Спершу роскішний холод, а де далі невиносима спека. Сотнями носяться пестрі метелики і птахи, все інші кущі і квіти перемелькують перед очима: дивишся й не на дивишся. Мій товариш дороги о. Евстахій (Турковид) забавляє мене розмовою, оповідає, інформує, розпитує. Радіє, що відірвався від праці, що до нових людей їде, що нову духову емоцію переживе.

Зупиняємося в лісі, недалеко прегарного водопаду річки Rio дас патас, і обідаємо. Смашна курка, мед і випо. Жарить сонце, ліс мовчить, глухо шумить водопад.

Наближаємося до оселі Бом Жардінь — 8 кільом. перед Іваеми. Аж ось зпосеред зелені виринає кінна дружина. Це почетна бандерія вийшла мене зустрічати. На переді повівають синьо-жовтий і зелено-жовтий (бразилійський) прапорці, де-які їздці з сокільськими лентами. Виступає провідник, вітає мене й підносить оклик на честь президента Галицької Республіки.

Скільки поезій в цій картиці! Стоять струпкі пінейри, красуються бамбуси, розстилилася передвечірня тиша. А на тлі цеї краси бразилійського лісу лопотить український прапор, гомонить українська мова, несеться оклик у честь президента української республіки... В кого чуття й уява, нехай доспіває собі решту. Скажу тільки це, що

мене скопило щось за глотку і чогось слізози почали тиснутися до очей.

Їздці уставляються в ряди і рушають передом і по заду нашої „кароси“ червоною дорогою, що веться гадюкою серед лісової зелені. В ряди-годи тріскають „фог'ети“ (штучні вогні), звиваються гадюками і полишають по собі синій дим. Коні полошаться і ми всі мусимо їх здержувати. І несемося вихром, а перед нами і позаду нас чвалують їздці, яких сорок душ. Несемся крізь бразилійську оселю; люди здивовані товпляться до вікон. Врешті віздимо в Іваї.

Вулиця пестриться від людей, зпід кожного дому тріскають „фог'ети“, приходиться всіх здоровити. Щось хлипає в серці, чогось мої думки несуться в цій хвилі до рідного краю.

Доїздимо до дому, заквітчаного пальмовим гіллям, пристроєного величезними українським і бразилійським прапором. Громада людей звертає па мене очі. Цей і той підступає з пошапою і представляється. Приходиться подякувати іменем уряду молоді на конях і прощати її відповідними окликами. Нас уводять до прибраної пальмами і квіттям хати, де вже готова спальння і зготовлений стіл до вечері. Засідаю з невеличким гуртком комітетових і покріплюю сили княжою вечерою. А потім іде гутірка. Що-раз нові напливають люди, розпитують, слухають — хитають головами, так і видно, що їх душа по галицьких селах у цій хвилині блукає. Я трохи не повалюся з ніг, чую, що всі кости болять, та мені незвичайно любо стискати долоні все нових гостей і розповідати в нескінче-

ність. Крізь відчинені вікна вливається пахучий лісовий холод, веться дим від цигареток у кукурудзяних листках, цокаються шкляники з пивом, іде гутірка. Приходиться говорити про тернопільщину, сокальщину, брідницу. І все доводиться стискати нові спрацьовані, мозолисті руки нових гостей, між якими є обличчя, на котрих літа й горе перших літ еміграції винесали сумну історію нужди, поневірки і твердої праці.

Врешті мене звільняють і я втомлений валлюся на чистеньку постелю на ліжку, вистеленім свіжим, пружистим кукурудзяним листям. І хоч кости в мене болять, хоч підо мною королівське ліжко, довго, довго не можу вснути.

Рано, після служби божої, народ валить громадою на площа Т. Шевченка, на майдан, вкритий травою, на котрому розкинулися густі, темні дерева ерви матте, на збори. Йдуть старі й молоді і діти, чоловіки й жінки. Стають у тіни деревини, поділені на дві громади, чоловічу й жіночу, і дожидаються моого слова. І я на підвищенні, у вінку зелені починаю сумну епопею галицького села.

Щоб уявити собі цього роду збори, треба їх пережити. Кругом мене зелень, передо мною юрба народу, що не зводить з мене ока, надо мною ясне бразилійське небо. Сонце пече, чистим повітрям несеться далеко на садки мій голос. В ряди-годи підійде жовтолицій бразилієць, послухає незрозумілої мови й відходить. Сям і там пристане Поляк, послухає, покрутить носом і теж відходить. Тільки громада Українців витримує на

сонці і слухає, слухає півторагодинної оповісти. Це віче буде одним з найкращих спогадів з моєї суспільної праці.

Кінчу обідати і знов уся хата, яка ще далі пишається зеленою і прапорами, заповнюється гістями.

І знов іде політична гутірка і знову приходять такі, що хочуть довідатися про свої села і знову стає мені в пригоді моя волокитська вдача, котра водила мене трохи не по всіх повітах Галичини. І приходять і такі, котрі хотіли б дізнатися в мені українського конзуля і шукати в мене правної поради, а дізнавшися, що я цього уряду не маю, хитають з жалем головами і сумно говорять: „І коли ми вже діждемося свого представника! Усі їх мають, тільки про нас чогось забули.“ — І приходиться поясняти, що Уряд не має фондів, що треба щадити гроші на пекучіші потреби.

Серед розмови напливають в одне нові гості, складають свої лепти на потреби уряду і розпитьують кожний за свій повіт, за своє село, за людей. І все приходиться малювати ту саму сумну картину.

14. березня.

Я вже четвертий день в Івах і четвертий день в оселі свято. Приходиться приймати все нові запrosини і відвідувати все нового земляка. А всюди гостять смашною куркою, всюди приходиться випити пива, щоб не образити хазяїна.

Відвідував між іншими багатиря, в якого по-

верх 400 моргів землі, засіяної кукурузою і засаженої лісом ерви матте. Оглядав його хазяйство, бачив піч до сушення ерви і прилад до її мелення. Хазяїн з гордістю показував мені свій доробок і повірнював галицьку мізерію з своїм багатством.

— Був у другого дуки, власника венди (крамниці), великого виноградника, фабрики вуженини, млина, який кінчати будувати, то-що. І в нього ясніли радісно очі, коли я хвалив його хазяйство і називав його „буржуєм“. Всі вони колишні жебраки, яких перевезли сюди як худобу, в яких здебільшого попри руки до праці не було більш нічого. Сьогодня в де-кого з них маїна на 50 тисячів мільреїсів; простора, чистелька хата з великою світлицею для гостей, з незгіршими меблями, з великим столом, накритим білою скатертю. У них уже свої товариські манери, своєрідня товариська культура. А проте не стрічав я ~~я~~ ^{такоже} щодавно, хто не мав би бажання вернутися до рідного краю. І всі жалуються, що їх діти марнуються, що не мають відповідної школи, не мають пошани для старших, а де-хто й інердо признається до своєї народності. І добачують причину в недостачі опіки, відсутності інтелігенції, повній байдужості до них рідного краю. (В скобках годиться зазначити, що ця оселя має дуже невідповідного священика і громада, хоч і який тут нарід набожний, живе на воєнній стопі з своїм парохом і намагається добути кращого.)

А все ж таки вже другий рік оселя, після сумних досвідів з усякими вчителями, придбала чотири сестри-служебниці, відступила для них давній

Народній Дім і вони завели школу, в якій вчиться приблизно 150 дітей, переважно українських. У двох чистеньких, ясних світлицях діти тиснуться одно на одно, а все ж таки наука відбувається гарно, можна сказати, дуже гарно, коли рівночасно в муніципальній школі вчитель, плачений державою, має усього кільканадцятьо дітей. Я не міг надивуватися дисципліні дітей, любувався їх читанням (по-португальськи), хоча їх наука не триває ще десятьох місяців, а що вже до відспівання бразилійського ґротескового і трудного гимну, так треба признати, що ці учні дали справжній концерт.

Сестри за короткий час доказали чуда. Біля школи тягнеться просторий город, вже досить впорядкований як на бразилійські умови, з ріжнородними яринами, квітами й овочевими деревами. Надяється до будування власного шпиталю й нової, більшої школи, бо приходиться значній кількості дітей відказувати приняття по причині недостачі місця. І треба було бачити їх гордощі, коли я хвалив і школу і їхнє хазяйство. Та й було за що хвалити! А рівночасно треба сказати, що все те вони могли осягти тільки з цього роду народом, якими є мешканці Іваїв.

15. березня.

Я виїздив з Іваїв зовсім перетомлений. Празник тягся рішучо задовго. Навіть кумом прийшлося тут бути... В останнє сьогодня зійшовся гурток моїх нових друзів, щоб мене попрощати до нової зустрічі. Замовили підвodu на складені між собою

гропі, зготовили харчі на дорогу, ще й запішовся один, котрий поїхав зо мною до стації Фернандес Пінебро, поверх 60 кільом. дороги, щоб мною в дорозі піклуватися, розганяти нудьгудалекої дороги і бути мені помічним. Він не дозволив мені видати в дорозі ні одного мільрейса і платив сам за готель і харчі в дорозі. Ось такі наші бразилійці, котрими ми так мало дотепер журилися! З ними справді можна чуда творити. Дарма, що сами себе обжаловували передо мною*).

---

*) Оселя Іваї, основана в 1907 р., піднесена до самостійної муніципалітету 26.IV. 1913 р., числив поверх 3000 мешканців, з них 2057 Українців і 1058 Поляків. Займаються мешканці в часті хліборобством, однак головне джерело їх приходу управа ерви матте і кукурузи, яку возять на продаж до Копії (8 миль від Іваїв). Усі уряди місцеві в руках Українців. Найбільше поселенців походить з тернопільщини, золочівщини, сокальщини і брідщини. Попри церкву і школу оселя має невеличкий Народній Дім і готовиться до будови шпиталля нової школи. Є багато бідноти та серед неї вибиваються вже свої багатирі. Переважно всі є власниками землі, а пошири це 10 Українців повідчинаювало венди (крамниці), а де-хто займається ремеслом (шевством, кравецтвом, столярством, ковальством, гарбарством то-що). Є й такі, що, будучи самоуками, бралися за вчителювання, та з приходом сестер-служебниць занехали навчання, котре не відходило під їх сили. Бажали б мати свого лікаря, котрий рівночасно зайнявся б організаційною працею. Переважно говорять доволі чистою українською мовою — в протиленстві до північно-американського українського воляпіку.

Іваї віддалені від Прудентополя на яких 50 кільом., а від найближчої залізничної стації Фернандес Пінебро на яких 65 кільом.

Віля Іваїв є оселя Таю (Tayo), котрої початки сягають 1909 р. В ній живе приблизно 100 українських родин.

Маршаль Мале (Marechal Mallet) 17. березня.

І знов одного дня вісім, а другого дня три мілі лісовими дорогами, а потім 90 кільом. залишилося до української оселі Маршаль Мале. Нічліги в примітивних готелях, у деревляніх домиках, з маленькими кліточками-кімнатами.

Приїхав на місце у пізньому вечорі, мене дожидалися на стації, та ми розминулися і приїхлося переночувати в готелі та дожидатися ранку.

Тепер я в домі місцевого пароха. Маленька кімната, крізь відчинені вікна завіває холодний вітерець, перед вікнами гачиться і пшелестить величеське гилля пальм, красуються квіти, буйні агави, зелені виноград і чорніють помаранчеві дерева з овочем. Біля приходства церква, а далі, куди око засягне, вільний лісовий, горбоватий простір. На кущі сів дикий канарок і цвірінкає свою примітивну пісеньку. Затишок так і створений для поета, що має душу відчинену для краси природи й перетомлену гамором європейських столиць.

18. березня.

Не дивлячися на перетому, до 3-ої год. ранку перебалакав я із своїм хазяїном, ходячи в садку, між кущами винограду, під сяйвом місяця. Розбирали ми проблеми створення української, життєздатної нації і не договорилися ні до чого. Мій хазяїн, самітник і пессиміст, одірваний від життя містик, ніяк не всілі зрозуміти мови життя й дійсності, зовсім загубився на шляхах сучасної евро-

пейської душі — і я йому ні трохи не дивуюся. Хто не пережив казки весняної ночі України, цей ніяк не зрозуміє могутнього помаху крил українського орла; він завсігди матиме перед очима давнього спутаного сокола і ніяк не повірить у можливість, щоб цей сокіл вибився на волю.

Сьогодня я зробив яку милю дороги і повід-відував де-яких наших поселенців, запрошуючи їх на завтрашні збори. Ніхто не повірив би, як важко проходиться тут працювати.

20. березня.

Збори заповідалися гарно. Церква була пере-повнена народом і ніхто не рухнувся зпід церкви, коли на приготованому місці з'явився комітет. З дитячою увагою слухала громада моого реферату та враз насунули чорні хмари і полився рісний дощ. Громада заворушилася і де-хто почав тікати. А все ж таки значна кількість присутніх не злякалася дощу і вислухала моїх кінцевих слів, котрі прийшлися виголосити вже зпід парасоля. І всі жалували, що не повелося довести зборів до кінця як слід і запрошували до нового приїзду.

Небавком виїхав я в дальшу дорогу підводою до оселі Доріон і відбув дорогу 8 кільом. під дощем. Пізно увечері, серед пітьми, я добився до оселі, повечеряв на бораі,увесь перемочений і зараз же поїхав залізницею до Порто Уніон. Після півночі висів із поїзду, на силу „подільськими“ болотами добився до нашого земляка з тернопільщини, випив чаю матте і трохи не до 3-ої ранку перебалакав. Навіть віденський каварняний бро-

дляга не повірив би, як пізно приходиться мені тут іти на спочинок кожної ночі. Все і все приходиться малювати ту саму невеселу картину руїн рідної країни і не знаю, котрий ще раз прийдесться малювати її. А попри це йдуть балачки про місцеві справи, повтаряються ті самі нарікання, ті самі бажання. Чи довго ще передержку?*)

Порто Уніон, 21. березня.

Я знов на новій хаті. Мій хазяїн з Порто Уніон сів на коня і обіхав кілька миль на дощі, щоб повідомити місцевих кращих людей про мій приїзд і після обіду зійшовся гурток, з яким прийшлося випити вина вермут, а потім у гарному ресторані гарно повечеряти. Пішла знову гутірка трохи не до півночі, а врешті один з багатіших земляків, власник модерної гарбарні, женатий з Німкинею, яка вже й по-нашому не зле розмовляє, перевіз мене до себе (4 кіль. дороги), на кращу квартиру. Ні, дотепер не можу нарікати на наших бідних поселенців.

---

*) Оселя Маршаль Мале, положена при залізничному шляху, що веде до Ріо Гранде до Суль, має вже відмінний від попередніх характер. Ліси кругом оселі вже винищені, люди сіють збіжжя; ерви матте управлюють мало.

Оселя одна з найстарших українських кольоїй, числить около 500 родин; люди, здається, досить бідні, хоч мають заробітки з огляду на близькість залізниці. З Українців є 8 власниками малих і більших крамниць, 5 ремісниками. В місті існує українська школа з доволі добрым учителем з 80 школарами, а надто будується 2-класова нова школа коштом кільканадцяти тисяч. Попри школу і церкву існують тут два товариства: Тов. ім. Т. Шевченка і Св. Володимира.

P. S. Сижу в крамниці одного з наших поселенців при „Гасозі“ (лімонаді) та й гуторю з гуртком цікавих. У сусідній кімнаті викрикує попугай що-сили: „Миколо, дай попугаєві гороху“, або лає хазяїку: „куди ти пішла!“ То знов виспівує українські мельодії. І ніхто не звертає на це уваги, все те являється чимось природним. Наші поселенці освоїлися з новими умовами життя і журяться, як важко приходилося б привикати до давніх відносин у рідному краї. І журяться тим, що їх діти „бразилійщають“, не розуміють своїх батьків і вже не надаються до нашого життя. А все таки треба признати, що денационалізація не добирається до нашого молодого бразилійського покоління так, як до дітей інших поселенців.

Ось у моого хвилевого хазяїна тесть Німець з Прус і жінка Німкиня, урожена в Бразилії. Маленькі діточки (а їх семero) балакають до батька тільки по-українськи, а до діда по-португальськи, а їх мати говорить до дітей по-українськи не гірше кожної нашої Параски.

І повірнити це подружжя з мішаним подружжям у Галичині, або на Україні... Дивишся на все, дивуєшся і не надивуєшся. Дати школу добрі, а з наших бразилійських Українців чуда зробить.

23. березня.

Легка аранія (візок на двох колесах) несла нас (мене і моого симпатичного, гостинного хазяїна) до оселі Антоніо Кандідо, де мали відбутися збори для мешканців названої оселі, Порто Уніон

і Лег'рю — в провінції Санта Катаріна. Дорога звивалася гадюкою серед зелені лісів і дерлася все вище й вище. Ген у пизу червоніли дахи домів в Порто Уніон, повагом илила ріка І'васу, нагадуючи Дністер біля Заліщиць, а недалеко звивався гадюкою вузенький залізничний шлях. Пекло сонце і наш кінь нерадо тягнув легку аранію.

Аж ось на дорозі з'явилися їздці з українськими прапорцями, провідник виголосив привітання і ми рухнули вперед, проводжені почетною бандерією. Нідіхали під церковцю, котрої ворота були прикрашені прапорами і зеленою. Звіталися з священиком і піdstупили до воріт, біля котрих стояла вся місцева громада. Найповажніший поселенець привітав мене хлібом і сіллю „старобатьківським звичаєм“ і ми пішли до церкви на панахиду по поляглих. Потім почалися збори у школі, де народ вислухав уважно моого оповідання і хоч слухав більш, як годину з половиною, після скінчення і ухвалення резолюцій ніяк не мав охоти розходитися. Врешті пішов обід для тіснішого гуртка, щира балачка, жарти на адресу Поляків і Польщі і прощання. — Все було бідне, просте та сердечне. І можна сподіватися, що день 23. березня в цій оселі залишиться в памяті наших поселенців на довший час. Мене прямо зворушує ця сердечність наших прибитих виселенців, бо в ній я читаю всю їхню трагедію вигнання і туги за рідними селами.

Тут почуває себе людина як у рідній хаті. Не знають, як гостеві годити, не знають, як його

приймати. І дивно: навіть Німці — і ті цікавляться моїм приїздом і сям і там приходиться вітати німецького гостя, що прийде побалакати про Європу і про майбутнє Німеччини. Це вказує на те, як зжилися німецькі поселенці з нашими як з добрими сусідами, котрих долею воши цікавляться*).

26. березня.

Я знов їду далі. Переправився поромом через ріку Іг'ясу і виїмково доброю дорогою їду до оселі Круз Машадо (Cruz Machado).

Сонце припікає, ліс із поважними пінейрами, велітенськими імбуями (браз. дубами), пацорть деревами і пальмами гомонить від співів птахів і пестриться від метеликів, головно шовково-блакитно закраплених. У половині дороги, на якому 23 кільometрі зупиняємося в лісі, покріпляємо наші сили. Через хвилину серед гущавини появляється синій дим, а далі мій „camarada“ (товариш-погонич) приносить пауччу гарячу каву, яка ще довго буде недостижимим ідеалом гостя віденської каварні. Сонце склоняється за зелені верховіття, з лісу надихає любим холодком, по-

*) Оселі Порто Уніон, Антоніо Кандідо і Легр'ю сягають своїм початком 1896 р. Порто Уніон числить приблизно 30 українських родин, між якими є 5 склепарів (вендрів), 9 ремісників; інші займаються хліборобством. Є тут ваша церква і готовуються до будови Народного Дому.

В Антоніо Кандідо з Легр'ю начисляють до 80 українських родин. Є яких 25% латинників, котрі признаються здебільшого до Поляків. Попри церкву і школа, в якій вчиться 40 дітей. Майже всі займаються хліборобством.

бренькують коні дзвінками, ми йдемо червоною доріжкою далі. Німець, який присівся на нашу „каросу“, розбиває мою задуму, в нескінченість говорить, розпитує, політикує, хоч Європи ніколи не бачив, хоч його серце з Німеччиною нічим не звязане. Журиться майбутньою війною Бразилії з Ар'ентиною, малює чорну картину майбутнього горя на випадок революції, котра висить у бразилійському повітрі. Сутеніє, а згодом тьма заливає безкрай ліс і тисячі світічих червачків розяснюють темряву, носяться між деревами, шугають ясними, зеленкуватими метеорами по небосхилі. Починається казка бразилійського лісу. Понад глибочезні яри, все вгору і вгору, поуз височезніх водопадів тягнеться наш віз і коні потомлені форкають і побренькують дзвінками і враз із говором лісу грають вечірню сімфонію бразилійської пущі. Пізно ввечері доїздимо до оселі, що простяглася на десятки кільометрів, далеко хатина від хатини. Болять кости, утома так і ломить.

Смачна курка, вареники, пахуча кава — оце нагорода десять-годинної дороги.

27. березня.

Не маю щастя до погоди. Знову збори мусіли відбутися в недокінченому будинкові майбутньої школи серед зливного дощу і треба було подивляти цікавість до рідного краю у наших поселенців, котрі серед такої погоди постягалися верхом, підводами і пішки з далеких сторін до церкви й на збори і, не дивлячися на перетому, вислухали,

стоячи, довгого реферату. На зборах були й деякі Поляки, і як я саме довідався, епільєгом зборів була бішка кількох Українців з Поляками*).

28. березня.

Дорога з Круз Машадо до Порто Уніон була менш приемна. Другий день лив зливний дощ, коні насилу тягли по розмоклій глині критий віз, у якому я їхав з о. Ананевичом. Спершу цікавив мене краєвид, гірські яри з прегарним водопадом, який в Європі був би сенсацією, та згодом, коли при-

*) Оселя Круз Машадо являється наймолодшою нашою кольошією, бо сюди перенеслися наші поселенці з гірської околиці що-йно в 1910 р. Поселилося тут поверх 200 наших родин на просторі 56 кілом. довгому, а 40 кільом. широкому. Є тут поселенці з бережанського, валіщицького, бучацького, борщівського і золочівського повітів. З них 3 має склени (ванди), двох з урядовцями, кількох ремісниками, а загал копається в землі, бореться з буйною рісгнею і між пнями спаленого лісу засіває кукурузу і потрохи сіє збіжжя.

Є невеличка церковця, до котрої заходять і німецькі кольоністи, а школа будується. Взагалі наші поселенці живуть краще з Німцями, ніж з Поляками.

Саме містечко Круз Машадо, положене в гірському ярі, начислює поки-що яких 70 домів і виросло що-йно перед якими двома роками.

В цьому містечку, у найінтелігентнішого нашого поселенця, відвідав мене урядово секретар місцевого шефа політики і за вечорою йшла балачка про українську справу. Потім я відвідав самого шефа політики, майора бразилійської армії і таксамо вів з ним довгий час політичну балачку, в якій мій хазяїн виявив, так само, як його попередник, свою неність до Поляків і симпатію до Українців.

смерки почали опускатися на ліси, а коні що кілька хвилин почали приставати, я почав усе більше відчувати певністю дороги в Бразилії нічною порою. Коли наші коні вже зовсім пристали, нам прийшлося попасати при дорозі і самим покріпти сили холодною вечорою. Даліша дорога була справжньою тортурою. В кожній хвилі можна було сподіватися якої пригоди, бо наш візник не дуже був справний та його коні залишки збивалися з дороги, котра місцями вела над глибокими ярами. І прийшлося здатися на ласку долі й шукати розваги в куренні цигареток у пахучому кукурузяному листю. Опівночі ми пристали біля придорожньої будки, в якій колись спали робітники, що робили дорогу, і наш візник, як стій, розпалив у будці вогонь, а небаром у наших руках стала кружляти чарка з гарячою, сильною кавою. Це був одинокий кращий момент у нашій дорозі. Справді ніде так, як у Бразилії, подорожні нэ уміють упніємнити собі дороги. Коли вас болять кости від довгого подорожування, коли вас ніч захопить у лісовій пущі, тоді на швидку розпалений огонь, добра гаряча кава, або „куя“ з шімароном (гіркою ервою матте), що кружляє з рук до рук, внесе у вашу душу стільки поезії, що ви навіть почуваете своєрідну радість, що немає при дорозі хати з ліжком. І вам видається під таку хвилю мізерними всі столичні каварні в порівнянні з цею імпровізованою каварнею під зоряним склепом неба, серед буйної зелені, з якої несеться вічна сімфонія розмріяної пущі на крилах типі її нічного холоду, і ви чуете спочуття

до всіх тих, яким доля відказала приємності наблизитися до природи, увійти в її серце.

Наш візник не послухав нашого бажання заочувати в лісі і рушив далі. Оставалось 5—6 кіль. дороги і ми їхали її поверх 2 години. Нераз приходилося зіскакувати з воза, щоб не повалитися з ним у яму; нераз тільки ліхтарня, привязана до воза, вирятувала нас від поважної пебезпеки. Ми їхали нога за ногою, а мій товариш розважав мене оповіданнями про бразилійські страхіття, спеціяльних бразилійських „духів“, що людям не дають спокою у сні і т. п. О 4. год. досвіта ми зупинилися над рікою Іг'васу і не можучи діждалися порому, щоб переправитися на другий бік, мусіли перед самим містечком зробити попас і дожидатися ранку. Почав падати дощ, здалі неслоя гавкання собак, ген, крізь пітьму, мерехтили світла. І чогось у ту хвилю пригадався мені 16. липень 1919 р., ця незабутня ніч, коли я враз із галицькою армією добився після нічної дороги до берегів каламутного Збруча.

Хлюпотіли хвилі мутної води, на торду (покривало) нашого воза накрапали краплі дощу, будився досвітній холод і я не стяմився, коли сон зморив мене врешті і я втопив у ньому всі болючі спогади, які ще довгі роки будуть викликати з забуття всі страхіття галицької трагедії.

3. квітня.

Несподівано моя дорога, замісьць на дальші кольонії, повернулася до столиці Парани, до Курітіби. Саме коли я в-останнє зійшовся з симпа-

тичним гуртком моїх приятелів з Порто Уніону, прийшла телеграма, щоб їхати назустріч приїджаючому до Бразилії митрополитові Шептицькому, щоб привітати його на бразилійській землі. Нічого було робити. Досвіта рушив я в дорогу — тим разом уже залізницею — і відбув подорож, яка тривала 15 годин; подорож доволі нудну, цікавішу хіба тим, що вперше прийшлося мені їхати довшими безлісовими просторами, т. зв. кампами, пустою і майже мертвою високорівнею, сквильованою як галицьке Поділля, з балками і розкинутими по них невеличкими лісками.

На куритибській стації — як звичайно — ждали моого приїзду знайомі й незнайомі. Так опинився я ненадійно в городі, доволі великому і рухливому і пригадав собі про існування іншого життя, як мое за останні місяці. Швидко повідшукували мене де-які знайомі зперед років і знайомі з останнього часу. І знов прийшлося оповідати аж до втоми те, що переповів уже сотню разів. З цею тільки ріжницею, що тут попав я між інтелігентніші кола, які вже намагаються втягти мене у водоворот місцевого (*sit venia verbo!*) політичного життя, або краще сказати, місцевих інтриг, суперництва, ворожнечі й змагань за гегемонію над загалом і експлуатація кишень несвідомих мас.

І треба зміїної проворності і котячої прозорливости, щоб не дати втягти себе у цей круговорот, не зйти до становища маленького інтриганта, дрібничкового псевдо-діяча. А з другого боку моя роля наказує мені з усіми жити добре, щоб не знайти ворогів і киринників моого завдання.

Важка роля — роля комедіята. Та нічого не пораджу. Я попарився вже раз на Канаді; помилок не слід повторяти. Досі в мене, здається, ворог в немає; побачимо, чи довго устоюся на поверхні звичайного на еміграції багна, котре для повинка таке небезпечне.

Увечері.

Поїзд, який мав привезти митрополита, як звичайно, спізнився — на 3 годині і замісць приїхати на 7%, г. увечері, приїхав о год. 10·30. Зібране громадянство з прапорами і шкільна дітвора з українськими лентами таки добре патомилися, поки діждалися врешті невиданого гостя. А враз із нашою громадою дожидав місцевий латинський єпископ із своїм секретарем (*risum teneatis!*) Поляком, представники ордену Францішканів, де-хто з політичного світа, делегація від поліційних, військових і адміністративних установ. Врешті поїзд заїхав, муніципальна музика загреміла марша, представники бразилійських установ сказали свої стереотипні привіти і грандіозна постать гостя наблизилася до нашої громади. Мені прийшлося — іменем нашого уряду і бразилійського українського громадянства — вітати першим такого ж емігранта, як я сам, і такого ж висланника за милостинею до нашої еміграції. Дивно якось склалося... З нашої зустрічі можна створити цілу епопею, така вона собою змістовна і символічна.

Після моєї промови наступила перелетна хвиля привітань і миттю на все запала занавіса. Вулицями потягли гуртки розмріянного місцевого на-

шого населення, котре цею, для нього, історичною подією було захоплене так несподівано, що не мало змоги навіть вжитися в неї і своєї убогої на емоцію душі, як слід, до неї підготовити. — Але самий головний акт що-йно прийде.

4. квітня.

В малій куртибській каварні сидів я недавно при чорній каві з Осипом Шпитком. Посивіле волосся, посивіла підтята борода, витертий одяг — тільки гострий, пронизуючий погляд остався в цього вічного анархіста-бунтаря, відомого зперед десяти років кожному нашему інтелігентові в Галичині. Яким був, таким і остався: все побоєвому настроений, все протестант, усе чогось пшукає, чогось жде, сподіється. Не має ніякого пристановища, живе з дня на день, ходить від каварні до каварні, веде життя богеміста. Напиші яку статтю до бразилійського часопису, яку броштуру і знову чекає свого моменту. І ніхто не знає, як він живе й чим живе. Як жив у рідному краї, так живе й тут. Хапався усього, та зневіреній відсахнувся від української громади й живе своїм життям.

Ми сиділи при чорній каві, я оповідав йому про нашу Голгофту, малював картину недавнього мицулого, розказував про людей. Не знав нічого — зовсім загубив тривок нашого життя; мені прийшлося назвати йому цілий ряд імен відомих з нашої культури, про котрих смерть він не знав зовсім. Він закамянів на цьому дніві, коли покидав Львів.

Читав мені свої поезії, в яких скреготів відомий його тон пересердя й злоби до людей; читав мені свої лірики, в яких душа цього вічного санкюльота сповідалася з свого болю. Перший раз у житті бачив я цього чоловіка розжалобленого, перший раз бачив я слози в його очах і чув голос, здаваний плачем. Він читав лірики, в яких оплакував свою бурлацьку долю, свою вигнання і виновідав тугу за рідним краєм. І чи догадувався б хто з нас, котрі його знали, що ця людина плакати вміє, що за цим суворим поглядом циніка скривається біль по втраті молодості і рідних нив? Десять літ минає з того часу, як він повний злоби й нещастя до рідних поніс свою тугу до іншого життя під бразилійське небо. Загубився в полуничій країні, відстав від життя рідного краю, однаке й сьогодня радів душою, слухаючи моє оповідання про наших героїв-Іванів („сорок міліонів Христів“ — як сам каже в одній поезії), і плакав, загадуючи свій виїзд у далекий світ незнаний. „Згину, — казав з жалем — та нікого не буду просити, щоб мої поезії видав. А після моєго скону — хай дістється, що хоче.“

Дивна зустріч. Багато сумних рефлексій розбудила вона в моїй душі і я вперше сьогодня відчув гнітучу пустку моєго осамітнення в цій пустині. Ох, яка страшна доля бути відчахнутою від рідного пия гилькою! Як гірко їсти хліб вигнанця!

В товаристві Шпитка пізнав я другого ж інтелігентного пролетара, абсолювента богословія і бувшого австрійського офіцера, що засипав мене

дві годині латинськими цитатами й німецькими сентенціями і говорив, говорив, перескачував від теми на тему — в нескінченість. Так само обідраний, так само бідолаха, який ніде місця не загріє, ніде пристановища собі не знайде. Висока постать, гостра борідка, пронизуючий погляд трохи пе бандита. Ось на що зводить бразилійське вигнання українську інтелігентну людину! Як би не безліч латинських цитат і прегарне володіння літературною німецькою мовою, так приходилося б думати, що це людина, що ледви обтерлася об книжку. Ось так вбиває тутешня атмосфера інтелігенцію! Кінчиться все на босяцтві, або робленні грошей і пияствуанні. Чогось мурашки лазять мені поза спиною, коли подумаю про це, що довершення моїх замислів може привязати мене до цеї країни на довший час. Тут може істинувати тільки неграмотна, або полуграмотна людина — а тим часом потреба, пекуча потреба кричить: Давайте інтелігенцію, рятуйте загибаючі десятки тисяч синів галицьких сел і їх нащадків!

Все більш і більш упевняюся, що це, що взяв я за культурну і національну працю в цій лісовій пушці, це тільки зверхня фарба, та й то фарба без олії, яку дуже легко можна стерти. І тепер мені ясно, чому всі ті молоді сини наших емігрантів так скоро відриваються від рідного пня, скоро тільки до вищої школи заглянуть. Не цього, що тут робиться, потреба для нашої забutoї еміграції. Чи вдасться хоч перший краєугольний камінь під це нове покласти? Заскоро сумніви закралися в мою душу...

Дорізон, 8. квітня.

Помину мовчанкою відомі паради з пагоди привітання визначних людей, паради з тріумфальними воротами, декораціями, музикою, стрілами, промовами, тостами та-що. Такими парадами вітала Куритиба митрополита і я ускочив як Пилат у „Вірую“ в ці паради, хоч і які вони були для мене осоружні і нецікаві. Зате не можу жалувати, що взяв участь в одній дії цеї паради, в повітанні митрополита школою. Ці деклямації, промови й співи наших діточок, вивчених вчителькою, що перед роком приїхала з Галичини, тут на бразилійській землі були такі зворушуючі й солодкі, що я насилу здергувався, щоб не плакати враз із тими емігрантами, які були присутні на святі.

І знову прийшлося їхати кільканадцять годин зализацією і вертати до свого діла. По дорозі передумав я це, що бачив і відчув у Куритибі, і дійшов до висновку, що у повітрі тутешньому щось висить. Відчув якусь передвоянну атмосферу, зрозумів, що противенств у тутешній українській громаді назбиралося так багато, що тільки негайна акція, яка довела б до компромісу, могла б відсунути неприємні, шкідливі та небажані випадки.

Я приїхав пізньою ніччю до стації Павльо Фронтінь, переночував у нашого земляка, котрий держить щось на зразок готелю, і рано відіхав шідводою до колонії Вера Гварані, віддаленої від стації яких дві годині їзди. Ледви висів з під-

води, треба було пти на збори, які відбулися біля школи під отвертим небом. Збори, в яких взяло участь кількасот місцевих і дооколічніх емігрантів (це був святковий день), мали звичайний характер. Після зборів прийшлося негайно їхати в оселю Карасіньо — знову під водою*).

Дорога до оселі Карасіньо досить інтересна, а головно в другій частині, недалеко оселі. Багатство папороть-дерева і прегарно утримані ліси з ервою матте так і надяять око. Названа оселя відома в цілій Парані своїм відрубним життям. У ній є вчителем наддніпрянець В. Куц, котрий лякає всіх своїм радикалізмом. Він учиє дітей у школі, виховує своїх кандидатів на вчителів, навчає гри на інструментах, навчив людей ловити гадюк і відсилює їх до спеціального інституту, заложив кооперативну крамницю, мріє про створення своєрідної комуни. Має своїх фанатичних прихильників і невблаганих ворогів.

Коли я приїхав до названого вчителя, на слідуючий день зібрався невеличкий гурток людей у школі і збори мали характер більш товариської розмови. Після офіційальної частини завелася гутірка на місцеві теми, піпли скарги на духовен-

* Оселя Вера Гварані (Vera Guarany) звязана з Павльо Фронтіньо, існує 12 років і числить яких 400 українських родин (в троє стільки, що польських). Помінувши кількох склепарів і кількох ремісників, усі займаються хліборобством: вдається тут пшениця й жито і земля в цій околиці належить до кращих. Оселя має незвичайно гарне положення і вигляд від церковці (положеної на горі і цікавої внутрішнім стилем) нагадує кращі околиці Гуцульщини. У школі вчиться біля 40 дітей.

ство то-що. Я пересвідчився, що оселя стойть під диктатурою свого провідника і на його зазив на протязі години було зібрано і декларовано цею оселею більш грошей, ніж у котрій би то не було найбільшої кольонії. Сама кооператива декларувала від себе 500 мільреїсів*).

З Карасіньо, безпосередно після зборів, від'їхав я, прощаний цілою громадою, до Павельо Фронтінь, де прийшлося чекати в хаті одного Українця в товаристві його ж приятеля до 3-ої год. вночі до поїзду. Швидко з'явився цілий кіп пляшок з пивом, а коли я перейшов до другої кімнати, щоб трохи припочити, обидва земляки, підохочені пивом, почали розбирати це, що я розказав їм про війну з Поляками, і набралися такого „ратного“ духа, що притильном стали рватися до Галичини на бій з Ляхами. При тому раз у раз жалувалися, що вони прості, невчені люди й не знають, як прийmitи такого високого гостя. Я слухав і чогось мені жалко було тих простих, але наділених ширим українським серцем двох високих як смереки патріотів.

Слідуючого дня відбулися збори в оселі Дорізон, в одній з найкращих українських осель.

У великій залі дому ім. Тараса Шевченка, після кількакратних вистрілів „фогетів“ (ракет), зібра-

*) Карасіньо (Carasinho) істнує 12 років. Українських родин начислюють у цій оселі приблизно 60 і стільки ж польських. Попри кількох ремісників усі інші займаються хліборобством, а головно управою єрви матте. Ця оселя може похвалитися першою кооперативою, котрої фондами утримується школа, в якій учається 68 дітей.

лася доволі чисельна громада, щоб вислухати моого реферату. Після реферату уставився на естраді гурток співаків і в супроводі клярнету відспівав народні гимни. І зараз же почалася збірка грошей, яка, дякуючи енергії скарбника комітету, дала гарний вислід.

Потім пішов щедрий обід в одного з багатіших та інтелігентніших склепарів, у якому взяло участь кількох запрошених місцевих гостей, а далі почали напливати інші мешканці, і балочки у названого хазяїна, а потім у другого за вечереню тяглися в нескінченість. Спершу про рідний край, а далі про місцеві справи. Ще раз мушу підкреслити: на гостинність між нашими земляками не можу жалуватись.

Доріон, 10. квітня.

Я вже третій день у Доріоні. Вчора переходив у супроводі двох найвизначніших місцевих громадян по деяких земляках, а сьогодня відпочиваю сам один у домі, збудованім для сестер-служебниць, який поки-що стоїть пустий. Кругом мене типи пустки й спокій. З вікон видно гарну лісову околицю, яка нагадує наші Карпати; знадвору крізь відчинене вікно завіває осіннім холодом — маю враження, що я в рідних горах в часі „бабського літа“. Мої місцеві друзі заняті у своїх крамницях, бо наближаються великовідні свята і наші емігранти старокраєвим звичаєм наріпують усячини, від матерій на одяги починаючи, а на горівці кінчаючи. І радий я, що можу трохи відпочити, і чогось мені тужно. Надходять

свята і я знову далеко від своїх рідних, від моїх діточок — тим разом далі, ніж бувало досі. Вчора відвідав я старого дідуся з сивою бородою, о. Петрицького, що живе у власному домі, банітом, бо єпископ відняв у нього право винесення обовязки священика і місцеве духовенство відцуралося цього давнього діяча у Бразилії. Частував мене медом з власної пасіки, розказував про свою біду, сповідався із своїх плянів. Хоч старий, — бадьорий духом, завзятий і повний віри. Ще одна інтелігентна людина, по якій передігалося колесо бразилійського дикого життя. І чогось мені сумно, коли в цю хвилину думаю про неї. Так мало тут інтелігентних одиниць, а стільки між ними калік! Та годі. Завтра вранці прийдеться кидати цю оселю, в якій знайшов я стільки тепла і прихильності, і шукати забуття між новими людьми. Чогось усе більш і більш жалко мені тутешніх вигнанців і якось ніяково говорити їм, щоб жертували гроши своєму рідному краєві*).

*) Оселя Дорізон (Dorison) існує від 1895 р. і начислює до 600 українських родин (латинників 1—2%). Це найчистіша українська оселя й усе в руках наших емігрантів. Біля 20 склепарів, 30 ремісників, кільканадцять урядовців — усі інші сіють збіжжя, кукурузу і управляють ерву матте. Є тут 4 школи (в Дорізоні містечку у школі вчиться 85 дітей), дві церкви, з яких церква в дільниці Серра до тігре належить до найкращих у Бразилії. Гарний Народний Дім і величавий дім для сестер-служебниць доповнюють багатство цеї української громади. Ця оселя суперничача з Прудентополем і дякуючи цьому, що має в місці залишничу стацію, може справді в короткому часі вибитися на передове містечко. Самі ж передові одиниці в цій оселі роблять незвичайно симпатичне враження.

Рошо Ройз, 13. квітня.

Серед лісів стоїть невеличка деревляна капличка, в якій відбувається також шкільна наука. *Utile sum dulci.* Капличка стоїть на горбі і тільки стежка серед кущів і буйної папороті веде до неї. Довкола розлилося схвильоване лісове море. В капличці на верху є маленька кімната з ліжком для священика, як він в ряди-годи заїде в цю оселю. Я був у цій кімнаті, роздивлявся по цілій околиці, блудив поглядом по довгому гірському хребті — і насилу відкрив на широкому просторі дві чи три маленькі хатини. І припішло мені на думку, скільки дум можна передумати у цій кімнаті над капличкою, серед безкраїх лісів, що хвилюють довкола і творять верховіттями пінейрів темну оксамітну габу, по якій, здається, можна ходити як по величезному коврі. І я завидував цьому священикові, що може в ряди-годи втікти від світа у цю пустелю.

В хаті одного з багатіших поселенців, в чистенькій, просторій і ясній світлиці з гладенькою долівкою з імбусівих дощок, у симпатичного, поверх 70-літнього дядька, котрий роскошується своїми чудовими гаями ерви матте, зійшloся всього кільканадцять поважних хазяїнів і з увагою вислухали мого дво-годинного оповідання про боротьбу рідної країни з нахабним ворогом. І на мій зазив не остався ніодин з них такий, що не пожертвував би урядові на ведення дальшої боротьби принаймні десять мільрейсів. І дякували мені, що я трудився для їх добра. А потім з'явилися

смашні пироги з сира і густа сметана, до якої я тужив уже стільки місяців, а може й літ.

І здається мені, що ці збори, у цій самітній хаті старушка, при участі цих кільканадцяти лісових самітників—це найкращі з усіх дотеперішніх зборів, це тема до чудової поеми, яка своєю живописністю могла б стати поруч найкращих картин з нашої бразилійської еміграції.

В одного із свідоміших Українців, котрий є і склепарем і заразом кравцем, мешкав я два дні, спав на поді під дахом, де є уставлені ліжка як у мансарді, і наслухуючи гавкання собак та піяння кількох десятків півнів та дивлячися на смуги місячного сяйва, що перебивало дах, згадував своїх хлопячі літа, згадував місячні галицькі літні ночі, у клуві на пахучому сіні. Тут у Бразилії всячина в голову верзеться...*)

Понта Гросса, 14. квітня.

Після семи-годинної їзди залізницею зупинився я в містечку величини галицького Золочева, другому після Куритиби у Парані. Розкинулося на горбі, як італійський кастель, серед

*) Рошо Ройз (Roxo Roiz) це оселя, яка своїми початками сягає 1910 р. Вона належить яку сотню українських родин і є майже виключно українська. Люди сіють потрохи збіжжя й кукурузи, а головно плекають ерву матте. У школі, що міститься в каплиці, вчиться сьогодні 12 дітей.

Оселя віджеться з т.зв. містечком цього ж імені, яке лежить при залізничному шляху і є заселене Бразилійцями, Поляками, Турками та начисленою всього 10 українських родин, кущів і ремісників.

безмежної горбоватої пущі безлісових кампів, що нагадують собою канадські прерії.

Сижу в доволі чистому готелі, якого власником є Нег'єр, наслухаю гамору чисельної святкової юрби, що зібралася в садку і на церковній площині, де складено до гробу замученого Христа. Це Великодня П'ятниця, велике свято у Бразилії. І хоча сьогодня ніяка фабрика цілий день не свистіла, а навіть наш поїзд переїхав з ранку до заходу сонця без свого звичайного гудіння сирени, однаке тепер під церквою грає оркестра — грає жалібного марша.

Сижу один одним, слухаю гомону юрби, слухаю музики і в душі чогось гірко.

Отсє вже четвертий з черги раз приходиться зустрічати Великдень самому на чужині. У Швейцарії, в Римі, у Відні, й оце у бразилійських лісах. А в мене ж є рідний край, у мене є своя сім'я, кохані діточки!

Сьогодня 14. квітня. Там за океаном пробуджується весна, починає в садках зеленіти, дерева починають квітом одягатися. А тут природа, здається, починає хворіти, квіти перецвіли, в день жарить сонце, а після його заходу починає дошкулювати холод. Тиждень-два — й почнеться зима. Одна весна для моого життя пропаде: я не побачу її, не буду втішатися нею, так, як не бачив зовсім і не втішався одною своєю дитиною.

За вікнами гомонить святкова юрба, музика грає жалібного марша.

Христос вокрес! Ти чуєш, український народе, ти замучений Ісусе!

Куритиба, 15. квітня.

В Куритибі, у столиці Парани, зустрів я давніх офіцирів української армії (між ними одного галицького студента університету), котрих трагізм українського політичного безголовя загнав у ряди армії Врангеля. Вони мають залізничі мости і відчищують дороги в міському парку. Радуйся, Україно! Твої сини, що носять у тілі кулі, добуті в боях за твое визволення, квіт твоєї інтелігенції, прочищають дороги для бразилійських пастухів і неграмотних негодяїв.

16. квітня.

4. год. досвіта. Під невеличкою церковцею по-розкладали жінки свої „паски“, тріскають фогети, діти гомонять радісно, церква повна людей.

З церкви виrushає святковий похід, шелестять хоругви, горять свічки, несеться крізь присмерки стара, могутня пісня: Христос воскресе!... Гомонять дзвони. А далі починається обхід довкола церкви по зеленій мураві — і мається враження, що якось таємна сила перенеслаувесь цей збір людей ураз із священиком через океан, через десятки крайв у галицьке село; забувається, що ноги ступають по бразилійській землі, що цей досвітній холод не є холодом уміраючої, а воскресаючої зими. І якось дивно, що біля мамів, які стоять над пасками, діти лепечуть португальською мовою. Хочеться вірити, що це акустична злуда, що це відгомін десь колись чутого.

• • • • • • • • • • •

Кругом церкви громада дівчат, хлопців і дітей. Гомонять дзвони, стріляють фогети, несуться співи, сміється безжурність. „Їде, Їде Зельман“ — гомонить пісня, дівчата хороводом пестряться серед громади хлопців і дітей. І всі — і ті, що ще сьогодня розговорюють по-українськи, і ті, що вже засвоїли собі мову чужу, — усі співають, усі знайшли на хвилину загублений скарб рідної пісні і рідної душі, всі злилися в одну українську родину, усім на серці якось радісно й тепло. І це чудо буде творитися з ними так довго, доки великоміць свята будуть прикладати їх під рідну церкву, доки вони не погублять серед чужини своїх пісень, доки великоміць і різдвяна атмосфера сповниться їх душу цею величньою повагою, яку знає тільки душа українського народу.

17. квітня.

Сьогодня відбув я збори в Куритибі. Трохи не три годині продовжувався мій реферат і всі слухали його з увагою та на обличчях слухаючих малювалося щире спочуття до нещасного рідного краю. Представник місцевої організації апелював до мене, щоб я допоміг бразилійській еміграції обєднатися й перевести загально-українську організацію. Так, як по всіх колоніях, і тут знайшов я щиру прихильність до нашого уряду і до себе і відчув, що я справді між рідними.

Увечері відбулася спільна вечея вужчого

гуртка, а потім пішла весела гутірка і завелися співи. Зовсім забувається, що це далека бразилійська земля*).

Гважувіра, 18. квітня.

Третій день свят. Залізницею, і потім під водою переїхав я в товаристві о. Криницького і одного наддніпрянця до Гважувіри. У вході до церкви, біля котрої міститься дім Тов. „Українська Січ“, привітала мене місцева організація з прапорами промовою. Збори відбулися під отвертим небом. Після зборів, в часі яких чи в одного на очах перлилися слізози, почалися складки на позичку для уряду. Не поскупи-

*) В Куритибі, у столичному городі найбільш зукраїніщеної провінції Парани, живе приблизно 60 українських родин. Майже всі є будьто робітниками, будьто ремісниками; шістьох Українців займається дрібною торгівлею. Мешкають усі за малими виниками на передмісті т.зв. Campo da Galicia, де знаходитьться невеличка українська церковця, українська школа, а від кількох місяців і доволі гарний Народний Дім імені Тараса Шевченка.

Яких 6 миль від Куритиби лежить оселя Марцеліна, де від 1896 р. почали поселяватися Українці, яких скількість доходить сьогодня до числа 160 родин. Головним заняттям поселенців є хліборобство — тільки 2 Українці займаються торгівлею, 3 ремеслом, а 1 займає становище на публичній службі.

В Марцеліні є українська школа, де в останньому році вчилося 38 дітей, церква і Товариство імені Тараса Шевченка.

З Марцеліною лучиться лінія Контеда з 30 українськими родинами і Пассо Амарелльо з такою самою скількістю Українців.

лися і церковні, мужеське і жіноче, братства. А потім піпла балачка, що тягналася аж до моого виїзду*).

Дорізон, 23. квітня.

Стелилася мені дорога до Жан'ади і Нової Галісії, та на досвітку вчорацького дня в Порті Уніоні, куди я приїхав увечері попереднього дня, вибухла „революція“. Мене розбудив гамір у готелі і стрілянина на вулицях. Перетомлений і невиспаний від кількох днів, я перекинувся на другий бік, кажучи до себе по-англійськи: „that's no шу business.“ Однаке земляки не дали мені зберігти моєї нейтральності і байдужості. Коли стрілянина припинилася, я вийшов на вулицю, щоб побачити розміри авантюри і змиркувати, що мені робити. Біля залізничної стації стояла в по-готівлі паранська „армія“ — кільканадцять озброєних цивільних людей під проводом капітана, а ворожа сан-катеринська „армія“ містилася в домі школи в другій частині містечка, яке належить до провінції Санта Катаріна. Виявилося, що це не революція, а війна двох провінцій за границю. Я відіткнув: небезпека не така, як видавалося, бо революція не обняла всеї Бразилії. Вулицями

* Гважувіра (Guajuvira) оселя, положена при залізничнім шляху, існує 27. рік. Начислює 96 українських родин. Має українську школу, в якій вчиться яких 30 дітей, церков і Тов. „Українська Січ“ з невеличкою бібліотекою. Околиця майже безлісова, а поселенці живуть виключно з хліборобства. Між поселенцями двох займається торгівлею, а чотирьох ремеслом.

перетягали підводи з втікачами, що тягли в ліси; доми позачинювали, лишили сям і там ходили непевно цікавіші. Ніхто не знав, про що йде, хто почав боротьбу, з якої речі, хто її піддержує, яка ціль. Ходили дикі вісти про надтягаючі з лісів ватаги, їздили сям і там поїзди за допомогою, люди переживали паніку. Я порівнював цю війну з нашими взрывами в Галичині в листопаді 1918 р. і сміявся на голос із бразилійської війни двох провінцій. Перемиря, яке мало тривати до 9. год. ранку, продовжено до 3. год. попол., а коли допомога не прийшла, воно автоматично продовжилося до 9. год. вечора. Капітан, вождь паранської „армії“, відгрожувався, що в тім часі почнеться страшний бій. І юв вечерю і попивав коняком. Замісць сподіваного бою о 10. год. увечері почалася стрілянина на повітання „мира“, який саме підписали. О 2. год. вночі поїзд відвіз мене до Дорізону. Я оставив терен „страшної“ війни, на якому лягло двох борців головами, а кількох отримало рани. Моя поїздка на названі вище кольонії не вдалася. Треба ж було пошанувати війну двох „істадос“, котра схвилювала всю Бразилію і вигнала сотки родин у ліси та стримала рух залізниць у половині Бразилії.

Я приїхав з терену війни до Дорізону о 5. год. ранку і повалився з ніг, жадний сну. Коли проснувся і вийшов між людей, почав ловити ухом відомості про страшну революцію, нечувані бої, яких жертвою лягло 30 геройів і десятки ранених. В сусідню кольонію — казали — двома поїздами заїхало військо та боїться їхати до Порту Уніон

На мене, приїзжого з поля бою, дивилися як на людину, що вернулася з другого світа. Коли я заявив, що вибіраюся до Порту з поворотом, на мене витріщили очі як на божевільного.

Ось як твориться бразилійська історія і як родяться національні герої! Я певен, що капітан, який проводив паранській армії і запивав мир двох провінцій, увійде в історію Бразилії — а поки-що за свої заслуги (викликання авантюра і й зліквідування) отримав від центрального уряду хоч чверть міліона мільрейсів. Щаслива країна, що може таким дешевим коштом творити героячну епопею...

Увечері.

І знов зійшовся я з митрополитом, придивлявся, як його вітали, слухав у церковці його проповіди, вечеряв з ним і вітав його, як цього, що в Бразилії має дати почин до нового життя Українців. Цим разом між нами була атмосфера більшої широти.

Дорізон, 24. квітня.

Після доволі симпатичного свята привітання митрополита у школі війшлося численне товариство місцевих і позамісцевих видніших Українців у хазяїна, в котрого я гостюю, завелася гостина, пішли тости, а врешті витворилися політичні збори, на яких упало чимало крепких слів на адресу духовних і багато проектів, які остануться все проектами. Мені приходилося лагодити боєвий пал протестантів і запевняти всіх, що

завдання, яке до мене ставлять (створення всенародньої організації) по змозі виповню, однаке під умовою, що це не викличе ще гостріших конфліктів. Руки не прикладу до діла, яке не обєднало б усієї нашої еміграції. Або мир, або *status quo ante*.

25. квітня.

Відбулася конференція учителів з околиці під проводом митрополита. Учитель Куц, наддніпрянський, революціонер, заатакував духовенство за нібито його ворожнечу до школи. Заатаковані відповіли докорами, що названий сіє невірство у школі. Мені прийшлося вибрати середню дорогу і вказати шлях, по якому священики і учителі в гармонії повинні вести молоде покоління і заберігти його для української нації. І вдалося врешті помирити воюючі обози — прийшло до повного порозуміння. Чи тільки на словах, найближча будучина виявить.

27. квітня.

Раз у раз балачки на тему, як зарадити недомаганням українського життя в Бразилії. Учителів немає майже ніяких, проти духовенства підіймається буря, вічно доводиться чути нарікання двох воюючих сторін. Стою в огні, мушу вести політику вирівнювання противенств, лагодити конфлікти і завзяття воюючих. Сьогодня на конференції усіх священиків в присутності митрополита я виложив плян майбутньої зорганізованої праці, которая обняла б політичне, культурне й еко-

номічне життя і згуртувала б та обєднала б усі творчі сили. Плян найшов одобрення духовних і митрополита і мені поручили приступати до діла. Вимагають, щоб я залишився в Бразилії принаймні на рік, два. Чи знайду в собі доволі сили на таку жертву? Щось мене кличе до Європи, біжче рідного краю, біжче моїх дорогих. А з другого боку вдячність до симпатичної і нещасної еміграції говорить до мене: останься! працюй!

Антоніо Олінто, 2. травня.

Врешті вийхав я з Дорізону і переїхав залізницею до Порто Уніон, де попав на саме весілля в домі моого давнього симпатичного хазяїна, в якого гостював уже двічі. Був присутній при вінчальному обряді після цивільного бразилійського права (вінчався тестъ моего хазяина, Німець, з його сестрою, Українкою), і мое імя, як свідка, попалося в книгу вінчань.

В місті важка атмосфера, патрулює військо і всі дожидаються вибуху революції.

Звідси відіхав я залізницею до стації Бугре і враз із парохом з Антоніо Олінто поїхав до його оселі. Ми переправилися кановою (човном, видовбаним з одного пня) через доволі широку й глибоку ріку Ріо Негро (переправа доволі небезпечна) і поїхали підводою до названої оселі, віддаленої 12 кіль.

Церква, помешкання пароха й усе оточення поразило мене незвичайною відрубністю і красою.

Церков з чотирьма банями (пяту мають прибудувати) у виді грецького хреста, уся з імбуя і

дзвіниця дуже легка своюю архітектурою (з найбільшим дзвоном між українськими церквами) положені серед зелених і кріслатих імбуїв, в лісовому затишку, так і нагадують старі українські лісові лаври і на бразилійському ґрунті викликають незвичайно сильний естетичний ефект. Хата священика, чеспурна її доволі гарна, криється в чотирокутному садку, висадженому густо кріптомеріями і туями. Скрізь видно дбайливу руку хазяїна, кожна грудка землі справлена, розчищена. В садку стоїть кілька яблунь, невеличкий виноградник і небувальщина у Бразилії: кілька европейських молодих дубів. Все те обведене гарним парканом. Довкола церкви чистенький чотирокутний майдан, обведений парканом, під яким приміщено довгі лавки для відвідуючих церкву і понасаджувано молоді кипариси. Поруч церкви стоїть на опарканенім майдані незвичайно симпатичний своюю архітектурою дім для сестер-служебниць, який під цю хвилю пустує. В ньому тепер у одній кімнаті міститься аптека пароха, який заступав місцевим мешканцям лікаря і тим віддав їм неоцінені услуги. Він лічить усі слабості, між тим від укусення гадюк, і виконує лекції операцій. — Я оглянув і решту будинків хазяїських, подивляв дбайливість і витревалість хазяїна, дивувався взірцевому ладові у всьому і завидував йому нишком. Це справді пан у дослівному слова значенні.

Коли ніч западе, коли пів місяця повисне над лісами, коли тишу, яка так і ваготить над землею, перебиває тільки часами якийсь невідомий голос

лісової звірини, тоді серед цеї замкнутої зеленим тином площини поселяється дивна містична задума й усе оточення сповняє душу таємною мелянхолією. Світло місяця сріблить стежки і кидав на грядки білі плями, церква і дзвіниця дрімають серед лісової гущавини як сілюсти на старих штихах, чорніючі стіни кріптомерії здається замикають доступ усій мірській суеті, звужують простір до одної точки, в якій людська душа може себе знайти всеціло, відчути себе вповні. І тоді увесь європейський шумний світ видається якоюсь фата морґаною, або сном, котрий снівся колись давно-давно.

4. травня.

Сьогодні відбув я збори в сусідній кольонії, Санtos Андраде, віддаленій від Антоніо Олінто яких пятнадцять кільометрів.

Коли я приїхав на місце, застав під парохіяльним домом школъніх діточок, уставленіх двома рядами, і всю старшу громаду. Діти гукнули на мій привіт: слава Україні! Потім пішло повітання місцевим учителем. Збори відбулися під ясним осіннім небом біля церкви. Діти посідали на мураві, а старші, стоячи вінком, вислухали з зацікавленням і очевидним зворушенням реферату.

Між рідними.

Зійшлися всі до мене, дружно
Стискають руку: слава йсу!
Вдивляються в мій погляд тужно,
Як в привид з давнього часу.

Питаються про села рідні
І про могили на полях;
Про те, чи встанемо побідні,
Чи переможе клятий Лях.

І я малюю смуту, горе,
Що камянять верхи Карпат;
Впевняю їх, що не поборе,
Не вбє нас міць пекельних врат.

Стоять у тіни пальм і матте
І ронять перли в зелень трав.
І злісно шепчуть: „Лютий кате!
Віддаш ти нам усе, що вкрав...“

Дивлюсь на їх змарнілі лица,
Які порив недолі плуг;
Вдивляюся у їх зівниці,
В яких застили хмари туг.

Дивлюсь і серцем завміраю
І чую щось, немов докір.
— І що прикуло вас до краю,
Що вигнав вас за сотню гір?...

Стоять, клянуть своє безсилля
Й на трави ронять перли сміа.
Над ними пальми клонять гилля
І тужить бразилійський ліс.

До величеського кріслатого імбоя прибудовано мовницю, як це діється на відпустах, і цю мовницю обстутило кількасот слухачів, усякого віку і обох полів, творячи на тлі зелені чудову картину. Від хвили до хвили греміли вистріли моздіра, несучи по безкрай лісових просторах грохіт.

Скінчилася урочиста служба божа за поляглих і почалися збори. З високої мовниці зпід кріслатого імбоя понеслася понад голову зібраних у лісі сумна повість галицького лихоліття. Скільки поезій в таких зборах, скільки краси в такій країні! Жінки та й де-что з чоловіків, старих, довговолосих дідусяв, обтирають мозолистими руками слізози і я насилу здержує слізози, що тиснуться до очей. Кінчається повість, несеться лісовою пушкою пісня: „Ще не вмерла!“ „Не пора!“... Щоб пережити такі хвили, цього одного вистане, щоб відбити томлячу, довгу дорогу океаном.

Останні мільрейси вивязують наші нещасні вигнанці з вузликів і кладуть їх на жертівнику батьківщини. Один селянин зголошує суму 500 мільрейсів... І насилу здержуєсь, щоб не скрикнути: збережіть для себе й своїх діточок ці зімняті і спітнілі папірці; ви сами бідні, такі бідні!... Останньою підходить старенька бабуся, вдовиця, і тремтячою рукою дас срібного мільрейса. Через пів години листа виказує суму близьку до трьох тисяців.

І як не любити цього народу? — Виросли на панських загонах дітьми здебільшого дідичівських

наймитів. Нужда погнала їх за море перед 27 роками, звичайно молодими, коли ще їх свідомість дрімала. Пішли літа страшних терпінь і недолі; серед лісової пущі без доріг, між чужими, між дикими Індіянами, виростали і ниніком плакали за рідними селами. І тепер після довгих років гіркого життя на безлюдді оповідають про своє села один одному, кажуть, що кожну стежку пам'ятують, що часто у снах бачать свої рідні хати, немов кинули їх що-йно вчора. І хоч сьогодня лісова пуша під їх твердими руками прорідла, хоч довгими милями тягнуться дороги, які вони прорубали в гущавині, хоч біля їх хат золотяться помаранчі і пестряться квітники, хоч неодин з тих наймитів сьогодня доволі багатим хазяйном зробився, — вони все ж таки жалують за давньою мізерією і моляться до цеї хвилі, яка винесе їх на рідний беріг.

6. травня.

Мене проводили вистріли моздірів, попереду моого воза їхало біля двадцятьох їздців з українськими лентами, з жовто-блакитними прапорцями, а перед ними гордо маяли в сонячному сльві український і бразилійський прапори. Не поможет ніяка уява, щоб витворити собі поняття краси такого походу крутими дорогами, серед буйної зелені бразилійського лісу. Коли ми переїздили попри хату одинокого наддніпрянця, в слід за нами понеслися з шишінням ракети і їхній лоскіт. Дванадцять кільометрів проводили мене їздці і зупинилися аж над широкою рікою, яку треба було перейхати

кановою. Тут позіскакували з коней і переправилися в слід за мною, щоб на залізничній стації в-останнє стиснути мою руку. Коли я всідав до поїзду, дякували мені, що трудився до них, дякували Урядові, що мене послав і прохали вісток із рідного краю.

Бідн! вони так вірять у нашу перемогу, що є певні того, що я ось-ось у Галичині опинюся і завидують мені моого щастя. Як би вони знали, який я далекий від повороту в рідній сторони...*)

Нічліг у лісі.

Кароса станула. Кругом
В задумі камяніс ліс.
І тільки ген його верхом
Вмірають клекоти коліс.

---

*) Аntonіо Олінто (Antonio Olyntho) кольонія віддалена від стації Бугро 12 кільом., заселена Українцями від 1896 р. Числить 320 українських родин, а польських 84. Головним джерелом доходу поселенців є ерва матте, але вдається і збіжжя. Знає серед Українців в двох урядниками (О. Михальчук в шефом політики), 4 склепарями, кількох ремісниками. Попри гарну церков і парохілльний дім є тут прогарний дім для сестер-служебниць, який тепер пустує, і школа так само без учителя. 28 українських дітей ходить до бразилійської школи. Існує тут врешті шкільне товариство ім. гр. митропол. Шептицького на взірець колишніх українських церковних братств, котре є в посіданні чудового прапору з портретом свого іменника.

З Antonіо Олінтолучиться оселя Сантос Андраде, віддалена від Antonіо Олінто на 12 кільом. В цій оселі живе 84 українських родин, що займаються головно хліборобством (2 Українців займається також торгівлею, а кількох ремеслом). В оселі є каплиця й українська школа, в якій учається 40 дітей. Оселя сягає своїми початками 1896 р..

В гущавині, мов кістяки,
У присмерках бандують пні.
Між ними сяють світляки,
Мов електричні ліхтарні.

Нудьгує ніч, дрімає ліс,
Співають хори цвіркунів.
Проснувся легіт і приніс
Розгублені міражі снів.

Лежу під „тордою.“ Дріма[’]
Мій „камарада“ при вогні;
Танцює з ясністю пітьма.
Парує кава в казані.

Лежу повитий в самоту,
Мов кинутий у нетрі пил.
І бачу земну суету
І тужу до орлиних крил.

Дивлюся: зорі мерехтять,
Манять мене кудись в безкрай.
І думи роями летять —
Куди? — ох, серце, не питай...

Ірасема. 6. V. 1922.

Захід сонця.

У скиті в церкві на горі
Горить брилянтами з вікон,
А долом сяють ліхтарі
З дозрілим овочем лімон.

Мов заворожений вокруг
Дрімає праліс-океан.
По нім, немов повійний пух,
Мусліном стелиться туман.

Дрімає праліс-океан;
Над ним летять лебеді хмар
І червоняться кровю ран.
На заході горить пожар.

Залила небосхил луна,
Змішавши з золотом кармін,
І сонцю, що в лісах кона',
Заупокійний дзвонить дзвін.

Вмірає день, прощає світ
Сльозами теплої роси.
Накрився фіолетом схід
І туга впала на ліси.

Хтось плаче в пущі лісовій,
Хтось тихо реквієм співа'.
А може це в душі моїй
Так просяється на світ слова?...

Нема кому душі розкрити
У цій далекій стороні.
Мій рідний край від лун горить,
А я караюсь в Парані.

Ірасема (Санта Катаріна), 10 травня.

Дорогий Друже!

Сижу у просторії світлиці зі стінами з виглядженіх дощок природної барви, в монастирі О.О. Василіян. Моя кімната пуста, тільки на одній стіні висить образ Спасителя й велика фізична карта України Дра Ст. Рудницького. Монастир положений на високій горі. Довкола, на узбіччі гори красуються буйні туї, криптомерії та кипариси, а серед них золотяться між темнозеленим листям дозріваючі помаранчі. Передаимовий холод велить мені забути, що живу в середині травня; здається мені, що я в Італії в місяці січні.

Кругом простерся безкрай океан лісів, над котрим сям і там снуються білою вовною хмари й розгублюють по темнозеленім океані мандрівні плями тіни. Далі лісовий океан піднімається чорними хвилями, а ще далі ці хвилі виростають у зовсім чорні вали, що тягнуться в безкрай, один по другім, закриваючи собою дійсний океан.

В холодному, чистенькому повітрі повисло сонце, що опускається за лісову пущу; по одному боці по лісах розкинулися бліскучі бронзові й мідяні плями, по протилежному боці темніє лісовий безкрай океан. Говорити про його колорит? Ця темна барва, которую присів пухом фіолет, що бореться з ультрамаріном, це щось таке, перед чим мусить стати безрадним найбільше досвідний мистець.

Дивлюся з висот, плаваю зором поверх цього чарівного лісового океану, котрому, здається, краю

нема, і сам не знаю, чи це дійсність, чи сон, який сниться рідко. Сонце криється в чорному океані й небо заливається оранжевою барвою.

Та бачу, що профаную її красу і мої почування, беручися їх малювати. Отже перейду до реальної картини. Два місяці я безпереривно в дорозі: з підводи на залізницю, з залізниці на підводу, а павзи виповняють збори, 'раз під отвертим небом, то знову в якомусь домі. А декорацію цих подорожей і зборів становлять привіти, сальви з револьверів або ракет, стрійні ряди почетної кінноти, замасні гиллям пальми доми, українські і бразилійські прапори. Вільні хвили виповняють гостини, тости, промови, балачки. Скільки привітних промов я вже вислухав! Скільки промов виголосив сам! Давно вже загубився в численні...

Сьогодні користаю з вільної хвилини і спокою, який загорнув мене на короткий час у цьому монастирі, що виріс високо поверх лісового океану, і хочу розповісти Тобі про своє життя у Бразилії. Розповім один епізод, а Твоя уява нехай доспіває Тобі все останнє.

Проводжений почетною кіннотою з попередньою оселі аж до залізничної стації, всів я до поїзду. Година їди і я знову опинився серед нових знайомих, що прийшли мене зустрічати. Година балачки за пивом про наші політичні справи і треба було рушати в дорогу.

Я всів до воза (кароси), критого полотняною будою, і коні рухнули по вузенькій лісовій дорозі, побренькуючи дзвінками. За нами потягли ще три такі ж кароси, щоб не втратити товариства моого

візника, кольоніста з Ірасеми. Швидко потонули ми в лісовій пущі, в якій тільки що п'ять до десять кільометрів зустрічається людську оселю.

Місяць викотився над лісову гущавину і сям і там перебивається крізь верховіття пінейрів (аравкарий) і густий бальдахім бамбусової трощі. Нічний холод зробив ліс німим і тільки бренькіт дзвінків або відірвані згуки пісні котрогось із візників, що поспішають за пами, приборкують лісову тишу. Куримо обидва з візником папіроски в кукурузяному листі, впиваємося їхнім запахом і гуторимо про рідний край.

Опівніч. Ми проїхали тридцять кільометрів і вперше зустріли прогалину в лісі, при котрій розкинулася оселя Бразилійця. Продроглі порозідалися довкола огнища і швидко в моїх руках опинилася чарка з гарячою пахучою кавою. Я пороаділював між своїх товаришів курку, яку віз зі собою від свого попереднього хазяїна, і вони, перекусивши, пустили в коло кую (чарку з висохлої тикви) з гарячим шімароном (гірким чаєм з ерви матте), доливаючи все киплятку й подаючи все іншому товаришеві.

Між тим на одному возі мені приготовили нічліг і я розложився під полотняною „торвою“ як у найкращій спальні.

Місяць заходить за лісову пушчу, водонад на близькій ріці гуде-гомонить, в ряди-годи заквакає качка, десь далеко співається високим строем пісня цвіркуна, до мої спальні долітають голоси візників, що курят папіроски й попивають шімарон — я лежу, mrію і ніяк не всилі вснути.

Я в лісовій пущі, біля мене нові люди, яких я зустрів перед кількома годинами; я сам один, чужий, здається всім і собі самому — а одначе почуваюся так гарно, почуваю себе таким безпечним, вважаю своїх товаришів такими рідними і близькими, немов би пережив з ними цілі роки широї дружби. А вони так і падають коло мене і такі щасливі, що гостять мене між собою!

Ранній холод розбуджує мене з короткого сну; мене сповіщають, що готова кава, приносять мені воду до миття і рушник до втирання. Поснідавши, рушаємо в дальшу дорогу.

Їдемо лісами або кемпами (диким безлісним степом з високою травою), зупиняємося тільки над річками, щоб напоїти коні; сонце починав пригрівати, а згодом і пекти. Мій візник-хазяїн розказує, розпитує, не позволить мені ні на хвилю бути самим із собою.

Перед обідом доїздимо до оселі Папандуви, де живе кільканадцять наших родин, самі ремісники.

Просяль до готового вже обіду, а після обіду рушаємо в дальшу дорогу. Нашу каросу проводить кільканадцять єздців з українським і бразилійським прапорами, на чолі котрих їде сам мій хазяїн із простертым блакитним прапором з тризубом вишиваним золотом.

Їдемо яких дві годині й доїздимо до границі оселі Ірасеми, що розкинулася по лісах на просторі кілька десятох кільометрів. Перед хатою одного з наших поселенців юрба народу, старі, молодші й діти, жінки й чоловіки. До мене підходить молодий хазяїн, вітає мене і просить на

гостину. Вхіджу до хати, де стоїть заставлений стіл, а за мною входять люди. Між присутніми видно старушків, яких похилила до долу трохи не сотня років, та вони ще бадьорі, доволі сильні та ще не дозволяють своїм рукам відпочити. Починається гутірка про рідні сторони присутніх, до дверей тиснуться старі й діти, прислухаються, споглядають на мене як на невидальщину.

Прощаюся, вихожу з хати, та тут-же роздається лоскіт ракет (фогетів) і пальба з револьверів. В тріумфальній брамі з пальмового гілля став провідник ірасемської кінноти із копя, тримаючи в руці булаву, починав своє привітне слово. Вітає мене й Галицький Уряд і заявляє іменем усіх, що вони за батьківську землю готові на всі жертви.

Відповідаю, дякую, всідаю на свою підвodu і серед вистрілів рушаємо в дорогу. Попереду поверх п'ятдесяти їздців, більшість із прaporцями й у лентах. Маємо ще яких шість кільометрів дороги. Похід їздців розтягається двійками на якого чверть кільометра, веться серед лісової зелені пре-гарною, барвию стрічкою. В ряди-годи иссуться з коней вистріли. Люди виходять з хат, дивляться, дивуються.

Врешті підіздимо під гору, на котрій мов фортеця пишається гарна церква, дзвіниця й монастир. На горі біля монастиря серед зелені помаранч і кипарисів увихається брат у білій рясі й палить з моздира. Тріскотять вистріли з револьверів.

Наближаємося до прибраного зеленню і прaporами „Народного Дому“, перед котрим стоїть тріумфальна брама і по двох боках юрба народу.

у відчинених дверях стоїть виділ товариства й один з виділових вітає мене. Дякую за честь, вітаюся з виділовими й відхожу до монастиря, де чекав мене симпатичний о. Бжуховський.

Неділя. Зночі ліє уливицький дощ, уся околиця втонула в морі хмар.

Сполуднія сповіщають, що пора пти на збори. Йду до „Народного Дому“, де вже заля іновна людей. На естраді стоять діти із школи Сестер Служебниць, праворуч дівчата, ліворуч хлопці. Одні й другі в народніх строях, у козацьких шапках. На переді стоять дві дівчині з бразилійськими та українськими прапорами. Заля вся в зелені.

Мене вітає один із громади й починається продукція дітей: декламації патріотичних віршів і хорові співи. Дитяче свято кінчається відспіванням національного гимну — і починаються збори. На естраді засідає поруч предсідника зборів комітет для позички і починається мій двогодинний реферат. Зібрані слухають серед урочистої мовчанки, стоячи.

Збори кінчаються подякою мені й Урядові. Народ розходитьсь поволі домів — лишаються тільки гості з подальших сторін, які зїхалися кінно й підводами ще вчора.

Увечері приходять просити мене до залі „Народного Дому“, де відбувається товариська забава. Прихожу й застаю молодь у розгарі танців, а старших при розпродажі „рифів“ (льосів) на льотерію. Один патріот, не маючи більшої готівки, пустив коня на льотерію, щоб усі добуті гроші жертвувати на Позичку Національної Оборони.

Другий виставив на льотерію книга. — Гремить музика коломийку, молодь гуляє, де-хто із старших „вівкнє“ — а серед того піде ліцитація.

Вісім тисяч мільрейсів — понад чотири міліони корон — передала мені ця оселя для пересилки Урядові. Ці тисячі — це папірчики зімняті, перевезні потом — усі вивязані з невеличких вузликів селян. Чимало з того позичено в інших. Ці тисячі — це доказ тріумфального походу ідеї української державності навіть у лісові бразилійські нетрі. Скільки сліз виллють померклі від нужди й горя очі старих емігрантів, коли вони слухають моєї повісті лютого времени Галицької України! Яка в них віра в перемогу нашого кулака над ляцькими нагайками! Як вони цеї перемоги дожидаються! І скільки з них допитується, чи не могли б вони зі своїми шмідтами й маніштрами (револьверами) пробратися до рідного краю! Писати більш?

Думаю, що цей один епізод відтворить достаточно цілу картину моєї незвичайно цікавої та багатої змістом подорожі по лісових українських оселях у Парані і в Санта Катаріна і Тобі, між далеким Дружке, доволі вже тих кількох сторінок, вихоплених з моєї записної книжки.

Ще один день буду розкошуватися чудовою околицею, а потім понесуся цею пущею в дальші оселі, до нових людей, нових знайомих, нових друзів моїх і Уряду. Не дочислився б, скільки миль проїхав я залізницями й підводами за ці два місяці, а ще ніде не зустрів я ні одного холодного погляду, не вчув ні одного терпкого слова. Здається, цілий світ зійшов би, а ніде не

знайшов би цеї сердечності й цеї гостинності, що ось тут у цих диких лісах.

І вже мене запрошує до Аргентини кілька тисяч наших поселенців, „забутих там Богом і людьми“. А далі жде праця над переведенням всенародної організації, якої жадає від менеувесь тутешній загал. Тому прости, Друже, що так рідко навідуєшся до Тебе хоч би писаним словом; та повір, мені ніколи й думати про моїх найрідніших. Я спірнув тілом і душою в новий світ, світ молодий, повний чеснот, яких надармо шукав би у струпі-шлії Европі. Кинув гетьувесь бояст культури, порвав звязки з усім давнім, живу новим життям, у повному того слова розумінні. Аж тут я навчився любити Україну вповні; навчився й любити від цих неграмотних чорпоробів, яким вона тільки мріється й сниться і вдень і вночі вже від багатьох років.

Пізній вечір. Місяць повис над чорним лісовоим океаном, тиша налягла безкраї простори і в моїй душі вроочиста тиша. Чи Ти уявиш собі почування людини, що падала під вагою душевних контрастів і сумнівів та роздорів і врешті знайшла спокій і задоволення та загальну симпатію? — Жаль мені Тебе і усіх тих, що томляться у стухлини наддунайської столиці, мені вас невимовно жаль.

Прощай і не докоряй мені, як-що прийдеться Тобі ждати довго на нові вісти від мене.

Трейс Баррас, 15. травня.

З Ірасеми виїхав я знову в напрямі Ріо Негро підводою і зробив одного дня дорогу яких

50 кільом. По дорозі затримувався в Люцені в мазурській оселі, яка має характер трохи не містечка і лежить в околиці, що в театрому подій описаних у відомій поемі Конопницької. Я поступив до одного з двох у цій оселі Українців. Він невимовно зрадів від моєї гостини, хоч наміряючи побалакати щиро, позачиняв двері і вікна, бо боявся польської помсти. Недавно робили на цього атентат за його постійність під українським прапором. Гостив мене, як міг, і не поскупився на позичку Урядові. Далі поступив я до другого Українця на тій же оселі, котрого Поляки бояться зачіпати з огляду на його багатство і значіння серед Бразилійців. Тут пішла таксамо гостила, а рівночасно Урядові дісталася княжка сума 500 мільреєвів. Переочувавши в місті Rio Negro над рікою цього ж імені в інтелігентного Українця, я поїхав валізищею у фабричне містечко Трейс Баррас, у якому живе кільканадцять наших робітничих родин, зорганізованих у Тов. ім. Т. Шевченка. Тут нашов я таксамо щире прийняття і самі збори при співучасти усіх цих кільканадцятьох Українців і взагалі ціла моя дво-дневна гостина в цьому містечку не забудуться так скоро. Просто дивуєшся, яка сила тримає усю нашу еміграцію в цьому ідеалізмі, якого надармо шукав би сьогодня серед нашої европейської еміграції*).

*) Трейс Баррас (Tres Barras) робітниче містечко при залізничній лінії, що веде з Porto União до Rio Negro, своїм початком сягає р. 1910 і начисляє сьогодня всього 12 українських родин, пореважно робітничих. Зломіж Українців є трьох крамарів. Не дивлячися на невеличку кількість Українців,

Куритиба, 17. травня.

Ненадійно опинився я знову в Куритибі, куди треба було повезти гроші з двох останніх кольо-ній до банку, бо їх не хотіли передати в пічі руки, тільки в мої. Вперше відчув я безнадійну духову пустку довкола себе, ходячи без діла два дні нецікавими вулицями цеї столиці, ларма, що мав з собою гостинного і щирого товариша з Трейс Баррас.

В дорозі з Куритиби, 18. травня.

Коротенький поїзд несеться закрутами-вихильсами серед лісів; голова крутиться, жінки вомітують. Сонце схиляється поза лісову зелень. Тіни виповзають зпід пальм на краю лісу та йдуть на свою нічну мандрівку. На кампах сміється сонце своїм гірким усміхом, як той, що сміється крізь слози. Хмари на схилі небозводу налилися горючим карміном. Стада попугаїв як сороки цокотять, літаючи поверх пішнейрів, використовуючи останні хвили дня. Перед хвилиною покинув мене знайомий Українець, якого я зустрів у дорозі, і тепер я сам один між чужими, кинутий своїм думкам, спогадам, задумі. — І коли вирвуся я з цеї лісової пустині, коли затопить мене знову бурхливий океан європейських столиць? Яке далеке мое життя від того, котре я полішив по тому боці земного Гльобу! Чи бажати того життя, чи кинути

тут істнує від кількох літ Тов. ім. Т. Шевченка з бібліотекою, яке звязує з містечком яких 30 робітників-Українців, що працюють при тартаках у лісі, 30 кільом. від містечка.

ного в западню забуття навіки? Чую, що душа моя яловіс, тупіс, вертається до стихії літ цесвідомості і примітивізму. Чи жалувати, що таке діється? — Не знаю.

Порто Уніон, 22. травня.

Вернувшись з Куритиби до Порту Уніон і відпочивши з дороги, я поїхав аранією до Жан'гади, віддаленої від містечка на 36 кільом. В дорозі мав я товариша, вчителя з Антоніо Кандідо, студента, що після розгрому армії Врангеля і довгої мандрівки по краях західної Європи опинився тут голий, як Одисей після розбиття його судна. Мій молоденький товариш не дозволив мені скучати в досить довгій і важкій, каменистій, дорозі, котра була тим приkrіша, що цілий день пріп'якало осіннє сонце жарою з пори жнив. Сама ж дорога — одна з найкращих, які я тут відбув. Високі зелені гори так і нагадують собою околиці Яремча, тим більше, що серед них веться з шумом доволі широка гірська ріка Жан'гада, єдина ріка з чистою водою, яку доводилося мені тут стрічати.

Ми приїхали на місце пізним пообіддям і зараз же зустрілися з відомою між нашими поселенцями гостинністю в домі одного з багатіших і свідоміших Українців. Увечері повели нас до школи, де зібралися доволі численний гурток старших і молодших, і після обговорення справи майбутньої організації Українців у Бразилії з'явився ґрамофон, який відспівав цілу низку сольносілів М. Менцінського, а далі почалися співи зібраних. Пізньою ніччю відпустив нас гостинний хазяїн сплати,

Раннім ранком розбудив нас зливний дощ. Та збори треба було все-таки відбути. Серед зливи дібралися ми до школи, віддаленої на 4 кіл., де мав зібратися після церковної, імпровізованої дяком, відправі нарід. Аж тепер можна було бачити, яку шкоду місцевій громаді вирядив дощ, помішавши їй свято, до якого вона ладилася не аби-як. Від дороги до школи вела зелена тріумфальна брама, стежка між церквою і школою була висаджена зеленню, а сама школа пишалася в зелені і прaporах. Та в самій школі я застав тільки невеличкий гурток чоловіків і жінок, бо дощ перешкодив зібратися поселенцям розкинутим по гірських лісах.

Коли покінчилися збори і я почав ладитися до від'езду, зібрани таки не видержали і виповнили хоч частину приготованої програми. Місцевий дяк виголосив привітну промову, і після цього з своїм хором відспівав складену ним канту, з якої я запамятав тільки слова: „Приїхав до нас гість з України“. Врешті пішли оригінальні многолітствія в честь мою й Уряду. Наприкінці мусів я з усією громадою перейти до малої чепурної церковці, вимальованої блакитною фарбою, де відспівано: Христос воскресе. Аж тепер міг я розпрощатися і відіхнати до моого хазяїна на обід — після 3. год. сполудня.

Тим часом небо трохи випогодилося і з подальших сторін, а навіть з сусідньої оселі Нової Галісії, походилися ті, які не могли взяти участі в офіційному святі. На прохання де-кого з них пішов я знову до школи і знову прийшлося гово-

рити про українські справи, будити віру, що наша перемога певна. Коли я вернувся до моого хазяїна на вечерю, застав у його крамниці де-кого з наших поселенців і двох урядовців, Бразилійця і збразилійщеного Італійця, які прийшли мене відвідати. За вином завелася довга балачка, а головно Італієць не міг натішитися, що має нагоду побалакати з чоловіком, що говорить доброю італійською мовою в противенстві до тутешніх італійських емігрантів. (Я справді балакав по-італійськи краче моого італійського гостя.) Врешті гості розійшлися, та балачка не кінчилася. Я витягнув мою гарну „кую“ і вона пішла з рук до рук з гарячим шімароном, і врешті опинилася в кухні, де зібралася молодша громада і ген поза північ забавлялася співами.

Мій товариш відіхав досвіта позиченим конем, а мені прийшлося вранці ще раз випити шімарону з кількома поселенцями і з моїм новим другом, Італійцем, що прийшов виповнити свій обовязок „della gentilezza“.

Я вертався сам з моїм кільканадцять-літнім „камарад-ою“ і тепер мав нагоду роскошуватися красою околиці. Ліси, скупані в дощі, зеленіли в ранішньому сонці і на пшильках пінейрів та на листі ерви, ліянів, троші та імбуїв розлилося сліпуче срібло до того, що треба було приплющувати очі. По обидва боки дороги розкинулися високі гори, ріка Жанг'ада шуміла на камінні і надила до себе свою водою Черемош, або Прута. Дорога, закидана камінуками, підіймалася здебільшого вгору і я мусів напрацюватися добре.

бичем, щоб мій сивий кінь переборов труднощі дороги. Кілька кільометрів проводив мене верхом один з жангадських Українців. По дорозі спиняли мене інші знайомі, що везли величезними каросами, до яких було запряжених по кілька пар коней, „карґу“ (збіжжя або ерву) до Пальмас, і я мусів з кожним прощатися в останнє.

Коли я з гори побачив врешті долину ріки І'васу, замкнену темними горами, і доми Порто Уніон, було вже сполудня і мій „торділльо“ (сивий кінь) ледви волочив ноги. Я вертався „домів“ з новими гарними спогадами, з новим сонішим промінням у дуплі. Перед моїми очима стояли симпатичні обличчя нових знайомих, в моїх уях гомоніли глибокі зітхання, в яких стогнали біль і досада, зітхання, що виривалися з грудей бідних вигнанців, які слухали з притаєм віддихом мого невеселого оповідання про мартірюю рідної країни. І мимохіттю мої уста шептали: Які чудові люди живуть у цій бразилійській пущі! Скільки пірних синів має Галичина в цій далекій країні!*)

---

*) Жангада (Jangada), це оселя, що сягає початками 1896 р. В ній живе 115 українських родин, що за віймою 2 склепарів і 4 ремісників живуть з хліборобства. Оселя поділена рікою Жангадою, що становить границю між двома провінціями, Параною і Санта Катаріною, має церков і дві школи (одна остас без учителя) і два товариства ім. Т. Шевченка з бібліотекою. Находиться тут і мала кооператива.

З Жангадою можує оселя Нова Галісія (Nova Galicia), де на просторах цесятків кільометрів живе розкинутих 65 українських родин. Люди живуть із заробітків при залізниці і з хліборобства. Попри церковцю находитися тут товариство ім. Т. Шевченка з бібліотекою. Української школи нема.

Іраті, 3. червня.

Безупинні дощі і перетома зневолили мене перервати дальшу мандрівку і переїхати до Прудентополя, щоб трохи припочити і заняться іншими справами.

Десять миль дороги під водою в один бік і стільки ж із поворотом. Два дні в дорозі раз і так само вдруге. І нераз приходилося бродити в глині і підпихати підводу, яка в ній застягла.

Ніч. Поїзд, що їде в напрямку Понта Гросса, тягнеться в темноті ліниво. Бразилійці дрімають на сидженнях; хто зібгав ноги під себе і лежить, перекидаючися з боку на бік, хто куняє, сидячи. На дворі сиро й холодно. Подорожні трусяться від зимна, натягають на себе, що хто має теплішого, та холод таки дошкалює. Щасливий, хто захопив з дому „хую“ і матте! — Він гріє на спірті воду і гріється гірким як полин шімароном. — Дивлюся на заспаних і передроглих товаришів дороги і сам трушуся від холоду. І думаю про теплі червневі ночі в Європі і завидую тим, що їх переживають.

Небосхил починає блідніти, надходить ранок. Врешті поїзд доволікається до стації Іраті. Висідаю і зараз же біжу до мізерного готелю, жадний сну й тепла. Дають мені кімнату з повибиваними вікнами, з широким ліжком, з якого що-йно зволікся якийсь бразилійський подорожній, — брудним і не приманючим. Та вибирати годі. Накриваю себе з головою усім, що маю, і починаю дрімати. Холодно і сон не береться. — А там за океаном сьогодня так тепло, так привітно! — І де

я був у цю пору перед роком? — Бачу очима
уяві зелені Альпи, ялицевий ліс біля хати, чую
шум гірської річки, бачу суниці на зрубі — і,
годі! — Ви, мої далекі друзі! чи ви повірите мені,
що я сьогодня, в червні в Париж змерз більше,
ніж у січні в истоплені хаті у Відні?

Іраті, 6. червня.

Мій давній учень з львівської гімназії, тепер
власник гарної хати і великої крамниці, батько
четверо діточок, розпорядив, щоб зладили відпо-
відну таблицю з покликом, пошив прапори, всадив
на коні кількох їздців з ними і дав знак до виї-
зду. Рушили їздці з прапорами, за ними покотився
наш фаетон, що на силу вмістив мене з моїм хазя-
їном і його дружиною та малим білявим хлопчи-
ною і ще з одною старою жінкою, одинокою у
Бразилії Гуцулкою.

Їдемо містечком; бундючно лопотять прапори,
народ зглядається на диво. Виїздимо з містечка,
стрічаємо по дорозі кароси Поляків, що йдуть до
містечка до костела; кароси виминають нас, Поляки
злісно споглядають на українські прапори, старий
підпитий дядько, вислужений австрійський жовнір,
гордо підносить свій великий прапор, лускає з пі-
столета, святкує найбільше свято в своєму житті. Не
дурно ж він учора з радости, що чекав його таке
свято, пожертвував для місцевого товариства, яке
обєднує в собі всіх вісім українських родин з мі-
стечка, пацюка на льотерю.

Перед нами дорога 18-ти кільометрів.

Зеленіють гори, на небі висять сірі хмари, на дорозі місцями глибочезні калюжі, часами накrapає дрібний дощ.

Не дивлячися на непривітну погоду, їздці гордо підносять вгору свої прaporи, стріляють з пістолетів; мій хазяїн уже котрийсь-то раз вистріяв з блискучого Мавзера всі набої, пускаючи при тім в ряди-годи ракету. З хат серед лісу вибігають люди і з цікавістю дивляться на наш похід.

Кінчиться друга година їзди, ми віздимо в оселю Іраті. Гурмою спішать люди у святкових одягах; чоловіки, жінки з дітьми при боці і на руках. Нас стрічає кількох господарів, які вистрілюють наготовані ракети, вітаються, прикрашують наш фаетон двома віхами з пінейрів, пристроєних у паперові сині і жовті стрічки, і попричіпавши з боків фаетону, йдуть з нами. Зустрічаємо кілька-десять їздців з оселі. Обидва гуртки вітають один одного сальвами вистрілів, лускають ракети — похід несеться серед хаток кольоністів.

Доїздимо до школи. Народу сила-силенна. Дим від ракетів стелиться над зібраними; школа по-топає в зелені і в прaporах. У тріумфальній брамі зустрічає мене представництво. Місцевий учитель, наддніпрянець, читає привітну промову; усі стоять з відкритими головами. Кінчиться промова, рокотом несуться оклики на честь президента Галицької Республіки, на честь представника рідного уряду.

Ідуть збори. Під отвертим небом стойть зібрана громада, Українці, Бразилійці, Німці й Поляки. Говорю, ноги з утоми трусяться підо мною, боюся,

що втрачу рівновагу на підвищеному місці, зомлію від натуги, та кінчти не хочеться. Моїх слів чекали ці люди звиші двох десятків років — як же ж не говорити останнім віддихом? Де й коли бачив я такі щирі слізи, витиснуті любовю до рідної, на віки втраченої землі?

Минає третя година сполудня. Ні кому й на думку не спаде йти обідати, а трохи не всі вони мають додому по кілька кільометрів дороги.

Кінчаються збори. Сходяться хазяїни до залі прибраної і прикрашеної зеленню бамбусів і пальми, сідають попід стіни і йде вибір комітету для позички. І зараз жепадають на стіл зімняті банкноти. Увечері йде театральна вистава: Струтинського „Страйк“ з галицьким жандармом і типовим Жидом шинкарем. Зібрані рेगочуться, нагадують минуле, радіють, що воно за ними так далеко, плещуть у долоні. — А після вистави йде забава: Українці, Португальці, Німці, а навіть і Поляки танцюють, мнуться на місці, вигойкують. На сцені висить портрет Тараса і стоїть таблиця з великим написом: „Рідний Край пропадає! — Жде порятунку від Бразилії! — Черга на вас!“

Комітет позички має вже зібраних біля тисячки мільрейсів.

Прудентополь, червень 1922 р.

Рано мряки й іней на травах, пізніше припікає сонце, все зеленіє, цвітуть фіялки, пташки щебечуть. І сам не знаєш, чи живеш серед пізньої осени, чи серед весни наприкінці травня.

Хожу аллею помаранч і пальм, дивлюся, як

лускають „фоґети“, слухаю музики, що вже 7-ий день готовить мешканців на зустріч св. Івана.

Дивний цей народ Бразилії. Як ці пестрі метелики, що носяться хмарами над лісовою зеленню. Дряна сорочка, життя серед невигід, часом тільки кожа під голову і кожа до накриття становитьувесь достаток „сенйора“ — та зате останній мільреїс іде радо на перегони, на штучні вогні і на гарне сідло.

Ось Прудентопіль уже другий тиждень тоне в темноті вечорами, бо місто не має чим світла заплатити. А на привіт св. Івана згоріло вже стільки штучних огнів вечорами, що за ці гроші Прудентопіль мав би електричне освітлення цілий рік.

І не можу ніяк зрозуміти, чому Бразилійці Поляків так ненавидять...

6. лихия, вдорозі.

Палахкотить огнище, вариться в казані кава, куя з шімароном ходить з рук до рук, кричать у лісі попугай, сонце червонить парасолі піншірів своїм останнім промінням. Одинока хата Бразилійця куяє при дорозі з позачинованими віконницями, одинокий наш захист перед нічними мряками і холодом зимового місяця липня.

Сидить при ватрі товариство: дві жінки і шість чоловіків, між ними один наш сміхун, сокалець, що вже не одному Полякові кости намив і люшнею голову розбив. З усіх кінців світа походилися люди: Я, „европеєць“, бразилійські Українці і Поляки з Південної Америки. Іде розмова, слово „рідний край“ заєдно гомонить рефреном, основним

згуком паптої вечірньої пісні минулого, Польки чешуть по-українськи, не дивлячися на те, що з „рабами“ своєї держави приходиться їм з одної куї шімарон пити.

Коли б так тих галицьких „воєводів“ у бразилійській ліс завести і між наших давніх фільварчних рабів при ватрі за шімарон засадити!

Гей! гей! неодин Ляшок від української люспні тут боки чухрас і бразилійськими зелами свій патріотизм і буту лічить. Чи скоро і там на берегах Дністра таке саме буде? А воно певно буде.

Дорізон, 7. липня.

Друга година попівночі. Наш поїзд доїздить до Дорізону. На кожній стації всідають нові знаниомі, раз у раз заходить до моєго, вагону новий делегат з далеких сторін Парани, котрий йде на мій завзив як висланець своєї оселі на збори до Дорізону.

Поїзд став на стації. Висідаємо і вітаемося з іншими делегатами, які приїхали вже раніше, і з добрими друзями з Дорізону. Всі вітаються, стрічаються з собою такі, що на одному пароході з Європи слюди їхали, а потім загубилися в океані бразилійських лісів і оце вперше з собою після двох десятків років бачаться. Чути оклики, гомін, сміхи. Мені приходиться здоровкатися з усіми, мої плечі Богдана', котрий уже раз дружні руки на привіт поплескують. Сяє місяць, нічний холод від-свіжує заспані серця, маленька стація перед лісів здивовано дивиться на зборище такої скількості

ріжних гостей з найдальших сторін Парагвай і Санта Катаріни. Священики, вчителі, купці, хлібороби, промисловці — всіх зібрав мій поклик в оциі оселі, звідки має початися нове життя нашої еміграції. Неодин з приїзджих по два дні кіньми, а потім цілий день залишніцею їхав. Аж тепер я бачу, що мої слова, моя наука по лісових нетрах не порозгублювалася, що кожне мое слово, яке я сіяв по оселях, на добру землю впало і кільчиться почало.

9. липня.

Збори закінчені. Три дні з ранку доночи приходилося мені зборам проводити, всі справи реферувати, поясняти, переконувати, конфлікти і розбіжності у думках єднати — та ще ніколи не переживав я такої насолоди, як у часі цих для мене незабутніх дорізонських днів. Три дні працювали зо мною мізки і сердя висланців усіх наших осель, три дні горіли їх серця любовю до рідної справи, три дні міражі країного майбутнього паніли їх душі, три дні панував я над волею і хотінням зібраної громади. Першим мое слово падало між громаду і останню клало печать на всі справи.

„Український Союз у Бразилії“, який має розбудити і скоординувати всю енергію загалу до політичної емансидації, просвітності та економічної праці і стати трибуною і диктатором всього життя української еміграції — ця дитина моїх мріянь уже з днів, коли я нісся сюди океаном, — породжена. Створена централля і всі її вітки, вибрані делегати для всіх осель, які мають перевести організацію

філії Союза і знизу побудувати храм, за котрим тужили всі здавна.

Таких зборів, з такою здисциплінованою громадою, перенятою такою доброю волею, я ще не бачив. Цілими днями на залі, прибраній зеленню і прапорами з написом: „Вітаїте!“ і „Народ собі!“, носився святковий вистрій; ніхто не зважився внести в цей настрій ніякого дисонансу; ніхто не зважився в ній закурити. Передом сиділи делегати, горді на свою місію і ролю, а позаду сиділа й стояла цікава громада гостей, яка все право рішати відступила делягатам.

Мені повелося це, у що не вірив ніхто передо мною, — мені повелося обєднати всі напрямки, позасипати всі рівчаки противенств, здружити всіх, навіть таких, що три дні тому вбійчі ножі проти себе гострили.

І нехай ціле задумане діло розіб'ється об скелі дійсності; нехай покінчиться на одних плянах і починах — все ж таки я не жалую, що зібрав тих людей до Доріону, що вкрав їм тиждень дорогого часу і вирвав з їх кишень потом зароблені гроші. І знаю, що й вони цього не пожалують. Вперше, відколи стали ці нещасні вигнанці на бразилійському березі, вони мали нагоду пережити насолоду обєднання одною ідеєю й одним хотінням, відчути, що вони не стадо, а громада з метою і з завданнями. — Та й хто з них забуде ці гучні бенкети кожної ночі після зборів, ці здорові сміхи і співи?

Дорогі друзі! За вашу прихильність до мене за довірря і добру волю я мав нагоду подякувати

вам наприкінці зборів, коли ви в мою честь оклики підносили; та за те, що ви дали мені насолоду, зроджену вашим внутрішнім задоволенням і не маскованою, трохи не дитячою радістю, прийміть мою подяку з оцих сторінок. Може вже швидко розійдемося навіки, може мої сподівання на вас убуть невеселі вісти зза океану — та вірте мені, що цих дорізонських днів, коли ми всі горіли одним огнем для святої справи, я не забуду ніколи.

Плекайте ж цей священий огонь і не дайте йому погаснути, хоч би прийшлося вам чираз попекти в ньому ваші серця, до котрих добирається червяк чужини і відорваності!

15. липня.

Кажуть Бразилійці, що в їх краї приходиться переживати всі чотири пори року на одну добу. І я їм вірю. Недавно треба було тримтіти від холоду. Прийшли погідні дні, повисихали калюжі і прийшла спека нашого літа. Природа в часті спить, в часті живе своїм невмірущим життям. Цвітуть фіялки і камелії; одні брескви дрімають своїм коротким зимовим сном, другі пишаються буйним рожевавим квітом; помаранчі перестигають; дозрівають перші овочі; сям і там сходить свіжо посіяне жито. Весна, літо, осінь і вчасті зима — всі пори року боряться за своє панування, на кожнім кроці видно сліди одної з тих п'ир. А все те пеленає зелень вічно живих лісів, де піннейри, імбуї, кедри, ліяни, троща, ерва матте, кактуси, рододендрони і сотні інших дерев, кущів

і квітів вмлівають в оргіях буйного життя, глузуючи з усіх змін у температурі. Що слабше, це гине і стелиться погноєм сильнішому. Та життя йде без упину, не дозволяє собі на найкоротшу передишку. Тільки одні люди — як мало вони тут працюють, скільки часу марнується тут на неробстві!

І я зробив перерву у моїй праці. Сижу в моого друга, дивлюся цілими годинами на вінок лісів на горах, придивляюся забавкам малпочки, що нудьгув так само, як я, і забавляється, як може; слухаю скреготання попугаїв; сновигаюся по „шакрі“ моого хазяїна, придивляюся мохам на деревах, віднаходячи в них безмежну винахідчивість природи, палю ватри і печу овочі пінейрів, єдину страву наших емігрантів у початках їх життя в лісових нетрах — і нудьгую. І чую перетому і маю враження, що цю перетому здійме з мене тільки рідне повітря, що мушу як Антей доторкнутися стопою рідної землі, бо інакше байдужість і охлялість захоплять у свої кігти нову жертву і я поділятиму долю всіх, що в цій країні дві третині свого життя перемарповують при „куї“ і при чарці, молотячи язиками пусті буденні сплетні, авантюри, перегони, льотерії і біг мулів та коней.

Ох, як я тужу за європейським повітрям, і як його рівночасно боюся!

Rio Негро, 20. липня.

Цим разом відбув я поїздку для розваги до одного з наших дуків на Люцені. Колишній швець, потім гарбар — сьогодня власник прегарного дому, ве-

ликої кількости землі, багатої крамниці, величезного млина до мелення ерви матте і т. д. В хаті прегарний, чистенький сальон, пяніно, безліч квітів; біля хати веранда в квітах, огородець з напім барвінком, квітучими нарцизами, орхідями, рожами і т. н. Стіл до обіду застав я заставлений так, юх колись заставляли його у нашіх панотців на празник; апетиту додавали квіти на столі. — Прегарні коні повезли мене і хазяїна з родиною ліскучим фаетоном на його шакри, на його хазяйство, в чудовий ліс з ервою, серед якого стойть і пустують у вінку зелені, в лісовій тиші, над потоком в ярі, великий дім з шістьма кімнатами, бо ні кому мешкати в ньому. — І мимохітто згадав я наших бідолаїніх емігрантів у Відні, що по кількох у маленьких затхлих „кабінетах“ мучаться. А яку чудову спальню на поверсі мені визначено! Яка чистота, скільки запаху і який краєвид з вікна! — Гай! гай! Чому я не родився хліборобом чи шевцем і 25 літ тому до Бразилії не виїміг'ував!...

Куритиба, 28. липня.

Я ходив з делегацією від місцевих Українців до віцепрезидента федерального парляменту, був і в президента Парані. Нас приймили і один і другий по демократичному, без зайвих формальностей, вислухали нашого представлення, дали нам поручаючі письма, щоб улегшити нам приняття у міністра закордонних справ у Rio de Жанейро. — Як дуже відбивають урядові особи

в Бразилії від польських, або й павіть давніх австрійських урядових надутих автоматів товарищкою культурою і вихованням!

Ріо де Жанейро, 6. серпня.

Врешті й авдієнція у міністра минула і розмови з деякими послами покінчені. І тут та сама не вимушена чесність, культурність і джентельменство. А все ж таки звичайна дипломатична прозорливість.— Побачимо, поінформуємося, вистудіємо; ми все за правду стоїмо; зробимо, що буде в наших силах і відповідь на письмі перешлемо. Бачите, з президентом треба перебалакати — а там... *vamos ver...* На дипломатичній мові це значить: голубчику, не сподійся пічого. А може я помиллюся? На всякий випадок Бразилійці уміють найбільш гірке засолодити. І це щось варта...

Ріо де Жанейро, 7. серпня.

Шум, гамір, море світла, багатства, краса — скрізь краса! Боже, як чудово цим людям живеться! І скільки неробів у цій столиці! — Благословенна країна... В Парані студінь, а тут серед бразилійської зими гарячо нашого серпня, садки зеленіють і цвітуть — вічне літо з весняною фльорою. А яка казкова природа положення! Ця затока з фантастичним гірським оточенням, ця „прайа“ над морем, чудова променада для тисячів самочодів перед садків і чудових палат!

І яким бідним почуваю себе я перед цього

благословеного світа, як пригнітає мене свідомість долі емігранта з країни, яка останні слова на хресті проголошує! І почуваю себе хоптою, що на газон з прегарними квітами заблукалася. І невже ж я справді хопта? — я — не оці дармоїди, що сифіліса у своїх тілах носять і глушать його вакханаліями?

.. „Дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки...“ Чи він взагалі коли прийде? — Благені вірующи... А все ж таки я вже затужив за лісовим спокоєм: чую, що за половину року життя на лоні природи мої нерви для столичного базару зробилися запіжні. І подумати, що половина моого життя у великоміських задимлених каварнях пройшла!

Прудентопіль, 12. серпня.

Я знову між своїми. — Дві добі нісся поїздом і переїхав провінцію Ріо і Сан Павльо, поки добився до зелених лісів парацьких.

Та їй яка пудна дорога! Дики камяні гори, слаба рістня, трава суха, тільки здовж залізничного шляху зелене величезне листя бананів, котрі в Європі чогось „музами“ називають. І місцями поля засаджені прегарними плянтаціями помаранч, або кущами кави. Та їй скільки треба було праці, щоб ці плянтації вивести! — Серед цих пустарів сям і там розкинуті хати колюністів. І які ж це мізерні хати! Маленькі будки з трощі, виліплени глиною, котра обсипається і дає змогу цікавому крізь щілини заглядати до середини, зверху криті стріховою. І подумати, що в цій вбогій країні живуть

по лістах дуки-срібляники, яким неодин європейський капіталіст позавидував би! І подумати, що Бразилія має демократичний, республіканський устрій!

Ідуши цими пустарями, я ще раз переконався наглядно, яка багата і яка гарна наша Україна в порівнянні з іншими краями. Красна і багата, тільки „наряду в ній ніт“.

Прудентополь, 19. серпня.

Чудовий день, сонце так і заливає зелень лісів. Маєве тепло, маєва зелень; зарінки вкрилися свіжою травою.

Там за океаном, за горами й ріками, там, де моя молодість минула, сьогодня свято прощання літа. В садках дозрівають вчасні яблука, наливаються солодощами грушки. Бузьки прощають опустілі ниви, тікаючи перед холодними ранками. Три роки минуло з тої пори, як довелося й мені наші ниви кидати, тікати перед морозом ворожого панування.

Дивлюся в церкві на зібрану громаду, дивлюся на бабусь, що замісць яблук помаранчі до посвячення позносили, нагадую давні часи, нагадую наші села і туга хлипає біля мене. І осоружні мені ці ліси вічно зелені, ці хати по них розгублені і ці золоті помаранчі в темному листі деревини й ці рожеві квіти бресквів і некультурні з їхнім криком пестрі птахи, що на піннейрах гойдаються. Чуже воно мені та осоружне. Душі рідного села ці в чому не знайти, не відчути.

Прокляті будь ті, що моїх земляків у ці далекі світи вигнали, що мені дорогу сюди постелили! Вертатись, вертатись до Європи, за що б то не було! Вертатись, хоч і не в рідну країну, та припнаймі близче пів! Та ї як далеко я на моєму бурлацтві загнався! Як страшно думкою цей далекий шлях мірити!

Вертатися!

30. серпня.

Мій почин, організація нашої еміграції, що-йно в пеленках. Знаю, що вона животіс тільки моїм духом, і знаю, що з моїм виїздом „вічну“ припадеться її співати.

Сижу без ніякого заробітку, живу, так сказати б, на ласці, бо моєї журналістичної праці мабуть ніхто не бере в рахунок, не вважає її працею, за котру припнаймі ложку страви годиться дати. А все ж таки вона висушує мій мізок, відганяє сон з моїх очей, бо все, що приходиться кидати між темну масу, для якої чужі всякі суспільні інстинкти, все те пережите, передумане, переболіле.

Моя родина матеріально незабезпечена; я чоловік і батько, що не всилі своїм найріднішим конечного шматка хліба заробити.

Пиштуть мені де-які патріоти з осель: лишайся між нами, не кидай початої праці, а то вона знівечиться, пропаде. Злочинцем мене на випадок виїзду називають.

Обіцяють роздобути гроші на мое утримання, обіцяють, що громадян на цю ціль оподаткують.

Друзі мої, чи друзі бездольного народу (це не

важне)! я навимовно вдячний вам за вашу добру волю; та зійти на ласку громадянства... Ні, вибачайте! Як-що Бразилія, котра мала її мав доволі місця для всяких дурисвітів і неробів, не всилі примістити мене у себе на службі докладно означенії, на службі, з якої правно мені шматок хліба належиться, так прийдеться вам сказати: спасибіг! Мої діти соромилися б за свого батька-нездару.

І вертатися до вміраючого з голоду і душевного розкладу Відня?

Проклята будь доля вигнанця!

Прудентопіль, 7. вересня.

Цілу ніч не дали спати вистріли ракетів. Бразилія діждалася нової нагоди святкувати: вона святкує століття свого визволення.

Рано йшла спеціальна служба божа в нашій церкві. На церкві повівали бразилійський і український прапори. Чимало бразилійців зійшлось до церкви. Шкільні діти співали, грала оркестра і деревляна церков так і греміла від музики, що радіше надавалася б до балевої залі.

І стали мені перед очима картини зперед несповна чотирьох років, коли за української влади грала в церквах українська полкова музика, і біль здавив мене за горло.

І коли воно вернеться? Коли вернуся до забутого рідного краю? Коли перестане топтати наше серце дика стопа наїздника? — Так важко жити в цій далекій пустині, так лячно думати, що ще неодна безсонна ніч минеться, поки запшумить

підо мною океан і я числитиму дні дороги, яка наблизуватиме мене припайні до берегів Європи!

Діти співали ґротесковий бразилійський гимн, вітали свободу прибраної своєї батьківщини. Я не міг слухати далі. Вийшов із церкви і прибитий горем поволікся до монастиря о. о. Василиян. На монастирі колихав вітер прапори. Сірий слітний небосхил, здавалося, відчував мої невеселі думи і супився та готовився до донцу.

Треба писати святкову статтю для ґазети, треба вітати століття визволення — Бразилії...

На „кампах” Аргентини.

Іпаті, 8. вересня.

Ще бренить мені в ухах бреніння дзвішків на шиях двох пар мулів, що волікли мою каросу з ранку до вечора болотами й калюжами, серед уливного дощу. Ще стоять у моїх очах приниклі, змоклі ліси, серед яких сям і там красуються коркові дерева в жовтому, свіжому квіті, що звисає з голого віття китягами дзвіночків.

Я знову в дорозі; знову почав волокитство. Самітнім понесуся незнайомими шляхами ген на південь до другої екзотичної країни, до Аргентини. Далека дорога! важка дорога!

Доріон, 11. вересня.

Те, що вже стільки разів доводилося чути з усіх боків, говорять мені ще раз і ще раз: я повинен залишитися в Бразилії до дальшої праці над нашою еміграцією. Це правда; та чи гадаєте ви, мої друзі, що я з каменя? У вас немає ніякої віри у вас самих, а звідки ж я маю цеї віри набратися? Та й хто додасть мені сили ще й далі осамітнення і відділеність від рідного пня переносити?

Порто Уніон, 12. вересня.

По півночі. Дивлюся з вікна брудної, маленької готелевої кімнати, що так і давить свою клітковою формою, на заболочену вулицю, на заспане містечко; сам жадний сну і притомлений, та чую, що спати не зможу.

Яке авантуринче життя! яке томляче життя!

14. вересня.

Вуха болять від слухання все тих самих розмов. Ще дощ мов навіжений. Приходиться ждати поїзду в готелі; чекати поза північ. Хтось виграє на скрипці і скрипка плаче ураз із дощем, а знайомі мельодії прикликають мені на пам'ять пережите ген за океаном.

Собача погода! собачі настрої душевні!

Передо мною дорога, що триватиме 5 діб за лізницею. Не найясніші гороскопи...

Санта Марія (Ріо Гранде до Суль), 17. вересня.

Як у калейдоскопі. В Порто Уніон у товаристві кількох Німців, Українця й Чеха. Лилося пиво, йшли політичні балачки, хвалили наших кольоністів за чесність і роботягість, віщували Польщі скорії скін. Так до 2-ої вночі. Потім відвели мене на стацію та о 3-ій над ранком в-останнє побажали щасливої дороги. Власник готелю і мої нові знайомі — усі. І не дивниця. Кого виправляють тут у дорогу, на цього дивляться все як на людину

майже пропащу. Часті катастрофи, небезпеки з боку злодіїв, і т. і.

Поїзд волікся повільно провінцією Санта Катаріна серед зелені лісів, з якої сям і там вистрілювали дерева з свіжою, весняною зеленню, а то і з квітами. Всюди однаковий краєвид, нудний і бідний — лісова пуша, в якій губляться маленькі оселі з мізерними хатками. Всюди нехарство, примітивні дороги, люди обідрані, фізіономія циганських осель.

Внизу пробивалася глибоким річищем річка, билася на камяних скелях, шуміла водопадами — нагадувала наш Прут. І росла все більш і більш, виростаючи з потока на поважну ріку.

Увечері напоїзд добився до стації Марселіно Рамос на границі провінції Rio Grande до Суль, над великою рікою Уруг'вай, що пливе серед зелені лісів поважно, нагадуючи долішній Рейн.

І пішла довга, нудна ніч. Поїзд волікся ліниво, вагон скрипів, перехилявся з боку на бік. Крізь тишу ночі долітало скреготіння пташок і сумне квіління жаб, що нагадує собою квіління немовлят.

До вагону всіли Поляки: дві жінки і молодий парубок. Одягнуті, як одягається міський ремісничий світ по містах Німеччини; так і видно, що цей одяг не до лица давнім селяхам. Та ї польщиною свою вони давали до пізвання, як далеко їм до цеї претенсіональності, яку виявляли. Та Поляки все і всюди Поляками. Яка арганція в поведенні, як гордо і по-хамськи порозсідалися,

яким бундючним тоном балакали, не підоозріваючи, що під їх боком сидить хтось, що знає аж надто минуле апонімних доробкевичів.

Поїзд минув після півночі стацію в оселі Ерешім, де відірваною й загубленою пилипою карається кільканадцять наших українських родин, підлягаючи невмолимому процесові денационалізації.

Минає ніч. Повільно випогоджується і сонце, що перемогло хмари, огрило холодний вагон, в якому куняли заспані з неспання обличчя. Очі губляться по безкраїх просторах, легко схвилюваних, де тільки сям і там у балці дрімає купина деревини. Поза тим стелиться безкрай степ з травами, по яких ходять череди худоби. Місцями маленький ставок, часом з водою як кров червоною. Насилу можна доглянути від часу до часу малу хатину з невеличким садком. Так і хочеться сказати: „Одна Сибір неісходима“. Вітер гонить степом і хвилює свіжа трава-псирка. Ніяких квітів — пусто й нудно. Над степом буяють шуліки, місцями горять трави і застелюють димом сумну пущу. В одному місці налякалося поїзду стадо струсів і погнало бистрими ногами в безкраю даль. По дорозі зустрічалися соломою криті хатки, побудовані на возах, до яких були запряжені воли. Мимохітю прийшло мені на память місце з „Слова о полку Ігоревім“, у якому говориться: заворушилися шатра. В одному місці над ставком нудьгував одинокий бузьок, перший бузьок, якого прийшлося мені тут бачити.

Де далі траплялися місцевості більші й че-

пурніші з хатами похожими на хати, з садками, де зеленіли помаранчеві дерева, одні ще з овочами, інші повні білого квіту. Біля хат красувалися свіжою зеленню плащучі верби. На стаціях повно народу, так і видно, що людям тут нічого робити.

Дивна сторона, цікава сторона! В ній можна бути або бандитом, або збожеволіти. Уявляю собі, що так виглядала Україна в часах творення козацтва, з цею тільки ріжницею, що залізниця не перерізувала її. Чим є тутешні „фазендейри“ (багаті хазяйни-хлібороби), тим була польська наволоч шляхтичів і старостів на степах України.

Увечері доволікся поїзд до містечка Санта Марія. Надходить неділя. Приходиться проти волі святкувати, бо поїзду далі немає — хіба в понеділок вранці.

Сижу в маленькому готелі, котрого власником є Німець з України. В готелі всяка збиранина. Дощ лле мов з відра, бують громи, холодно. Вулицями, припадково мощеними камінням, текуть річки.

На душі так нудно, так непривітно! І коли покінчиться мое життя перекотиполя, гоненого вітрами лихої долі? Як приходиться нераз заздрити долі навіть мізерного поселенця, який має принаймні власну будку без вікон серед лісової пущі і два-три помаранчеві дерева і цілий світ фантастичних птахів, що свистом, скреготом і цвіркотінням приборкують дрімучий ліс!

Уругвайна, 18. вересня.

Врешті поза містечком Сассеку знайшов я
клаптик землі з культурою. Рівні поля, огорожені
високими межами, гарно заорані. Де-де на бере-
гах ріки видно наші верби, а то й тополі часами
вистрілюють з безмежної рівної степової пустині.
Навіть акації в квіті звідкілясь заблукалися в цю
країну, що така відмінна від усіх сторін, які я
досі бачив. І на хвилину забув я, що нахожуся
недалеко границь Уругваю й Аргентини, почав
було мріяти, що наближаюся до якоїсь сторони
мені знакою. Та зараз же почався знову без-
країй, бездеревний степ, на якому сяє і там
вистрілюють, закинуті химерною рукою природи,
камяні гори у формі голов цукру, замасні низом
зеленню кущів. Тут і там у товаристві чапель
похожають безжурно сірі струси, а поза тим видно
тільки череди худоби, а в ряди-годи будки з рі-
заних кісток землі, криті стріхою, які мають бути
людськими хатами. І говорити, що Галичина з її
селами не культурна!... І говорити, що наші
селяне дики!... Ні, — в порівнянні з тутешніми
жителями — це столичні панн, що живуть у рос-
кошах цивілізації.

А все ж таки мабуть ніде на світі немає та-
ких щасливих людей, як тут. Уявити собі: сидить
панок у Pio, або Сан Павльо, живе в роскішній
палаті, тримає цілий гарем жінок, сифіліс точить
його з покоління в покоління — а ген на цій
пушці безкрай по його царстві, що тягнеться
десятками миль, сидять у земляних будках його

раби, що мають пильнувати Його незчислимих черед, а він тільки дав розпорядки, у скільки тисячах штук „тропу“ (череду) треба погнати на торговицю в такий і такий город. Чи це не пахне тими щасливими часами польської голоти на українських степах, коли ще земля була не міряна і не межована? Його череди множаться, ростуть; ніхто не журиться, ніхто коров не доить, у цілій Бразилії масла трудніше дістати, ніж у країні, де війна всю худобу зїла, бо навіщо неробові молоком журитися? А які сири і в якій скількості могла б Бразилія Европі доставляти! Та тут про експлоатування природних багатств і мови немає. Навіщо клопотати собі голову підприємствами, коли і так міліонером і Люкулем можна бути? А до того не треба забувати, що Бразилія є власністю одного з народів, в котрого жилах пливє кров романська. І це говорить само за себе...

Тільки на Україні, на степовій Україні, бачив я такий чудовий захід сонця, як сьогодня ось тут під границею Аргентини. Такий чудовий, маєстатичний і раптовний. Що діялося безпосередньо після заходу сонця, як раптовно йшли переміни в кольористиці небосхилу, цього я не бачив ще ніде і не беруся описувати.

Уругвайна, 19. вересня.

Коли я образив коли рідну Галичину, дорікаючи їй безладдям у часі української влади, то тепер я аж надто хулу відпокутовую.

І знов приходиться дожидатися поїзду дві доби; дожидатися його тоді, коли моя кінцева стація по дорожі віддалена на 7—8 годин їзди. Подумати: Всього яких 1500 кільом. дороги, а щоб її зробити, трачу яких вісім днів! І Бразилія має свою омблемою прапор з надписом: „ordem e progresso“ (лад і поступ)... І знов приходиться сидіти в готелі, з верху чепурному і навіть приємному при вході, та в кімнаті, яка нагадує мені келію львівської тюрми, і яка так і воняв блощицями. Ех, ці бразилійські маломістечкові готелі! Коли і мав я відбути яку покуту за гріхи моого життя, то я в Бразилії, в її готелях, вже давно всі провини спокутував.

На щастя сьогодні погідний день з холодним степовим вітерцем і з безсоромно гарним небом. Соромся, Італіє, із своїм небом, оспіваним усіми поетами цього гльобу.

Я ходив над ріку Уруг'вай, що відмежовує Бразилію від Аргентини, дивився на другий берег і мав враження, що якась невидима рука перенесла мене на береги рідного Дніпра біля Херсону. Така ширина ріки, такі самі береги, такий самий степ по обох берегах ріки. Та й самий город із своїми широкими вулицями, з чепурними хатами, з парком, у якому я врешті знайшов одну нашу сосну, з садками біля хат, з усім нагадує собою Херсон у мініятюрі. Ось так врешті знайшов я ілюзію України і то де? — На межі Бразилії, Аргентини і в сусідстві Уруг'ваю... Що ж! ціле життя приходиться самообманом жити...

Апостолес (Misiones), 21. вересня.

А все ж таки я пережив над берегами Уругваю два доволі приємні дні. Чудова післядожджева погода, приємна температура, проходи, переправа моторовим човном через червоний Уругвай, широкий у місці переправи на 1½, кільом., а врешті симпатичне товариство в Лібрес по аргентинському боці — все те дало мені настрій не буденний і нові вражіння.

На переправі вперше прийшлося зустрічати аргентинців, селянок, що інтересували своїми поведінками, а головно тим, що завзято курили цигари (не цигаретки). Значиться, вони пішли у своїй еманципації далі європейських дам. Симпатично вражіння робила служба погранична свою членістю, яка сьогодня зовсім невідома на границях європейських, головно новонароджених держав.

Увечері я знайшовся уперше в аргентинському поїзді, в люксусовому і чистенькому вагоні першої класи; та й ще поки рушив поїзд, треба було в реставраційному вагоні випити пива з двома Німцями і Хорватом за щастя української республіки.

У вагонах, як у першій, так і в другій класі, публіка зовсім не та, що в бразилійських поїздах — якась більш культурна, а в слід за тим і чистота більш європейська. Та її їзда ніяк не нагадує цеї прокустової їзди бразилійськими залізницями. Немає цеї шарпанини, хитання і кидання на боки, що спричиняють у подорожнього „морську хоробу“ і томлять більш найтяжчої фізичної

праці. Поїзд несеться широколінійним шляхом рівниною скоро і легко — зовсім „по-европейськи“. На жаль, моя їзда випала нічною порою і я не мав нагоди роздивитися по околиці.

Попоївші гарно за З пези (горендалльна сума в європейській валюті) в реставраційному вагоні, я поїхав трохи не в порожньому вагоні, а небавком тільки в товаристві одної старшої дами у жалобі. (Сусідній вагон був зовсім пустий.) І почав я нагадувати собі подорожі європейськими поїздами під сучасну добу, які приходиться відвувати звичайно стоячи та й то на коридорі.

Тим часом небо заволіклося хмарами і почалося чудове видовище. Бліскавиці майже не переводилися ні на хвилинку. З хмари вискакували вогняні змії по кілька раз і переганялися, або розбігалися на всі сторони, а кожна з них викидала з своєї пащі цілі пригорщі искор, здавалося загориться увесь небосхил. В ряди-годи мело цілими кучугурами вогня. Скільки цеї електричності назбиралося в хмарі, як чудово вона гарцювала по небі — ні, цього не розмалювати.

Перед 3-ою годиною над ранком поїзд доїхав до стації Апостолес; я звітався з першими Українцями в Аргентині: з о. Сенишином, єдиним нашим священиком на Аргентину, і з трьома свідомішими купцями з Апостолес, і негайно понеслися звичайною південно-американською дорогою наші два авта до містечка, віддаленого на 12 кільometрів. А далі в хаті моого нового знайомого і господаря, отця пароха, пішла балачка до 5 год. ранку.

22. вересня.

Чимось рідним несе від цілої околиці. Мешкаю в домі пароха, що лежить на горбку. Дім потопав в зелені, перед верандою шумять американські сосни, далі банани похитують своїм велическим листям і пальми вимахують пірначами, а ще далі зеленіють кущі й дерева, а там розкинувся кругом низ із полями й неораним степом. Серед зелені тут і там порозкидалися бурі й червонаві domi, муровані і криті черепицею або бляхою — мається враження наших галицьких подільських сторін, забувається зовсім про Аргентину, про десятки тисяч кільометрів віддалі, що ділить нас від рідного краю. І клімат лагідно-холоднавий і вітер подільський — все дає ілюзію галицького Поділля в місяці червні. Висока, чиста кімната мурованого дому, холод та ідеально чисте повітря, спокій — ох, яке воно все пожадане після трудів довгої дороги і невигід по брудних, осоружних бразилійських готелях!

Я був у гостях у одного з багатіших наших купців, слухав сольо-співів М. Менцінського у грамофоні, пив еспанське солодке вино, господар не знав, як мені годити і як дякувати. Я оглядав муровану, простору церков у стилі латинських костелів, оглядав місцеву українську кооперативу, школу то-що — зразу увійшов в середину українського місцевого життя. Місцева тижнева газета „El Deber“ зараз же помістила новинку про мою гостину в Апостолес. Після завтрашнього прийдеться вперше говорити до наших вигнанців на публичних зборах.

24. вересня.

Неслося вихром авто польовою доріжкою серед „кампів“, на яких розкинулися тут і там хати поселенців, — хати муровані, або ліплені з глини, побілені і криті стріхою, зовсім похожі на наші галицькі сельські хати. Біля хат зеленіли садки помаранч. Місцями горіли трави і дим здіймався високими стовпами, застелюючи собою небосхил. Холодний вітерець, чистий і освіжуючий, так і розпирав груди. Куди оком засягти, скрізь той самий красвид: сквильована рівнина, місцями заорана, звичайно вкрита високою сріблистою, немов шовк тоненькою, хвилястою травою. Лиш де-не-де купина деревини — людська оселя.

Врешті доїхало авто до оселі Азара і в присмежках вечора замаревіли стіни мурованої церкви.

Авто зупинилося біля парохіяльного дому, зашлестіли прапорці, прийшлося вітатися з поважнішими нашими поселенцями — завелася балачка.

Після вечері треба було йти до польського дому, де мала відбутися, устроєна місцевими аргентинськими вчителями, „velada“ — вечірка, на которую запросив мене, „persona tanto honrada“, директор школи, мулат, сумпатичний і над міру чесний, великий приятель Українців, який уже й сам доволі добре по-українськи балакав. — Йшла вистава якоєсь досить плиткої змістом драми, відтворена з темпераментом і значним реалізмом, а потім пішов національний танець „гавчів“, нудний, одноманітний і без темпераменту, цікавий тільки колористикою строїв танцюючих і в цьому місці, де

окремі пари танцювали одинцем, при чому, на-перед парубок, а потім дівчина, визивали одно одного дотепнimi двостихами, в яких містилося залицяния і відповідь зачепленої.

На збори, дякуючи гарній погоді, зіхалося доволі багато наших кольоністів. Дивлячися в церкві на зібрану громаду, я мав враження, що нахожуся в нашій галицькій церкві в якомусь містечку Товмаччини. Головно жінки з чорними завоями на головах, у чорних кабатах, з коралевими намистами, зберігли ще всю краєву ношу, бо недавній час еміграційного життя ще не мав змоги знищити докраю традицій рідного побуту. І здається, тутешня наша кольонія не складена з такого бідного елементу, як бразилійська. Принаїмні з поведення кольоністів, з розмов і з сміливого виразу очей не мається цього враження рабської вдачі, яка так і бє в очі при зустрічі з нашими бразилійськими поселенцями.

Під церквою, на жарі сонця, відбулися збори, які тривали приблизно дві години. Зібрани слухали терпеливо реферату, та слухали його без цеї зворушливості і без сліз, як це було по всіх кольоніях у Бразилії. Одначе після зазиву до складання грошей, підпертого виводами о. пароха та ще одного з місцевих Українців, зібрани дали достаточний доказ заінтересування і зрозуміння справи, коли взяти під увагу важкі економічні умови в тутешніх сторонах. Число підписчиків було процентово таки значне. Коротко: я виніс враження, що тутешні поселенці, як такі, що ви-несли з Галичини вже більшу емансипацію, харак-

теристичну останнім передвоєнним рокам, мають більше горожанське виховання, менше заляканості і самопонижування і більше свідомості громадянської відповідальності. Таке мое перше враження. Ще одне: між жертвуочими групами на позичку був значний процент жінок та їх жінки вели себе самовпевнено, цікавилися справою на рівні з чоловіками, горнулися до мене, віталися без цієї бразилійської заляканості, виявляли більшу певність у виступах. Чи це риси товмачан, чи ознаки кращого громадянського виховання, поки-що не важкуся рішати.

Коли наші два самоходи неслися тою самою доріжкою серед кампів до Апостолес, раз у раз зустрічали ми вертаючих підводами поселенців, а в одному місці дігнали ми кількох „поляків“ парубків, що їхали верхом, ревіли мов навіжені „Єще Польська“ і один з них намагався з самоходу, що віз наших товаришів, зірвати український прaporець. Та коли один з їхніх зробив жест, нібито сягаючи до револьвера, польський „лицар“ відскочив і не зважився свого геройського акту довершити. Догадувалися, що це польський парох, вербіст, зорганізував свого роду „бойку.“*)

*) Азара віддалена від Апостолес на 25 кільом. дороги, оселя, що недавно святкувала 25-ліття свого існування. Українці поселилися в ній перед 22 роками і скількість українських родин у цій оселі начислюють на 75. Польських родин (або краще родин українських перевертнів *ritus latini*) начислюють більше. Поселенці займаються головно хліборобством, управою рижу, і годівлею худоби. В оселі є мурована церква й українська школа, в якій учається 31 дітей, а врешті мертві читальня „Просвіти“. На жаль Українці не

Апостолес, 26. вересня.

Виїмково гарна погода. Починається літня жара, чути спеку нашої пори жлив. І тому вечері такі чудові. Сяє місяць і сріблить трави на кампах, гомонить хор жаб і цвіркунів, щугають огники світляків, а ген на кампах горять огні, паляться трави і луна розливається по небозводі. І несеться в тиші вечора дивна мелянхолія і туга; здається цілий степ хлипає, когось, чи щось оплакує.

Хожу вечорами з моїм хазяїном майданом між церквою і хатою, згадуюмо давні, дуже давні часи, часи з перемиської гімназії, згадуюмо вчителів, учнів, людей — і здається нам, що вдруге переживаємо казку минулого, ідиллію молодості. І дивно робиться на душі. Чи подумав я, або мій хазяїн, що доведеться нам серед цеї аргентинської пустині мріями молодість переживати? А ніде так інтенсивно не переживається того, що найглибше врізалося в душу, як далеко від рідної країни, країни, що зовсім відмінна від рідної.

проявили ще остільки свого національного життя, щоб врешті покласти край поглядам місцевих автохтонних жителів, що вони є буцім-то „австро-польками“ грекокатолицького обряду, і щоб не появлялися нісенітниці в роді такої: „Eminentemente católica esta inmigración austro-polaca, si bien perteneciente en cuanto a la práctica del culto a los ritos latino y griego-ruteno“ і т. д. і далі: „R. S. Senyszyn para el rito griego-ruteno y que sigue colaborando eficazmente al progreso siempre creciente de la colonización polaca en Misiones“, (El Semanario, Buenos Aires, Nr. 35, 31 agosto de 1922, Las colonias nacionales de Apóstoles y Azara en Misiones).

27. вересня.

В товаристві одного з земляків поїхав я ранком до церкви, яких 12 кільом. від Апостолес, за річку Туну. Віяв душливий, жаркий вітер, похожий на італійський шірокко, пі чим було дихати, у висках колотилася кров — здавалося: ось-ось приїдесться зомліти.

Врешті серед бездеревного степу в низу з'явилася церква, а кругом неї розкинулися чорною плямою десятки возів, на яких позіздилися з усіх усюдів наші поселенці. Зовсім так, як на галицькій торговиці. А рівночасно на дорозі з'явилася друга темна пляма — їздці, що виїхали мене зустрічати. Авто наблизилося до громади, що двома рівними рядами уставилася на дорозі, виступив один з наших багатіших поселенців, підступив до мене, привітав мене кількома словами, потім його донечка подала мені китицю з диких рож, з великою українською лентою; понеслися оклики в честь української держави і ми рушили в дорогу.

Передом поїхало двома рядами 24 їздців, з права з блакитно-білими, з ліва з блакитно-жовтими прапорцями, а за ними покотилися звільна два самоходи. Самоходи підіхали до зібраної під церквою громади, кількох сот людей, що розставилися по обох боках, і врешті наблизилися до воріт, у яких виголосив привітну промову один з поселенців. На мою відповідь загреміли оклики в честь уряду й української держави. І почалася служба божа, а після неї

збори, які отворив о. парох. Сонце жарило не-милосердно, та зібрані слухали пильно реферату і тільки цей або той, втомившися довгим слуханням і не маючи сили пореносити палюче проміння сонця, відходив набік. Потім пішли промови де-кого з місцевих громадян, а врешті складки на річ уряду. Свято скінчилось і дороги зачорніли від возів вертаючих поселенців, для котрих цей день зробився одним з найважніших днів за час їх сумного вигнання. Дивлячися на цю громаду, закинуту в цю далеку пустиню, так і хотілося скрикнути: Бідні мученики, жертви кривдячого соціального ладу в загарбаній наїздником прадідній країні! Покалічили вашого гордого духа, погасили у вашій душі сонце, відняли в вас гідність людини і викинули вас на другу півкулю, в пустий степ як каторжників — та ще й тут відняли в вас ваше українське серце, вашу історичну назву, і ви сами не знаєте, хто ви й що ви. Всі Українці римо-католицького віровісповідання, а навіть десятки родин, греко-католиків, вважають себе Поляками, виявляють свій польський патріотизм на кожному кроці, не дивлячися на те, що ні слова по-польськи не вміють сказати. Оце останні Могікане цеї напої галицької рабської вдачі й темноти, жертви польського „культуртрегерства“, котре наробило напіому народові стільки шкоди. Одні зробилися підніжком Москви (москвофіли і православні на Трес Капонес), другі варшавським сміттям, думаючи, що своїм рабством і плазуванням перед польським грабіжником нобілітують себе в очах чужинців. Та годі:

прийде час, коли одні й дрігі знайдуть собі праву дорогу, коли всі „блудні сини“ до своїх батьківських порогів з покутою вернуться. Коли б тільки наш парід ганьби рабського ярма позбувся!

Тим разом уже не було з боку „Поляків“ (як виявилося українських ренегатів) спроби демонструвати проти української маніфестації, бо вище названим „героям“ на Азарі Українці таки добре охолодили їх воєнний запал.

Апостолес, 5. жовтня.

Гарні переживаю дні на аргентинській землі. За виїмкою трьох дощових днів, які зневолили мене відкласти збори в місті і обмежили скількість осель, які я поклав собі відвідати, погода звичайно гарна, хоча жара трохи надойдає. Вечері прямо казкові (повня місяця) і ходив би під зоряним небом, сидів би і слухав би нічної музики „кампів“ у нескінченість, мріяв би й шукав би анальогій до наших рідних літніх ночей, жив би ілюзією, вливався б поезію степової краси — та ба! Дні минають, пора думати про дорогу до Парани, про всі її невигоди, пора прощати гарні дні любого відпочинку й забуття невеселої і непевної будуччини.

Чудова була вчораця дорога до столиці Місіонес, містечка Посадас — 80 кільом. звідси. Ранній холод, чисте, після-дошове повітря та й сама дорога — усе було гарне. Авто неслось вихорем серед кампів полевою доріжкою — годину, другу, третю. Минало просторі плянтації „дзерби“

(ерви матте), серед яких розкинулися „хати“ робітників. Ex, ці хати! Коли хоче знати, як виглядало життя наших предків зперед тисячі років, коли хоче зрозуміти патріярхальний побут з часів Яковів і Авраамів, розказаний у біблії старого завіту — нехай поїде на кампі Ріо Гранде до Суль, або в Місіонес. Що-йно тут зrozуміє він, що значить цивілізація.

Хати!... Серед дикого степу тут і там, одна від одної віддалені на кільометри, стоять будки з хворосту, накриті стріховою. Одна частина будки замкнута плетінками стін і служить за спальню. В ній стоїть родинне ложе, стіл і два-три крісла, чи лава. Це все добро мешканців, вся обстанова хати. Друга частина хати, це піддашня, „світлиця“ степовика. Два-три дерева доповнюють оселю. Під цими деревами на камінні горить огнище, де хазяйка варить для сем'ї обіди й вечері. Семя сидить при огнищі й зимою гріється. Обідають під стріховою — у світлиці. На деревині висить кілька сорочок і одна-дві штуки другого одягу, які хазяйка пере з тижня на тиждень, щоб передягти на неділю свою семю в чисту білизну й святочну одіж. Хазяїн цілій день гайсає степами за своєю, не свою, худобою, або робить на плянтаціях пана. Степами, куди засягне око, порозипалися череди худоби і табуни коней, які живуть майже дико, не знають, що це хлів чи стайня, плють воду з дощових калюж, або річок, почують серед степу, або на дорогах. — Коли ще тепла й погідна пора року, то все ще таке життя „на лоні природи“ нічого собі; та як ці люди і цей скот живе в зи-

мовому холоді, в часі бурі або слітних дощів, це мені не зрозуміле. А все ж таки — яка пожадана і цінна ця буда для подорожнього в часі холодної, дощової ночі! Ця буда, яка не може дорівнювати нашому хліові або шопі для господарського знаряддя!

Мій товариш подорожі розказав мені таку історію:

„Біля Сан Хосе, оселі, через яку переїздимо, жив один Аргентинець, котрого земля тяглась на просторі цілих квадр. миль. В нього були два сини. Вміраючи, він поділив землю між обох з тим, що коли один з них умре, вся земля переходить на оставшого (як у княжій добі на Україні). І жили обидва брати, нічим не займаючися, дивлячися, як множаться їхні череди, гуляючи і втішаючися своїми багатствами. Ні один, ні другий не женилися. Врешті один з них несподівано помер і полішив по собі тридцять кількою дітей, які мав від кількох жінок. Помер, не полішаючи ніякого завіщання, і земля перешла на власність оставшого брата. Череди покійного таксамо. Тільки жінки і діти полішилися на боже змилування. Другий брат живе таким самим робом і оставить колись так само з пів копи дітей і кілька жінок. А кому дістанеться його земля, Бог відає.“

Це не якась небуденна історія. Це звичайне життя „на лоні природи“. Люди живуть примітивним життям, не журяться завтрашнім днем, живуть серед пустки, серед черед худоби, не бачать цивілізації, не вяжуть себе ніякими за-

жонами — чому ж би не жити їм на лад черед іхнього скоту, що виростає на волі кампів, множиться, гине?

Аж тут зрозумів я, якій далекий шлях першими ми „европейці“, зрозумів, яким культурним чинником являються наші селяни, поселенці диких сторін Америки, і як далеко „автохтонам“ тих сторін до цивілізації наших дядьків. А все ж таки ці автохтони є вільними народами, а ми є паріями людства... Що ж робити проти волі „цивілізованої“ Європи...

Після чотирьох годин їзди цею дикою стороною ми добилися до столиці над широчезною (яких 1%, кільком.) рікою Параною.

Столичній город... Ви, мої далекі други, що живете хоч би у Львові, певно заздрите мені, що, мовляв, я гуляю собі широком світом, многолюдними містами, вживаю присмностей. Не завидуйте, як-що у вас думка про столичні роскоші. І уявіть собі, що наш бідний Тернопіль був не аби-якою столицею нашого Уряду в місяці грудні 1918 року.

Посадає начислює яких 12.000 мешканців. Поуз червоних, немощених вуличок тут і там порозкидалися маленькі домики і тільки в самому центрі кругом публичного городу (*place*) стоять кращі domi, між якими найдеться кілька поверхових. Губернаторська „палата“ це теж невеличкий „партнеровий“ дім, такий собі дім, який має галицький пересічний адвокат. Кілька більших крамниць це одно, що відріжняє столицю від Апостолес, другого з ряду „міста“ в Місіонес. А Апостолес це собі якийсь Гусаків, або Хоростків (боюся, щоб

не переборщти на користь Апостолес...). А все ж таки „place“ нічого собі; а довкола неї стоїть більш самоходів, ніж має їх який Станиславів. А все ж таки я обідав у люксусовому готелі „Palacio“, який і своїм виглядом і своїми вигодами і французьким „тепи“ і прислугою мабуть не засоромиться перед першорядним рестораном у Львові. І хто зважується серед цього пустаря, в країні, що начислює яких 50.000 мешканців, будувати такі готелі? Ні,кажім, що хочемо, а піонірів культури ніде на світі не забракне. А все це піонірство — це іншо інше, тільки жадоба багатства.

Коли я пішов до пристані на ріці Парані, з другого берега з маленького містечка Епкарнасіон доходили грохоти стрілів. Це стріли боротьби революціонерів, що вже від кількох місяців бореться за „революційні здобутки“ республіки Парагваю. Звичайний акомпанімент життя вольних горожан південно-ї середньо-американських республік, відгук і спільог' кожних нових виборів президента республіки. Слухаючи цих стрілів, я миміміттю подумав: А все ж таки нам, Українцям, нічого „спускатися на дно“ від думки, що ми нарід, який не вміє ладу в себе завести. Дасть Бог, ще і з нас люди будуть. Тільки добути патент, що наділює привілеєм „державної нації“, а вже потім можна триматися автоматично і „політичним розумом“ та „орієнтаціями“ на міжнародній біржі.

Коли я вертався до Апостолес, заходило сонце і передвечірній холод почав лагодити цілоденну жару. По дорозі зустрічалися біля дороги гуртки

наших поселенців, що попасали і збіралися ночувати. Стояли підводи, коні паслися, а люди, чоловіки й жінки, сиділи вінком при ватрах і тягли „бомбами“ гарячий шімарон. Це звичайні картини тут у Місіонес. Поселенці від часу до часу збирають свій доробок, кукурузу і хатній дріб, і везуть це добро до Посадас на ринок. Як би не це джерело заробітку, життя наших поселенців було б таки дуже скрутне.

Місяць сяя повним своїм сяєвом, густа, біла, тонесенька трава жемчужилася, і цілій степ, бачився, застелився ясною шовкововою скатертю. Авто неслоя вузенькою доріжкою серед цеї хвилястої безлюдної пущі, подихав милий холодок — ні! Життя на аргентинських кампах у теплу, погідну пору, та й ще коли мати до розпорядимости добрий самохід, не таке приkre, як би здавалося. Нераз у мріях стоятиме передо мною цей вчорашній вечір, чудовий, місячний вечір серед степу аргентинського, що почами живе таким багатим життям незмірного багатства невідомих, укритих животин, світляками починаючи, кінчаючи безліччю жаб, з котрих одні гудуть і йойкають, другі дзвонять монотонними дзвіночками, інші свистять, як свистить ловець на свого пса, і т. д. в нескінченість. Гарні, невимовно гарні аргентинські літні ночі! Аж тепер мені зрозуміле, чому наддніпрянці такі залюблени у свій степ, чому цей український степ викохав стільки поетів своїх і чужих. — Раз у раз приходилося зустрічати самітних їздців і мимохітту приходилося ваздрити їм. Скільки думок і почувань навіс на душу такого нічного

самітного їздця цей пустар, що гомонить сотнями згуків і лежить безмежною білою скатертю — безлюдний, таємний і лячний!

Апостолес (Аргентина, Misiones). 9. жовтня.

Північ давно минула. Та до досвіту, до пори, коли звичайно засипляю, ще далеко.

Місяць на дворі залив церкву й кущі бананів зеленкуватим світлом. Могильна тишія.

Чую ще піт на долоні від твердих спрацьованих рук наших кольоністів, що запрошені моїм господарем, парохом, вечеряли з нами, прощали мене в дорогу. Завтра в цім часі поїзд понесе мене до границь Бразилії. А потім ще чотири доби їзди і я стану на границі Парагваю, ближче річки. І буду трохи ближче Європи, хоч трохи ближче рідного краю... Три тижні між рідними в Аргентині, трохи не два тижні їзди сюди і з поворотом до наших у Бразилії, їзда по оселях, збори — і 1000 пезів (яких 300 доларів) у кишені для Уряду. Мало? Не; було б хулою таке казати. Я бачив цю мізерію поселенців у Аргентині, бачив їх сизифові труди, їх боротьбу з диким степом, з мурашками, з сараною, з жарою сонця. 1000 пезів — це жертва, що переходить сили цих бідаків. Не вірите? — Ось вам картини.

Прийшла до мене старенька жінка: ревматизм у ногах вклав у її руки палицю. — „Ось вам на Україну п'ять пезів. Пишіть на моого сина. Я вже стара і до краю не вибираюся. Казала до сина: Занеси що-небудь, дай на свій край рідний. Не

слухає. Куди йому! Виріс між чужими, ні думки про село, з якого його вивезла. Що діяти! Ось і сама мусіла піти до вас. Я вже не поїду на другий бік, та мої діти — хто може знати...“ I дав п'ять зімштих пезів. Дає третячою рукою.

А ось друга картина.

Приніс 10 пезів. — „Нате, на Україну. Може прийдеться ще вернутись. Та й вас хотів бачити. Читав ваші вірші, бачив вашу фотографію — захотілося побачити вас. Та й чи швидко можна буде вернутися до краю?“

Чи малювати інші картини? Навіщо? Факти, голі факти, сильніші описів. І що кажуть факти? Старенька служниця моого господаря дає 5 пезів. Її товариш, молодий хлопець, що Галичини не бачив ніколи й виховався в домі пароха, дає 10 пезів. Молода дівчина вивязує ніклі з хустини, лучить їх з ніклями своєї товаришки і дають обидві разом 70 центавів. — Ось хто і що дає на добуття волі рідному краєві! — Чи Ви, Пане Президенте, котрого лишав я у Відні з глибокою морщиною по середині чола і з виразом безкрайного болю в очах, чи Ви знаєте, яка армія стойть за Вами і де ця армія проживає?...

Півні заповідають, що досвіт недалеко. Згадую дні, пережиті в Аргентині, згадую кожну хвилину. — „Нехай Бог веде вас щасливо до Бразилії і до вашої дружини й діточок — до вольної України!“ — гомонять мені в ухах останні слова одного з гостей на прощальній вечері в о. пароха. І щось хлипає в моїх грудях. Не того я плачу, що мені рідних пригадали, а того, що вони добавчують

і відчувають мою бурлацьку долю. Що інстинктом відчувають долю всіх наших вигнанців, Президентом Національної Ради починаючи. І розуміють нашу жертву. — І нераз, коли приходиться брати в руки ці зімниті пези чи мільрейси, слізоза крадьки на них скочується. І приходиться думати: Ось хто буде нашу державу! Ці, що крізь життєве пекло перейшли в жахливу далеку пустиню, всім забуті, без одного слова розваги. — Чи Ви це знаєте, Ви, Пане Президенте, і Ви всі, що гострите зброю до дальнього бою? Нехай же свідомість цього сталить нашого духа, що під роками лихоліть уже почав ржавіти! Бо знайте, що Ви в їх очах святі люди й невмиручі величні; Ви єдиний промінь світла в темній їхнього безпросвітку — в цій клятій далекій пустині.

Вчора був я на гостині в одного з земляків. Добрий лікер, вино, мягка, смачна перепелиця, тощо. Гадаєте — міг я йти? Гадаєте — не думав я про вас, товариші моєї еміграційної долі, що в голодній Австрії караєтесь? Я знов, що ця вечера не для мене заставлена, що вона приготована для презентанта, який символізує наше горе вигнанців. — І чому я не міг поділитися цею вечерою з вами? З вами, що вічно мрієте про це, як би то ще раз у житті до сита наїстися?

Потішити вас? Чим? Сказати, що Аргентина складає вам свій піт у виді 1000 пезів? — Мала це потіха. Так знайте, що ці 1000 пезів давали тверді, спрацьовані руки людей, що годинами на жарі сонця стояли, слухаючи моого оповідання про горе рідного краю, слізози ковтаючи. Це вдовин

гріш і все серце щиріх дітей України вникло в нього. Нехай же свідомість цього зробить з тих 1000 пезів міліони і нехай ця лента стане для вас п'ятьма хлібами, якими Христос наситив п'ять тисяч голодних. І нехай свідомість цього утвердить вас у вірі, що Україна воскресне, бо цього воскресення праґнуть іспорочі серця найбідніших. І знайдте, що вільна українська держава має бути перш усього для найбідніших, бо вони цю державу будували. Бо справді: коли б наша багатіша еміграція в Північній Америці, Канаді і в Південній Америці захотіла пожертвувати хоч одну частину зі своїх маєтків на боротьбу за наше визволення, тоді не знали б голоду ні спроти в краї, ні наші герольди культури, ні ті, що у своєму тілі кулі носять, ні наш Уряд не витрачував би всеї енергії на це, щоб від першого до першого крізь Сциллю й Харибду перебитися. Знаю одного Канадійця, що сам один міг би своїй нації позичити більше, ніж припосе вся позичка в Північній Америці, Канаді, Бразилії й Аргентині. Цей Канадієць пишається патентом українського патріота, диктує на всіх зборах, перед його голосом мусять мовкнути всі інші голоси. — Скільки дав він на будування української держави? Досі не потувалося ніде апокаліптичне число пожертвуваних ним долярів... Та зате органи в Канаді, що стоять близько цього потентата, не одну лекцію політичного розуму вичитали нам, катожникам, що вже вісім років не знаємо, що значить добрий обід, мягка постіль, і не знаємо, чи завтра взагалі будемо мати дах над головою і ложку юшки з підозрілих сурогатів.

О, крепка їх критика, що пливе з „назаднього“ розуму! Та чи бодай один з тих критиків зважився добитися до нетрів Східної Галичини, озброєний в залізі листи чужого горожанства і в калитку з доброю валютою? Ми бачили де-кого в Парижі, в Берліні, у Відні. *Nec plus ultra...*

Та буде горечи. Не можу нарікати. Бразилія й Аргентина будуть ясним промінням цілого мого життя. І коли Бразилія зі своїми 35.000 самих бідаків здобулася на 35.000 мільрейсів, а Аргентина з 7.000 жебраків (розкинутих у нетрях) на 1000 пезів, то жертва Північної Америки, що начислює пів міліона Українців, між якими є не аби-які дуки — ні, не буду кінчити... Скажу коротко: Українську Державу будують найбідніші. І це треба памятати тим, що колись у цій державі будуть порядкувати. Треба памятати!*)

---

*) Поминувши Азаю з ІІ приблизно 75 українськими родинами і Апостолес — містечко, з яким лучиться оселя Апостолес „за Туною“, що враз начислють яких 400 наших родин, треба згадати ще про оселю Азара-Трес Капонес з 150 нашими родинами, Вомплянд з двома сотнями українських родин, Сан Хосе і Серро Кора — кожна з 40 наших родин. Всі поселенці вийшли, яких 20 літ тому, з Товмаччини. Дякуючи праці наших місіонарів (о. Клементій Бжуховський Ч. С. В. В., о. Ярослав Карпяк, о. Омелян Ананевич і о. Іван Сенишин, що вже 11-ий рік трудиться один-одним у Місіонес) вдалося цю нашу оазу серед моря чужини зберігти від смерті; однаке вигляди на будуче для цеї громади, яка начислює поверх 800 родин, доволі не потішаючі. Наші поселенці розкинуті на кампах, на землі неродючій; жара, мурашки і сарана винищують плоди Іхньої праці, а в слід за тим іде мізерія. Немає між ними ніяких робітників-пропідників, а хоч би й були, то переведення якоєсь органі-

вації зустрічало б великі перепони; а врешті наші опікуни, Поляки, а зглядно янічари з німецького обозу, латинські священики, Вербісти, ведуть з великою агресивністю діло повертання наших поселенців із прапор латинізації і польщення. І наслідки підмивання українського берега польською рікою вже сьогодні доволі слідні — не тільки всі римо-католики, а навіть яких 50 родин греко-католицького віроісповідання сьогодні поклашається польському божкові. А з другого боку в оселі Трес Капонес яких 120 наших родин приймilo православ'я, утримують православного батюшку о. Теодоая з глибокої Росії і покланяються величі російського велетня. Найкраще тримається Апостолес-містечко, де перебуває наш священик, де є найбільша і найкраща в майбутності (після викінчення) мурована церква, де є, сьогодні печинна ізза недостачі вчителя, наша школа, коеоператива, де живе кількох свідомих і доволі діяльних наших склепарів. Найгірше зате представляється нова оселя Бомплянд (35 миль від Апостолес), де зібралося молодше покоління, яке мусіло шукати собі землі поза старшими оселями. Є там виравді 2 каплиці, є й читальня мертві, та розкинутість по лісах і-впливи виховання на чужині серед диких фарм життя зробили вже своє. Взагалі уся ця колонія в Аргентині загрожена. Одиноким національним чинником для неї являється поки-що церква (всіх церков з каплицями начислють 7) і коли молодше, в першій лінії мужеське, покоління цей чинник зnehтує, почнеться скоро її вимрання національне. Поки-що між поселенцями сильна тута до рідних сел і бажання повороту, і цей поворот, а радше плянова репатріація, являється одиноким способом рятунку для цеї нещасної громади. Воинакше тих кілька тисяч родин, яких 7—8 тисяч душ, ляжуть погноем чужого племені, спершу польського, а згодом аргентинського. Це неминуче.

До Бразилії.

Санта Марія, 12. жовтня.

Чогось слізози тиснуться мені до очей, коли дивлюся на пустий степ Rio Граде до Суль, яким несеться поїзд, що везе мене знов до Парани, і згадую що-йно пережиті дні й думаю, що ніколи не доведеться мені бачити тих найдалі закинутих від рідної землі, які поволі начиняють собою могилки серед високих трав, що по них буйний вітер свище і що їх жарить південне сонце. Впав я між них, як метеор ненадійно, і ненадійно відіхав, забираючи з собою їх мізерію, яку вони добули зпід серця для своїх рідних. І знов підуть літа і вони будуть наслухувати ухом гомону з рідних піль і будуть слати свої спогади до рідних сел, аж поки всі не перенесуться до своєї другої батьківщини, покидаючи потомство, що відовчиться тужити за батьківщиною своїх батьків, бо ця батьківщина буде для них чужою. І поваляться опустілі церкви, які вони будували, не жаліючи ні свого поту, ні грошей, і погниють хрести на їх могилах, сліду не лишиться по бездольних, яких лиха доля загнала далеко,

у зовсім нову країну, в нові умови життя, життя гіркого, мозольного і безпросвітнього.

Ось чому мені так на душі важко, в міру цього, як мій поїзд відкочується далі від берегів Місіонес.

У моїх очах стоять останні дні, гостини в багатіших наших поселенців і у симпатичного їх душпастиря, такого самітнього й сироти, як усі ті мешканці бездеревного степу; промови і слова, які я в-останнє як заповіт вкладав у їхні серця. І стоїть мені перед очима остання дорога до стації в Апостолес серед ночі, при холоді і темноті. Наші два самоходи неслися вузенькою нерівною доріжкою серед буйних трав, місяць викочувався зпоза кампів і червонив небосхил. На стації зустріли ми гурток поселенців, що приїхали підводою. Було холодно, вони були одягнуті як серед гарячого літа, та всі витримували холод, не даючи пізнати по собі, що вони змерзли; терпеливо дожидали приїзду поїзду цілу довгу годину, аж поки не прийшла хвиля, коли довелося нам стиснути один одному руки в-останнє, поки з плятформи вагону не прийшлося слати їм останній привіт. Цілу ніч після цього їхав я в холодному вагоні, і в часі, коли вони вже давно заколисали свою тугу сном, я не міг і здрімнутися, нагадував пережите, чогось жалував, нарікав на когось.

Марселіно Рамос, 14. жовтня.

Гостинність наших поселенців, котра мене дивувала, починає мені бути зрозумілою. Находжу

Це джерело в тутешніх життєвих умовах. В країні, де комунікація така важка, де так важко знайти подорожуючому захист перед нічю і негодою, мусіла витворитися надзвичайна уважливість до подорожнього, бо кожний чоловік на власній шкурі зробив нераз досвід, як гірко знайтися йому серед дикого лісу без даху над головою. І тому кожний заможніший хазяїн має принаймні одну кімнатку з готовою постіллю для приїжджих, та й у хаті найбіднішого знайдеться для гостя куя з шімароном або чарка з кавою. От такі умови життя виплекали серед бразилійців гарні прикмети гостинності і готовість іти на стрічу кожному подорожуючому, тимпаче, що від кожного стрічного чоловіка можна почути якісь новини, а бразилійці люди балакучі.

Я їхав поїздом самітний, задуманий. Згодом пристав до мене доволі молодий чоловік, завелася балачка і виявилося, що мій співрозмовник Італієць, хоча до цього не хотів признаватися з огляду на оточення. (Бразилійці шовіністи і настоюють на цьому, щоб кожний чоловік, що живе у Бразилії, був бразилійським патріотом.) Ми балакали не багато. Небавком прийшлося нам висідати й ночувати в місті, дожидаючи поїзду далі. Коли я в готелі, до якого заїхав, засів до вечери, побачив я моого недавнього знайомого. Зараз же прохав він дозволу присістися до моого столу, звелів подати вина, послугував мені, а після вечери запрохав до своєї кімнати, показав де-які книжки, що відносилися до нашої розмови, а далі попросив на прохід, купив для обох добре цигари, повів

до кіна, де знову не дозволив мені заплатити вступу; там познайомив мене з деякими своїми знайомими, представляючи мене як свого „amigo“, а врешті, коли прийшла пора спання, попрощав мене як найліпшого приятеля, обнімаючи тутешнім звичаєм, поцлескуючи по плечах. На протязі двох годин ми були приятелями, розійшлися, як ті, що звязані приязню довгі роки, щоб ніколи більш у житті не бачитися. І не знаємо навіть наших імен, не знаємо, чим другий займається. Часом така дружба коштує добре гроши, та звичайно кінчиться ось так, як покінчився епізод розказаний. Одна перелетня зустріч з бразилійцем і від неї датується приязнь, бразиліяць всюди називатиме вас своїм „amigo“. А коли ще йому чим вигодити, він цього не забуває до смерті. І коли вдумуюся в тутешні життєві умови, приходжу до висновку, що інакше й не може бути. Тут одна людина другий на кожному кроці потрібна. І егоїзм є відомий тільки людині, що, дякуючи культурі, відбилася від примітивних форм життя серед природи, і то природи, що ще не скорилася, як слід, брутальній перемозі чоловіка. З культурними формами життя людина віддається від людини, відчужується від оточення і засуджує себе на осамітнення, відіймає в себе роскіш допомоги людини, з якою не звязує її ніякий інтерес.

Аж тут у Бразилії я зрозумів глибокий змисл нашої давньої поговірки: Гість в дім, Бог в дім — котра для нас там по другому боці океану являється сьогодня мертвою фразою.

Порт-Уніон, 14. жовтня.

Північ минула. Втомлений довгою дорогою, врешті маю готелеву кімнатку і ліжко. Завтра буду у свого приятеля, три кільометри звідси, в якого живе мене все готова кімната з чистою постіллю, добрий, хоч невибагливий стіл, чудове оточення садків і лісів, — в якого я почуваю себе як у своїй власній хаті, і в якого още приходиться побувати мабуть шостий раз. Та й чимало я таких привітних кутків порозгублював по широкій Південній Америці. І як би так мій простий та щирій приятель зінав, що още я забираюся до сну в оциому готелі, він, не зважаючи на пізню пору, не дозволив би мені покласти втомлену голову на готелеву подушку; його „аранія“ в старим сивим конем везла б мене в цій хвилі до його гостиної хати. Та нехай! до завтрашнього ранку недалеко.

Мафра, 20. жовтня.

Збори Головної Ради Українського Союза. Відчувається звільнення натуги волі ділання, яка діала в початках творення організації. По оселях непорозуміння; між тими, що покликані до проводу, охлялість і неохота. Треба загалові дати реальні діла й користі; а що дати після трьох місяців організування, без помічників, без людей тямущих, без капіталів? Ріщено отворити якусь кращу школу і приступити до засновання земельного банку. Може й капітал на це діло знайдеться; та з ким повести його?

Ірасема, 22. жовтня.

Я знову в пайкращому закутку Парани, де спокій і безжурпість повинні спеленати мене і заспокоїти мої нерви. Ні одно ні друге не приходить.

Сьогодні мав збори, на яких інформував зібраних про наше становище в краї.

27. жовтня.

Пробував уже фойсою з гущавиною бамбусів боротися, щоб фізичною втомою свою безсонність перемогти. Не помогає. Засипляю правильно тоді, коли монастирський дзвінок на вставання дзвонить. А мої нерви!...

Я постановив за всяку ціну хоч би на часок до Відня поїхати. Побачити рідних, освіжитися, набрати сил і палу до дальшої праці. Довга, томляча і неприємна дорога океаном, а ще для цього, що в безсонні ночі проводить, — та я порішив поїхати. Цілком кинути Бразилію не дозволяють мені ці нечисельні одиниці, які нашій еміграції добра бажають. Та й чого вертатись? На нужду і журбу, що з завтрашнім днем зробити? І на журбу, як свою родину забезпечити? А покінчти з емігрантським життям неможна. Дорога до рідного краю ще буряном заросла. Поїхати, дихнути іншим повітрям, подивитися, як наші нуждарі дні переводять, і може розбудиться в мені нова сила до праці, може оживе приспана енергія.

Та покищо ще й тут для мене праці доволі. Поляки припускають на нашу справу й на мене скажені набіги. Без протиділення годі їх залишити.

28. жовтня.

Сьогодні мав я збори з метою завязання місцевої філії Українського Союза. Пішло пів біди, та не так, як треба було з цеї оселі сподіватися. Опускати руки?

Увечері була вечірка танців. Музика й танці перенесли мою уяву до галицького села.

Кількасот мільрейсів зібрано на сучасну акцію „ірляндської“ боротьби в краї.

30. жовтня.

Мені запропоновано конкретні умови для моєї дальшої праці тут і можливості моого істнування. Те, про що мріяв перед роком, маю — а все таки чогось не радію цьому. Закопати себе в Прудентополі, десять миль від найближчої залізничної стації, самітним, прикованим до обовязкової буденної роботи, від якої мене відовчили останні літа життя — чи воно не переходить моїх сил? Та й чи осягну свою працею якісь позитивні результати при тутешньому нерозумінні нашої „европейської“ сучасної психіки?

На всякий випадок бажаю бути хоч коротко по другому боці рівника й океану.

2. листопада.

Врешті дощі припинилися, небо набралося кольориту італійського неба. День був гарячий, літній.

Вечір. Манастир мовчить, мов заворожений. В місячному сяйві чорніють в низу ліси, вітер

гуде однотонно, настрої „дня задушного“ привнітають душу. Дошки стін моєї кімнати лускають і дратують нерви.

І чого всі мої думки й бажання сьогодня ген-ген за океаном витають? Адже мені тут гарно, тепло; адже журби в мене не повинно бути ніякої!

Чотири роки тому в тім самім часі ми переїмали владу в наші руки в Тернополі. О тій самій порі грохотіли на вулицях міста перші наші вистріли. Був морозний вечір, вулиці роїлися від людей. При перших вистрілах вулиці гей би вимів. Я вертався о цій годині пустими вулицями домів головою повітового комітету Української Національної Ради. Починалася важка праця будування своєї держави ні з чого. Минувся рік... Де я був в рік пізніше? Ох, краще не згадувати! Чотири роки — а скільки на їх протязі пережилося!

Шуми вітре, шуми буйний! Заглуши чорні думки чужини далекої.

Ірасема, 5. листопада.

Треба мати чималу дозу уяви, щоб уявити собі красу Бразилії в часі палення „рос“. Коли спокійного, сонячного дня, як вітер засне в зелені лісів, позапалюють висохлі покоси хашців, коли тут і там здіймуться до неба стовпи почервонілого від сяйва сонця диму; коли цілий небозвід затягнеться габою димів так, що сонце померкне, денне світло зробиться мляве; коли троща почне лопотіти немов скоростріли; коли зпосеред зелені лісів виростуть огненні язики —

пі, описати цю картипу, повну грози й пастрою, не легко. Це найкраща пора у Парамі і якась святкова хвиля для хлібороба. І дивно, що ця пора триває коротко, бо всі хлібороби виконують цю частину своєї праці хліборобської пемов на умовлений знак — рівночасно. В одиній порі „фойсують“, себ-то витинають, чи радше викошують, густо зарослу кущами землю, однаково довго дождають, щоб покоси висохли, всі враз чекають відповідного дня, гарячого і спокійного, і враз запалюють „роси“. Перейде кілька днів і скрізь чорніють випалені плями, засипані попелом, які перекопають сапи і на яких небавком зазеленіє кукуруза. І не хочеться вірити, що недавно на цих місцях шуміла висока, непроходима гущавина кущів, у якій виводилися тільки гадюки.

Прудентопіль, 20. листопада.

Гарячі дні. Зелень вибуяла. Ерва матте скидає старе, темнозелене, тверде і пишиться свіжим, рожевавим листям, квіти відквітають — стоймо в повних початках літа. Жита відцвіли і колосся наливається зерном — ще тиждень-два і почнуться жнива.

Які чудові вечорі! В повітрі тихо, ні листок не шевельнеться. Холодок наших липневих вечорів. Сотнями шугають великі світляки серед деревини — справжня казка.

Через три дні кидаю Прудентопіль і починаю свою мандрівку перед виїздом до Європи. За три тижні шумітимуть підо мною хвилі океану. А там

зачорніють, чи радше забіліють снігами береги Європи — я очуяло серед морозів, серед замерлої природи, серед нужди — повернуся з казки підтропікового літа в найприкінчу дійсність. Скільки ночей перетужив я до цеї дійсності! Чому ж тепер якийсь сум огортає мене на саму думку про неї, на думку, що даром шукатиму цеї буйної зелені, цього любого тепла, цього спокою і безмежної волі просторів? Як швидко перейшло 9 місяців цеї казки і як жалко, що вона не починається, а кінчається! Та хіба не я сам вриваю її тривок тому, що боюся задовгого її тревання? Тому, що моя душа не може жити довго одними враженнями?

„Bo i tu i tam — za mòrzem i wszedzie, — Gdzie tylko poszle przed sobą myśl biedną, — Wszedzie mi smutno i wszedzie mi jedno — I wszedzie mi źle i wiem, że źle będąc...“

Вперед! все вперед!

Чи тут, чи там — моя безсонниця випиватиме з моєго мізку думки і спокою не знайду ніде; однаково. Чи шуміти будуть у моїх уях нічні співаки бразилійської пущі, чи гудітиме сурова музика дрімаючої европейської столиці — однаково. Чи тужити за країною і людьми по цьому боці рівника, чи по другому — однаково. Спокою мені не знайти ніде.

Отже далі! все далі!

Широко відчиненими вікнами вливається холод вечора в мою кімнату монастирську. В темноті ясніють сям і там розгублені електричні ліхтарі. На площі виграє гучно музика. В інтервалах

собаки заглушують гавканням симфонію гомішної бразилійської ночі. Небавком почути свій концерт сотні півнів і з малими перервами продовжатимуть його аж до сходу сонця.

Так було першої ночі, коли мене примістили ці гостинні стіни монастиря, так само є її сьогодня. Чи можу не пориватися душою до чогось іншого? І чи можу рівночасно не жаліти, що все те, з чим усе мое ество зжилося, для мене вмірає?

Прудентріль, 23. листопада.

Прошальний бенкет у о. о. Василіян, бажання щасливої дороги і скорого щасливого повороту до нової праці. І не хочеться вірити, що завтра вранці в останнє погляну на білий монастир, в якому я передумав стільки дум, перемріяв стільки мрій, пересумував стільки смутків, та що може живим ніколи не прийтися на ці стіни дивитися. „Все йде, все минає...“ Чи радіти, чи сумувати?...

Дорізон, 25. листопада.

Я доїздив учора ввечері до стації в Маршаль Малєт і перед самою стацією поїзд переїхав, перетинаючи на двос, якогось пішого мандрівника аж з Аргентини. Небавком у моєму вагоні явилося кількох моїх знайомих з Маршаль М., звіщаючи мені, що на стації дожидав мене маршаль-малєтське громадянство. Так і справді було. Прийшлося перервати дорогу і поступити в цю оселю. Сьогодні відвідав я школу, говорив до шкільних дітей,

потім приймив прощальну промову священика, іменем оселі, приймив дар від оселі, прощав цю симпатичну оселю і серце мое плакало.

26. листопада.

Ще одні збори у справі У. Союза, сердечні прощальні промови і прохання, щоб мерцій вертатися, потім прощальна вечеря у о. Омеляна, останні тости й промови, врешті проводи на стацію і останні стиснення рук опівночі на стації. Поїзд рушив, з платформи вагону обкинув я очима в-останнє доволі численний гурток приятелів з оселі, в якій говорив я колись серцем до всього нашого бразилійського громадянства — і поїзд пірнув у крутій лісовій дорозі. Тисячі світляків шугало в любому холодному нічному повітрі.

27. листопада.

Вже майже зоріло, коли поїзд заїхав на стацію Порто Уніон. Мій добрий знайомий Люїз, сухий, чорний мулят, дожидав терпеливо від півночі на стації. За годину заїхав я на майдан мого найкращого друга Петра, який увів мене до моєї кімнати. Які ці люди для мене добрі! Чи почувався я в рідному краї так, як між тими вигнанцями долі на південній земній кулі?

28. листопада.

Скоро промайнули хвилі відпочинку в хаті, в котрій мені було все найпривітніше у цій країні. І з якимось мягким почуттям дивився я за цей

час на буйний виноградник, на помаранчеві дерева, на дерева камелії і на пінейри, що вінком стоять кругом гостиної хати. Без зайвих формальностей передав мені мій незабутній друг складену на його руку більшу суму грошей, по-жертвовану мені від членів філії У. Союза, а так само без упокорюючих формальностей зробив мені де-які дарунки від себе. Найбільше було мені ним по-жертвоване, а найменше відчував я при цьому пониження. — Ох, мій простий і високий душою, друже! Чи зможу я віддячити тобі хоч у десятій частині все це, що зробив ти для мене з першого дня напої знайомості? Чимало знаходив я гарних людей на моєму віку, та такої аристократичної і благородної душі не доводилося стрічати. І чи повірив би хто, що ти ледви своє ім'я підписати уміеш? Ти вбив мою віру в ублагороднюючий вплив освіти і я, як педагог, стаю скептиком.

Куритиба, 1. грудня.

Кілька перелетних зустрічей на де-яких стаціях на дорозі з Порто Уніон до Куритиби і врешті зустріч з о. Рафаїлом у Куритибі.

6. грудня.

Вчора увечері прощальна вечеरя в салі Тов. ім. Т. Шевченка в Куритибі, весела, щира гутірка, прощальні промови і подяки за мою працю для зорганізування наших поселенців, китиці, одна від шкільної дітвори, дар у грошах і прощання. Раненько кількох наших куритибців заїхало самочодом і завезли мене на залізничну стацію і поки

поїзд рушив, прийшлося ще раз стиснути долоні моїх куритибських друзів, з котрих де-хто провів мене ще до найближчої стації. На стації Гважувіра прийшлося попрощати останній більший гурток рідних і так врешті болюча душевна операція покінчилася. Мій поїзд їде до С. Павльо.

На пароході Антоніо Дельфіно, 12. грудня.

Залізнича дорога з Сан Павльо до Сантос — це справжнє чудо інженерії. І взагалі аж у дорозі до Сантос я пересвідчився, що і Бразилія має свою культуру і то дивом створену руками відомих європейських лінтяїв, Італійців. Сам Сантос — невеликий город при морській затоці з кількома гарними садками і з цілою зграєю дурисвітів. Славний город тим, що через його пристань проходять які дві третині всього збору кави на світі. Була саме неділя, та кароси без уговору з'їздилися навантажені кавою і сотки робітників зносили її міхами до магазинів, при чому чимало дорогої благородного зерна розсипалося і нівечилося. Усі вулиці застелені сірим зерном, — так і видно, що до дрібної скількості цього продукту ніхто тут не звичний. Тут же є і славна кавова біржа, не менше оживлена, як яка європейська біржа грошова. І цікаво, що мало в котрій європейській країні люди пить таку гидку каву, як у Сан Павльо і в цілій Бразилії, де фабрикується під назвою кави субстанцію з паленої фасолі, кукурузи і остаточно кави.

З Сантос до Ріо де Жанейро їхав парохід від

3-ої год. по обіді до 9-ої год. ранку. Ще раз довелося в Ріо доторкнутися землі ногами, побалакати з останніми двома Українцями в Бразилії і перебрати останні дрібніші подарунки. Коли о 4-ій год. по обіді парохід почав відбивати від пристані, ще дві українські руки слали мені з бразилійського суходолу прощальний привіт. А на пароході маю своїми товаришами двох наших молодих богословів, що йдуть до Ужгороду вчитися, і старенького типового галицького хлібороба, що до рідної країни вмірати. Який перед кільканадцять роками виїхав, такий і вертається: простий, несміливий, заляканий і недовірчий, тим більше, що в дорозі в Сантос прийшлося пому досить дорого за свою безпорадність і неграмотність заплатити.

Атлантик, 18. грудня.

Цеї ночі наш парохід переїхав рівник і сьогодня я належу знову до північної півкулі. По другому боці остався Південний Хрест, що стільки вечорів яснів надо мною, коли я мріяв і згадував минуле, коли снував плани майбутньої праці для кращої будуччини нашої бразилійської громади, коли тужив за знахтованим життям між ріднішими, коли думками вистелював безкрай шлях до рідних і друзів. Далеко залишилися береги Бразилії за мною і може в цю хвилю неодно впаде там по наших оселях про мене слово — слово приязне і слово догани. І дивно, як збайдужнів я в цій хвилі і на це, що моя задушевна мрія, побачити Відень, здійснюється, і на це, чи дове-

деться ще раз переживати казку підтропікових ночей. Одно поччуваю: що я перетомлений, що результати моєї праці, оскільки не ходить про мене самого, не задовольняють мене, що мій посів падав на ґрунт надто зарослий буряками. І поччуваю потребу відпочинку, себ-то потребу закутка, в якому я міг би жити душою, тужити до вічного, святого, високого. Дотепер я переживав поезію; тепер чую потребу творити її.

А все ж таки: чого мені на душі так сумно, коли подумаю, що парохід переніс мене на північну земну півкулю? Чого мені сумно?

Розгублені в лісах хатки,
Помаранчеві садки,
Обличчя в тузі спалені
І погляди розжалені
І рідині пісні в чужині —
Ох, не забути вас меві!

Вечірнятиша лісова,
Що пила з наших уст слова,
При ватрі смутком точені
І мріями золочені —
Чи вернеться вона мені
Хоча у сні, бодай у сні?

Чи позбіраю ще колись
Ті перли мрій, що почались
У надрах пущі сонної,
Таємної, бездонної,
І розгубилися по ній?
Чи позбіраю перли мрій?

Бразилія в минулому і сучасному.

Відкриття Бразилії довершили в XV. в. Португальці, даючи новій землі назву *Vera Cruz*, потім *Santa Cruz*, а врешті нишішню назву. В р. 1549 нова португальська провінція дісталася першого губернатора в особі жида Томи де Соуза, а в р. 1763 перенесено столицю краю до *Rio de Janeiro*, чим дано товчок до сьогодняшнього розквіту города, що своїм природним положенням, підрівниковим кліматом і фльорою мабуть не має пари.

Зараз у початках свого існування мусіла нова португальська провінція переходити довгі роки боротьби з автохтонним населенням Індіян, а пізніше ця боротьба перемінилася у війну поселенців-хліборобів з місіонарами-Єзуїтами. Далі пішла боротьба з наїздниками Французами, поки не прийшлося Бразилії підлягти новому наїздникові, Голяндцям. Що-йно в р. 1654 Голянди переможені кинули Бразилію, на все. Однаке на протязі слідуючого століття витворювалася що-раз більша ворожнеча до Португалії, яка врешті вилилася в повстання у Вілля Ріка під проводом *Joaquin Sá da Silva Xavier*, прозваного Тірадентес. Тірадентеса 21. квітня 1792 р. страчено і повстання

здавлено. Однаке європейські відносини склалися так, що Бразилія без великих жертв здобула свою незалежність. Тікаючи перед Французами, португальський принц Дон Жуан висів ураз із цілим двором в р. 1808 на берегах Бразилії в Баїї (Bahia) і таким робом португальський пануючий рід познайомився ближче з своєю провінцією. В часі перебування у Бразилії португальських двораків нехависть до Португаліців змоглася до того, що в р. 1822 (7. вересня) тодішній регент Дон Педро міг спертися на бразилійських патріотів і проголосити незалежність Бразилії, коронуючи себе 12. жовтня на імператора Бразилії. Такою залишилася Бразилія аж до 1889 р. Дня 15. листопада 1889 проголошено Бразилію федераційною республікою (Estados Unidos do Brasil), а два дні після того вся ціарська семя всіла на парохіл, щоб відплисти до Європи. У новій республіці всі давні провінції (числом 21) отримали автономію. Республіка дісталася новий, гарний прапор — на зеленому полі жовтий ґльоб і зоряні констеляції, а по середині лента з написом: лад і поступ (*ordem e progresso*).

Сьогодні бразилійська Республіка займає простір величини майже Європи, в 16 разів більша ніж Німеччина і начислює усього 31 міліонів мешканців, що належать до всіх рас і національностей. Заселена тільки на окраїнах, внутрі вона мало розсліджена, а ще менше організована цивілізацією. Найбільш емігрантів отримала Бразилія з Італії, а потім з Португалії. Трохи не 4 міліони населення становлять Негри і муляти. Найбільшу скількість населення виказує провінція Мінас

Жерайс (5,788.000), друге місце займає С. Павльо. З огляду на малу смертність (головно у першому поколінні емігрантів) і велику кількість дітей (15—20 дітей в семії не є тут небудеищиною) число населення скоро зростає.

При сучасній децентралізації (з 15. листопада 1889 р.) кожна провінція має свою власну конституцію, свого президента, свій собім, власну адміністрацію, зберігаючи при тому принцип унії. Осібні громади мають так само свою автономію і є звязані з центральною владою тільки органічними законами провінції. Законодавча влада спочиває в руках парламенту і сенату; виконуюча влада в руках президента республіки.

Бразилія є сьогодні країною раг excellence хліборобською. Нові поселенці дістають від уряду наділи величини 12—25 гектарів (шакри) за дешеву ціну на річні сплати, при чому перших 5 років їх звільняється від оплат. На перших 6 місяців вони дістають також харчі, а врешті від поміщення для емігрантів на острові квітів, біля Rio de Жанейро, аж на місце осідку уряд перевозить їх даром.

Нових емігрантів поселяють на місцях не обнятих культурою, у пралісах. Вони мусять цю культуру в праліс внести. Важка це праця і неодин поселенець уже в початках зневіриться і працює.

А відбувається добування землі під управу в цей спосіб: Перш усього треба зробити „роси“, себто викорчувати праліс. В часі вільному від дощів поселенець починає боротьбу з пралісом

тим, що „фойсою“ (свобідним серпом на довгій ручці) і „факом“ (довгим, похожим на шаблюку ножем) витинає спідню рістню лісу, бамбуси, ліяни (ціпбс) і інші, звичайно колючі, хащі. Потім підтинає він менші дерева, а врешті береться до велетня, з яким приходиться йому звести важку боротьбу. Велетень, падаючи, захоплює по дорозі менші, підтяті дерева і повалює їх своєю вагою. Ціпніщи пні засипається після цього землею, щоб зберігти їх під час палення рос. Коли „зифойсані“ хащі висохнуть, тоді ясного, спокійного дня віdbувається палення рос, до котрого вимагається великої вправи і розуміння. Такі роси родять гарно кілька років; пізніше треба їх залишати на кілька років, щоб вони заросли молодняком, й робити потім нові роси. Ця дика, примітивна господарка нищить чимало цінного дерева і для європейця вона являється передпотопною і нераціональною; однаке в Бразилії ще не скоро прийде пора на інший спосіб боротьби з дикою природою. Треба і так дивуватися, що людина зуміла до тої міри запанувати над цею країною, такою лячною своюю дикістю.

Найбільшим багатством Бразилії є під сучасну пору кава, котрої вона продукує у скількості $\frac{1}{4}$ всієї світової продукції. Найбільше продукує кави С. Павльо; в провінціях, заселених Українцями, в Парані і в С. Катаріна, кави мало.

Незвичайно важкої праці вимагає управа кави; але й приходи від цеї праці не аби-які. Цлянтації кави уявляють собою гарну картину. Рядочками стоять 2—5 м. високі дерева з темно-зеленим, ли-

скучим листям, з білими квітками і ясно-червоним овочем, що нагадує трохи черешні; в кожному криється по два зерна кави. (Часами трапляється тільки одно кругле зерно, котре продається під назвою „мокки“ і належить до найкращого сорту кави.) Взагалі знатці перекошалися, що бразилійської кави ніяка інша не перевищає добротою.

Кава вимагає лагідного, рівномірного підсонця і вдається найкраще в сторонах з пересічною температурою між 15 і 27° С. Отже найкраще вдається вона між 28° північної і 30° південної ширини, на узгірях 400—700 м. високих. В С. Павльо в р. 1918 простір землі під управою кави займав 1,000.000 ha. З усієї світової продукції кави, яку обчислювали в р. 1918/19 на суму 15,485.000 мішків (по 60 кільо), випадало на С. Павльо 8,250.000 мішків.

Попри каву Бразилія, головно Пара й Амазонас, продукують какао. Дерево какао росте ще зде-більшого дико і досягає 6—8 м. висоти. Трохи не цілий рік находитися воно у квіті. Овочі збирають двічі в році. Управа какао належить до найбільш рентовних. В р. 1919 Бразилія вивезла 62.584 тонів какао та її продукція у світовій займає п'яту частину.

У провінціях, заселених нашими поселенцями, в Парані і в С. Катаріна, найбільшим багатством є ерва матте, яку звуть також паранським чаєм. Росте вона по лісах, звичайно в дикому вигляді; ніким не саджена, між 20 і 30° південної ширини на вишині від 500 м. починаючи. Серед лісу пінесірів, імбуїв, кедрів — ці на кілька метрів високі де-

рева матте з густим, лискучим, темно-зеленим, грубим листям становлять велику прикрасу паранських лісів.

Без ерви матте неможна уявити собі життя паранських і санта-катарінських лісових мешканців. Бразилієць ще не протре як слід очей зо сну, а вже халас за „кую“ (з тикви зладженя, часами гарно різьблена й окована сріблом чарка), насилає в неї роздріблене листя матте, перемішане з патиками з віття, наливає кипяток і „бомбою“ (різьбленою, звичайно срібпою цівкою) смокче гіркий, зелений шімарон (*chimarrão*). Цій присмости віддається бразилійський „кабокель“ з перервами цілий день. Першим питанням бразилійця, коли увійти до його дому, є питання: *toma chimarrão?* (пете шімарон?). Попри це п'ють ерву матте цукровану так, як чай, гарячу й охоложену, під назвою „ша матте“.

В Європі матте ще не здобула собі популярності, однаке знавці вінчують її велику будучину, приписуючи їй чимало прикмет як середниківі, що причиняється до заспокоєння спраги, кращого травлення і лікування нервозних недомагань жолудка та врешті лагодить голод.

Законом приписано, що віття ерви матте можна обтирати аж у третьому році після попередніх зборів, в часі від 1. мая до 30. вересня. Обяті віття зараз же на місці перетягається крізь полум'я вогня, потім очищається з грубих патиків, звязується у вязанки й сушиться або безпосередньо над вогнем (*carijo*), або над жарою, що доходить під вязанки ерви з печі проводом.

(*barbacuá*). Перший рід сушения робить ерву більш гіркою і придає їй посмак диму. Коли ерва висушена, тоді відбувається процес її дрібнення в т. зв. „мальядорі“, що нагадує наш кират до молочення збіжжя. Кінь кружляє її тягне по сухому вітту валець у виді стіжка, в якому понавивано чимало деревляник зубів. (Випахідником мальядора мав бути наш селянин.) Потовчене листя враз із дрібнішими галузками продаеться до млинів для матте, де відбувається мелення її сортuvання ерви.

Збори ерви (сафра ерви) — це властиві для наших поселенців жнива її ерва становить головний середник забагачування нашої еміграції. Бразилійські зимові місяці (червень до вересня) виповнені головно сафрою ерви, роботою при її сушенні, меленні і воженні до найближчих містечок. Цілі валки величезних, важких возів із сірими „тордами“ перетягають у тім часі страшно розбитими дорогами, нагадуючи колишні старі чумацькі часи на Україні.

Хоч ерва матте дотепер в Європі мало популярна, однаке р. 1915 виказує цифру 76.000 тонів експортованої в цьому році ерви. Поки-що вивозять її найбільш до Аргентини. Пересічно продукус Бразилія 100.000 тонів ерви річно, між чим львина частина припадає на Парану.

Іншим багатством Бразилії є цукрова троща, котру до р. 1828, поки не прийшла черга на цукрові буряки, обертали на всю світову продукцію цукру так, що бразилійський цукор довгі віки опановував усі світові ринки. Попри це з цукрової трощи

виробляють спірт і горівку, а врешті рум. Однаке провінції, заселені Українцями, не дивлячися на великі їх багатства троці, з котрою приходиться нашим поселенцям вести безупинний бій, цукрової троці продукують мало.

Таксамо вбогими є сторони, де живуть наші поселенці, на овочі, котрих Бразилія має чимало. З багатства овочевого, в якому перве місце займають банани, ананаси, виноград, помаранчі, мангі, мармеллі та інше, по наших оселях знаходить тільки помаранчі й виноград, а потрохи брескви.

В околицях, заселених Українцями, як і взагалі в цілій Бразилії, головним хліборобським продуктом є кукуруза, котра вдається тут найкраще, головно після зроблення свіжої роси. Вона дає поживу хліборобові і його худобі (коням вона заступає овес), її листя служить за постіль, а врешті до сигареток замість европейської бібули. Звичайно вдаються у Бразилії подвійні жнива в році. Чимало бразилійської кукурудзи йде на вивіз за границю (в р. 1918 вивезено 14.275 тонів) і тому для наших поселенців є вона найпевнішим джерелом приходу з хазяйства.

Побіч кукурудзи вдаються місцями пшениця (в р. 1918 її збори принесли 130.000 тонів) і жито, головно в Парані і в Санта Катаріна. (В цій останній провінції бачив я ці збіжжя кращими, ніж на галицькому Поділлі.)

Рижу, котрого продукує Бразилія дової багато, наші поселенці не сіють, бо високо положений терен під його управу не надається. Зате

засвоїли собі наші поселенці чорну фасолю, котра становить ураз із рижком і мукою з мандіоки щоденну їх поживу, і треба признати поживу смачну й поживну. Не дивлячися на це, що без чорної фасолі не обходиться ніодна кухня в Бразилії, її вивезено в р. 1917 на вагу 93.428 тонів. До чорної фасолі вживають Бразилійці як пріправи муки з мандіоки, котра вдається тут усюди і котрої управа незвичайно рентовна. Сама провінція Ріо Гранде до Суль продукує річно поверх 40 міліонів літрів муки з мандіоки. Мандіоку, з котрої виробляють також тапіоку, або бразилійське саго, їдять також вареною і вона нагадує своїм смаком молоду картоплю, тільки у смаку вона солодша. Подібні смаком до вареної мандіоки є солодкі картоплі, batatas, котрих управа легка й дає гарні результати.

Продукція Бразилії обіймає також тютюн (найкращий у Баї), котрого Бразилія вивезла в р. 1919 на вагу 43.280 тонів; бавовну (головно в північних провінціях), котрої продукція може в будуччині зайняти перше місце у світі; кавчук (головно над рікою Амазоною) і т. д.

Численні роди пальм, які ростуть по лісах усієї Бразилії у великій кількості, служать людям за поживу, паливо, прикрасу й служать до виробу одяжі, посуди, шнурів і т. д. Перше місце у світі пальм займає кокосова пальма, котра видає овочі 4—5 разів у році. Популярна пальма „кокейро“ родить смачні горіхи, а її листя слугує за поживу для худоби. Далі продукція Бразилія у великій кількості ваніллю, велике багатство лічни-

чих зел., кілька падають родів хінових зел і дерев. ріщінус і и., та врешті безліч дерев, з котрих де-які велітенські, дуже тверді й гарно забарвлені падаються дуже до виробу меблів. На жаль до-теперішня система роблення рос винищує цінні ліси країни і пропадають марно міліони. Багатство бразилійських дерев маєже не вичерпаеме. В Парані і в С. Катаріна зпоміж дерев найпопулярнішими є „піньо до Паранá“ (пінейро) з пе-ресічною висотою 15—20 м. (часами до 40 м.) і з грубістю до 2 м. в перекрої, та імбуя, що своєю твердістю заступає нашим поселенцям дуба, ко-трого Бразилія не знає.

Великим багатством Бразилії є худоба, котрої плекання коштує тут небагато з огляду на ла-гідне підсоння й великі простори не справленої землі.

Ліси Бразилії, що вже сами собою свою буй-ною рістнею і багатством своєрідної фльори явля-ються виїмковими на всій землі, завдячують свою красу ще незвичайному багатству птахів, звірів і метеликів. Самих пестрих попугаїв начисляє Бра-зилія 85 родів; колібрів (веїафлор-цілуйквіт) поверх 20 родів, 23 роди шуліків, 8 родів сов, усякі бажанти; а серед усього цього царства пташині „тукано“, „дурний Іван“, своїм забарвленням прр'я займає перше місце.

Годиться врешті згадати про мінеральні ба-гатства Бразилії, якій не хибуть ні золота, ні за-ліза, ні манг'ану, ні міди, ні цини, ні плютини, ні вугля, ні нафти, ні врешті діямантів (най-більший діамант Бразилії, „estrella do Sul“, знай-

дений у р. 1853 важив брутто 254,5 каратів і був спроданий за 1,200.000 мільрейсів), ні інших цінних камепів. Та всі названі багатства, дякуючи відсутності підприємчого духа приватних капіталістів та відповідної адміністрації, спочивають досі в землі і мабуть не скоро Бразилія знайде шлях до добування своїх скарбів, якими вона мабуть з усіх країн найбільш обдарована.

Загальні замітки про українських поселенців у Бразилії.

В таких умовах, на такому ґрунті і під такими впливами розвивається життя української еміграції, що вилася в цю пустиню в р. 1896 і в пізніших і розширилася головно по провінції Парана і Санта Катаріна (в північній її частині), а в часті і в Rio Гранде до Суль і С. Павльо. Сьогодня кількість української еміграції у Бразилії доходить до числа 35.000 душ, а враз із аргентинською оазою до сорока кількох тисяч душ*).

---

*) Попри перечислені в першій частині українські оселі треба згадати ще де-які дрібніші гуртки галицьких Українців, що розгубилися серед моря чужини і останками сил борються проти національної смерті. І так у провінції Сан Павльо в колонії Паріквераассу живе приблизно 25 наших родин, що приїхали сюди в 1899 р. Це переважно хлібороби, управляють каву, банани й інше. Змішавшися з Поляками, вони витворили якийсь дивоглядний воляпік, попсувавши і рідну і польську мову. У цій провінції живуть наші поселенці ще й по інших оселях, розкинуті по кілька родин. — В Еспіріто Санто на фазенді Помбаль у місцевости Ратаакі живе 9 свідомих наших родин. — У Rio Гранде до Суль в колонії Ерешім живе 12 наших родин, в Іжуї (Іюні) начислюється 30 українських родин, між якими старі виселенці почують себе Українцями, а їх діти уже перейшли

Незвичайно важку має ця еміграція минувшину і як би не те, що тільки малий відсоток виселенців опинився на бразилійському березі з незначними фондами, під час коли загал привезено на кошти бразилійського уряду, то мабуть не багато приїжжих було б перетривало перші роки. Найприкрішими були перші місяці, коли їх тримали після приїзду на „острові квітів“ біля Rio в нужденних будках, у тісноті, в нехарстві, на нужденних харчах, у жаркому кліматі. Недуги десяткували нещасних і немав майже семі, яка не заплатила б молохові „острова квітів“ данини у формі людського життя.

Пізніше поселенців переводили на місця поселення, в лісові пущі, куди треба було звичайно перебиватися з „фойсою“ і з „факом“ у руках крізь гущавину, яку знають тільки бразилійські праліси, і тут діставали вони на сплату земельні наділи т. зв. шакри (40 галицьких моргів) — звичайно в горбовинній стороні, далеко від залізниці. Спочатку уряд будував і хатки, маленькі, провізоричні; та звичайно приходилося поселенцям в початках жити в будках з віття, критих пальмовим гиллям. А щоденною поживою поселенців було насіння з пінсейрів, яке йли печене, варене, а то випікали і хліб з його муки. Щасливим був той, хто міг роздобути за дорогі гропі чорну

процес асиміляції. В оселі Жагварі (Jaguary) живе 20 наших родин з Бріддини, які приїхали сюди одні з перших. Вони москвафіли і до національної справи байдужі. Врешті в оселі Гварані Пампінас посеред яких 80 родин наддні-прянців живе кілька родин галицьких Українців.

фасолю, або муку з мандіоки, котрі й по сьогоднішній день є, побіч рижу, головною стравою автохтонного населення і наших поселенців.

Тому, що українські оселі лежать звичайно в лісовій, гористій стороні, де тільки місцями можна з землею упоратися і зневолити її до ро-
дження, ці оселі є незвичайно широко розкинуті і комунікація між осібними односельчанами до-
волі утруднена. Про раціональну господарку ніхто
поки-що не думає. Все ще оселя представляється
густим лісом, в якому тільки сям і там кожного
року прорубув фойса гущавину, а вогонь спалює
її, рівночасно справляючи землю. І на цих про-
галинах, де стоять обсмалені пінейри, стовбури
імбуйв або інших дерев-велетнів, і де з землі
стремлять гострі відземки стятих хащів, де валя-
ються пні стятих дерев, або недопалені конари —
хвилюють ниви з житом, а місцями і з пшеницею,
а найчастіше з височезною, грубозернистою куку-
рузою. Слідуючого року сусідній шматок лісу, чи
гущавини (капоейри) мусить гинути під сокирою,
фойсою і вогнем, а недавня нива швидко вкри-
вається буйною, непроходимою гущавиною. Тільки
невеличкі піматки землі прорищає рука поселенця
на протязі років важкої праці і на них садять
мандіоку, картоплю, або батати (рід солодкої кар-
топлі). І тому рідко в котрих сторонах наші по-
селенці вживають при управі ріллі плуга; їх
плугом ще й сьогодня, як перед тисячами років,
є сапа. І тому, що й головний продукт і багатство
наших поселенців, ерва матте, не терпить сонця
і любить мати над собою холод пінейрів і інших

кріслатих високих дерев, — то її усі наші оселі в Парані і в Санта Катаріна — це на ділі ліси, перерізані мізерними польовими доріжками, в яких криються хати, що теж здебільшого лежать далеко від дороги. Тільки біля хат бачимо трохи вільнішого простору, майдан, а де-де і садки, в яких цвітуть брескви і золотяться помаранчі, або зеленіють виноградники. Європейської садовини нашим поселенцям важко доплекатися, бо її винищують у перших роках мурашки, а пізніше всякі паразіти, а врешті квіт виморожують морози (садовина цвіте звичайно за скоро по причині наглих перескоків від стужі до спеки і навпаки), а овочі винищують птахи, між якими першу роль грають попугаї.

Взагалі наші бразилійські поселенці мають до діла з великою кількістю ворогів свого казаяйства. Мурашки, що виводяться так чисельно, як у ніякій іншій країні, нищать засіви, городовину й садовину. Морози (вони доходять до 7—8° нижче нулі), получені з мряками, є чи раз більш душкульні й шкідливі, ніж галицькі морози. Літні спеки часто випалюють засіви. Часами трапляється язва саранчі. А врешті готове вже зерно (збіжжя, кукурузу, фасолю) точать червачки і його важко дотримати до другого засіву. Худоба терпить (головно зімою) від недостачі паші, бо трава, тверда й колюча, мало надається на пашню; а з другого боку вона терпить чимало від угрів, які вкривають її безлічю ран. Врешті утруднює хазяйство сам терен і відсутність комунікаційних середників. Тому, що в долинах звичайно не

вдається ніщо, хлібороб мусить сіяти і збирати на узбіччях горбів і мусить добре напрацюватися, щоб зібрани плоди позносити на плечах до дому. А коли прийдеться йому надвишку зборів доставити до найближчого містечка на ринок, то знову приходиться йому переборювати труднощі неможливих доріг. І тому він вибирається звичайно возом (каросою), критим полотнищою будою (тордою); до неї запрягає від 4—8 коней, або мулів, які побренькують безлічю дзвінків, щоб у гущавині, на вузьких, крутих доріжках заздалегідь остерігати стрічку каросу. Одиночкою крашою стороною життя бразилійського господаря є це, що клімат не домагається від нього будування хазяїсських будівель для худоби і для жнів. Уся худоба, кіньми починаючи, аж до безрогів включно, плодиться і виростає свободно в гущавині шакра хазяїна.

Годиться згадати ще про одну язву, яка накоїла чимало горя в громаді наших поселенців,— про безліч гадюк і юдовитих павуків (тарантуль). Головно в часі фойсовання в непроходимій гущавині робітник наражений на кожному кроці на небезпеку. Та в останніх роках наші поселенці навчилися вести боротьбу з гадюками і навіть кожна оселя з ловлі гадюк зробила одно з джерел своїх приходів, звичайно на загальні справи. Сьогодня в кожній оселі є спеціальні скриньки, в яких переховується і відсилається зловлені гадюки до спеціального інституту в С. Павльо і в кожній оселі є по кілька пристрій до встрікування проти гадючого укусення гадючого серум,

яке названий інститут видушує з прислаших гадюк. Сьогодні вже ці шкільна дітвора уміє ловити гадюк, притиснувши їх патиком при голові і скочивши пальцями при самій голові. А на випадок нещастя серум на протязі кількох годин вилічує вкушеного зовсім.

Тільки незначний відсоток нашої еміграції становить клясу робітників, ремісників, або дрібних купців (у Бразилії Жидів немає зовсім; їх місце займають Турки, Сирійці і н. поселенці зо сходу). І тому вся наша еміграція уявляє собою одноцільну своїм становищем і економічним побутом клясу.

Коли взяти під увагу автохтонне лісове населення т. зв. кабоклів і взагалі населення осель, не виймаючи освіченої верстви, то треба сконстатувати, що наші поселенці, хоч і як воно відстали від культурного і соціального розвитку нашого сучасного селянського населення в ріднім краї, все ж таки являються чинником культурним. Коли зимою почне дошкулювати Бразилійцеві мороз, він розпалиє в ночі ватру і пригріває до неї продрогле тіло, а в день, коли зяєнє сонце, він цілий день вигрівається на його промінні. Одинока його поїжива — чорний „фіжон“ (фасоля), риж із мукою мандіоки, а времіні солодкі „батати“. Та ці продукти він счасти добуває за гроші у нашого поселенця, не дивлячися на те, що у нього нераз бував землі в десятеро більше, ніж у цього кольоніста. — Не краще представляється більш освічена бразилійська громада. Її ідеал примітивні кінські перегони, гра в карти, чарка і жінки, а времіні вічні „фести“, з безлічю штучних огнів („фог'єтів“)

і з музикою. Немає єдних уродин чи ім'янин, чи весілля в оселі, які не були б полученні з музикою і з фогетами, байдуже, що на ці паради приходиться гроші позичати.

Ця примітивність життя автохтонного населення має для нашої кольонії ті добре сторони, що асиміляційні впливи на неї доволі слабі, і що наші кольоністи являються тут важним чинником, тішаться пошаною і прихильністю автохтонів. Та з другого боку це й шкодить нашій громаді, бо плекає в ній відсталість від культури, зберігає її в цьому консерватизмі і неграмотності, які вона внесла з рідного краю з панських економій.

Єдиним національним чинником, а враз і чинником культурним для наших поселенців являється церква, але і вона поставлена тут зле, виказує за мало служителів і — рішучо за мало служителів, свідомих своїх місіонарсько-педагогічних і горожанських завдань. Вправді наші поселенці не жалували ні труду, ні грошей і набудували церквов за багато, та мало між цими церквами будівель, котрі будили б свою архітектурою, розмірами і внутрішньою декорацією який інтерес. Тільки церкви в Антоніо Олінто, в Ірасемі, Прудентополі і в Доріоні (всі вони деревляні) свою українською архітектурою заслуговують на називу українських церков; все інше — це мізерні, ні трохи не українські, каплиці.

Ще гірше представляється справа духовенства. Чотирьох світських священиків і п'ятьох священиків з Чину С. В. В. на простори величинні що найменш Сх. Галичини, та й до того при немож-

ливій комунікації — цього рішучо мало. Але і праці та вимогів тих небагатьох священиків не доцінює загал, як годиться, бо навіть 3—4 мільрейсів річного податку від хазяйства на утримання священика народ не охочий платити.

Коли так мізерно представляється справа церковна, так чого сподіватися від справи шкільної?

Бразилія не знає шкільного примусу і поки-що лишає також дорогу приватній ініціативі, не забороняючи в повні навчання дітей і в часті на рідній мові дитини. До муніципальних, офіціяльних, шкіл наші поселенці дітей посилають неохочо і дякуючи акції духовенства і свідоміших одиниць зпосеред загалу, українських шкіл по наших оселях наросло доволі. Та ці школи своїм уладженням нагадують галицькі сельські школи з половини минулого віку. Бразилійський уряд в останніх часах признає урядові субвенції вчителям з сякими-такими кваліфікаціями і вимагає від них, щоб вони придержувалися приписаної програми і хоч потрохи навчали португальської мови.

Так само мізерно представляються й інші сторони культурного і соціального життя, по причині загальної неграмотності нашої кольонії та відсутності діяльних провідників. Що-правда, майже в кожній оселі знайдеться якийсь читальнинний дім, якесь товариство „Просвіта“, чи товариство ім. Т. Шевченка, та на домі звичайно і кінчиться з вище поданих причин. Навіть розвоєві кооперативної діяльності стали на дорозі важкі перепони і вона не змогла розростися.

Чимало нарікається у Бразилії на наше духо-

венство, немов би воно було причиною цього духовного і соціального застою нашої тутешньої кольонії, — та ті, що дорікають духовним, мають мало рації. Могло духовенство зробити більше — я не перечу, та все ж таки висліди роботи духовних рішучо кращі, ніж світських інтелігентів. Щоб впевнитися в цьому, найкраще пригадати історію дотеперішніх емансидаційних спроб бразилійського українського громадянства.

Всі вони скінчилися невдачами і то на мою думку причиною всіх тих неповоджень була вузькоглядність і політичне та релігійне сектантство ініціаторів, які були зразу ж вождями без армії, нехтуючи душевні почування 90 % населення, яке стоїть під церковними прапорами.

І хоч не хоч, мусить кожний безпристрасний знавець нашої бразилійської історії признати, що тільки духовенство своєю духовною роботою стримало, або принаймні спараліжувало процес денационалізації нашої бразилійської еміграції, привязуючи її до рідної церкви і до свого обряду і ставлячи перші кроки на шляху створення української школи і гурткового життя. Ця робота духовенства далеко не вистарчаюча, однаке на ділі це поки-що одинока доцільна праця, яка все ж таки зазначилася українською газетою, сякою-такою, в патріотичному дусі веденою, прудентопільською школою сестер-служебниць з бурсою для посторонніх учнів, звідки вийшла львина частина вчительок, кількох інших таких же шкіл, а врешті кількох шпиталів.

Ось у яких умовах прийшлося мені скласти краєугоольний камінь під нову організацію після моого приїзду до Бразилії! Вичувши всі хиби дотеперішніх спроб і настрої загалу; зрозумівши, що всякі спроби будуть згори мертворождені, оскільки не підопре їх духовенство,— я намагався знайти дорогу компромісу, щоб до нової акції приведнати всі елементи: і лівих і правих і духовних і світських. Не легка це була праця, однаке після кількох місяців впертої агітації і персвазії я мав ґрунт підготованим остатньки, що на дні 7—9 липня 1922 р. міг скликати до Доріону делегатів від усіх напри осель у відношенні процентовому населення і на з'їзд приїхало сорок кількох *ad hoc* вибраних делегатів так, що тільки три оселі лишилися на з'їзді не заступлені.

Мені самому прийшлося скласти статут, самому три дні проводити зборам, самому реферувати і лагодити усі противенства.

В основу статуту поклав я всенародну організацію політичну, освітню й економічну, намагаючися обняти і здисциплінувати усі боки життя нашої еміграції, школою для дітей починаючи, а кінчаючи на найстарших, при чому я звернув головну увагу на доростаючу молодь, котрій загрожує моральна і національна загибель найбільше.

Щоб усі елементи притягти до „Українського Союза у Бразилії“, я намагався дати йому атрибути давнього галицького Народного Комітету і Шкільного Союза й Просвіти і врешті атрибути усіх наших інституцій економічних, Сельським Господарем починаючи, при чому на місце одного

президента вибрано директорію трьох президентів, з котрих один як „*primus inter pares*“ на протязі трьох місяців виконує обовязки президента. Директорія враз із іншими членами виділу становить Головну Раду Союза. Поруч неї працюють виділи двох автономних секцій: просвітньої й економічної, звязані з Головною Радою остільки, що вона має змогу давати напрямок їх діяльності і цю діяльність контролювати. А врешті делегати Українського Союза для осель звязують філії по оселях з централею і нормують їх працю. З огляду на взаємне недовір'я, нерозуміння суті організаційного життя та інші перепони прийшлося поки-що зрезигнувати з визначення постійного осідку для організації і зробити її мандрівною.

Мою ціллю і бажанням було знівелювати все це організаційне каліцтво, що зродилося без пляну на нашому бразилійському ґрунті, і я намагався довести до цього, щоб істнуючі товариства або порозвязувалися, або перемінилися у філії Союза. Та тільки по декотрих оселях таке зробилося; на багатьох оселях прийшлося робити уступки до того, що залишено давні товариства з давніми статутами і назвами з тим, що вони тільки приступають до Союза як його філії. Це і було причиною тертя і непорозумінь, котрі не перевелися і досі. Все ж таки на протязі кількох місяців повстали філії Союза трохи не по всіх оселях і потреба ще одного року праці, щоб бразилійська еміграція перетворилася, хто зна, чи не у зразково зорганізовану українську громаду.

На жаль ця громада не має майже ніяких

проводників. Світські інтелігенти, що приїхали сюди з Галичини, не могли зажитися з тутешніми умовами життя. Інтелігенти, що виросли вже на бразилійському ґрунті, переймили всі хиби автохтонної інтелігенції, відстали від української душі й пішли на службу чужим богам. Наддніпрянські інтелігенти не розуміють душі галицьких селян і намагаються експериментувати на ній пропагандою, як уже не повної релігійної анархії, так принаймні православя. — На полі бою осталися одні духовні. Та між ними мало кваліфікованих народніх робітників, свідомих завдань українських місіонарів*). Це і родить нехіть до духовенства, котра місцями вирожується у явну ворожнечу, що може внести в цю нечисельну, малограмотну нашу громаду не бажаний фермент, який чи не відіб'ється погубними наслідками з огляду на збереження цею громадою національного обличчя і національної душі.

---

*) Першим приїхав до Бразилії ветеран і передтеча наших місіонарів, о. Волянський, та його побут серед бразилійської еміграції тривав коротко. Пізніше працювали тут, хто довше, хто коротше: о. Кизима, пок. о. Роздольський (світськ. свящ.), о. Мартинюк, о. Михняк, о. Хмілевський, пок. о. Сімків, о. Титла, о. Березюк (світськ.), пок. о. Гарасимович — а досі працюють — Василіяне: о. М. Шкірпан, о. Кл. Бжуховський, о. Раф. Криницький, о. Ян. Коциловський і о. Е. Турковид — і світські: о. П. Процьків, о. Ом. Анасевич, о. І. Михальчук і о. П. Осінчук. Тут годиться згадати і про одного з найстарших духовних, о. Петрицького, котрий приїхав жонатим і тому не отримав дозволу віповіння своїх душпастирських занять. Якийсь час він, не дивлячися на заборони, працював як священик, та останніми часами займається виключно своїм садком, винницею і пасікою.

Одноким способом, щоб цю нашу кольонію врятувати від загибелі, являється на мою думку виховання місцевої інтелігенції тому, що імпортована інтелігенція з рідного краю до бразилійських умов життя не падається. У Бразилії треба духовенства зпосеред автохтонного українського населення і такої ж світської інтелігенції, которая узяла б провід усього політичного, культурного і соціального життя, которая б врешті на становищі публичних вищих урядовців виборювала нашій еміграції значіння, яке її без сумніву належиться. Сьогодня Бразилія наших хліборобів шанує і любить та ставить їх вище польських, та все ж таки офіційльно українська національність Бразилією і досі не призначана: наші 40 тисяч поселенців служать до збільшення статистики Поляків. Треба узяти в руки школу, доростаючу молодіж, которая цурається вже своєї церкви, своєї мови, переймає від бразилійців усі хиби, пянствуванням і картами починаючи, а на револьвері і „факу“ кінчаючи; треба зайнятися грамотністю і духовим життям старих; треба врешті видобути наших поселенців з цього примітивізму хазяйнування і зрівняти їх під цим оглядом, як уже не з німецькими, так принаймні з італійськими поселенцями. Сьогодня наші поселенці після десятків років важкої праці являються бідаками; пересічне маїно нашого кольоніста 5—10 тисяч мільрейсів — отже найбільш тисяча доларів. Коли б наші бразилійські поселенці вклали цю працю в землю канадійську, їх доробок перевершував би пересічно суму 10 тисяч доларів. Молодшому поколінню за-

грожують ще гірші матеріальні умови, бо Пому вже тяжче добути землю, воно вже не таке охоче до праці і під оглядом життєвого досвіду воно — виховане в лісах — вже далеко убожше.

Щоб усім тим недостачам зарадити, я поклав одним з перших завдань У. Союза створення українського виховавчого інституту, в якому виховувалася б українська бразилійська молодь на свідому інтелігенцію, що переняла б згодом у свої руки цілий провід нашого бразилійського громадянства. А щоб добути фонди на утримання цеї конечної інституції, я намітив Союзові як одну частину програми його діяльності створення української кооперативної гуртівні і земельного банку. Чи моя задушевна мрія буде зреалізованою, годі передбачити. Робітників мало, зрозуміння серед загалу ще менше, хоча доброї волі в одиниць не хибус. А з другого боку тут загал інтелігенції ще не затроєний тим спекулятивним трійлом при громадській роботі, як напр. у Канаді. І праці у Бразилії для одиниць з апостолятом у серці незвичайно вдячна і морально рентовна. Найлегше було б виповнити завдання піонірів нашого бразилійського відродження о. о. Василіянам. Та чи вони зрозуміють своє завдання українських місіонарів-громадян і чи скочуть цьому завданню пожертвувати сили?

Атлантик, при берегах Африки,
кінець грудня 1922 р.

ЗМІСТ:

	Стор.
На морі	11
Під бразилійським небом	45
В лісах Парани і Санта Катаріни.....	50
На „кампах“ Аргентини.....	141
До Бразилії	170
Бразилія в минулому і сучасному.....	186
Загальні замітки про українських поселенців у Бразилії.....	197

Справлення помилок

сторінка	стрічка	надруковано:	треба:
13	7 згори бозодня	бозодня	
22	9 здолу Еспанського	єспанського	
30	12 згори 3200	4200	
47	13 згори Сан Пеольо	Сан Павльо	
51	14 згори 25 років	28 років	
74	9 здолу повірнити	порівнити	
105	12 згори крайні	картинні	
112	8 здолу „торву“	„торду“	
113	13 згори кемпами	кампами	
116	16 здолу маштестрами	віппестрами	
137	1 згори лістах	містах	
155	12 здолу крайни	в крайні	
155	5 здолу „R. S. Senyszyn	„R. P. Senyszyn	
161	16 здолу широком	широким	
161	8 здолу (place)	(plaça)	
162	2 згори „place“	„plaça“	
162	9 згори 50.000	30.000	
162	11 здолу мимоіттю	мимохіттю	
169	11 здолу фарм	форм	
173	14 згори бразиліяць	бразилієць	
182	15 здолу своє ім'я підписати	читати й писати	
189	4 згори (ціпос)	(cіпос)	
191	12 згори (chimarrão)	(chimarrão)	
191	13 згори „кабокель“	„кабокльо“	
191	15 згори chimarrão	chimarrão	
195	6 здолу місце	місце	
197	11 здолу Паріквераассу	Парікверассу	

**У Видавництві „Чайка“
можна замовляти також оці книжки:**

- В. Винниченко: ТВОРИ, том I. Краса і сила й інші оповідання. 8⁰, 260 сторін.
- ТВОРИ, том II. Голота й інші оповідання. 8⁰, 292 сторін.
- ТВОРИ, том III. Боротьба та інші оповідання. 8⁰, 252 сторін.
- ТВОРИ, том IV. Кузв та Грицунь та інші оповідання. 8⁰, 218 сторін.
- ТВОРИ, том V. Історія Якимового будинку й інші оповідання. 8⁰, 212 сторін.
- ТВОРИ, том VI. Рівновага (роман з життя емігрантів). 8⁰, 274 сторін.
- ТВОРИ, том VII. По-свій, роман. 8⁰, 208 сторін.
- ТВОРИ, том VIII. Божки, роман. 8⁰, 356 сторін.
- ТВОРИ, том IX. Босяк і інші оповідання. 8⁰, 248 ст.
- ТВОРИ, том X. Чесність в собою, роман. 8⁰, 268 ст.
- ТВОРИ, том XI. Хочу, роман. 8⁰, 304 сторін.
- Між двох сил, драма на 4 дії. 8⁰, 136 сторін.
- Р. Кіплінг: Брати Моулі, переклад Ю. Сірого. 8⁰, 233+(5) сторін, з 27 малюнками.
- А. Крушельницький: Артистка, драма в 3 діях. 8⁰, 124 сторін.
- Буденний хліб, оповідання. 8⁰, 284 сторін.
- Ірена Оленська і інші оповідання. 8⁰, 296 сторін.
- Як пригорне земля, повість у двох частинах (I. ч.: Як промовить земля. 8⁰, 152 сторін; II. ч.: Як пригорне земля. 8⁰, 300 сторін).
- В. Павлусевич: З пісень кохання. 8⁰, 144 сторін.
- А. Паннекук: Марксізм і Дарвінізм, переклад М. Гагагана. 8⁰, 70 сторін.
- Ю. Сірий: Про світ Божий (Бесіди по природознавству). 8⁰, 104 сторін, з 46 малюнками.
- До гір, до моря! (Подорож на Крим). 8⁰, 71+(1) ст., з 15 малюнками і картою Криму.
- Світова мандрівка краплині води, З. видання. 4⁰, 16 ст., з 4 малюнками й кольоровою окладинкою.
- Про горобця, славного молодця, З. видання. 4⁰, 16 ст., з 5 малюнками і кольоровою окладинкою.
- С. Черкасенко (П. Стак): Твори, том I (Поезії). 8⁰, 204 сторін з портретом автора.
- Твори, том II (Поезії). 8⁰, 198 сторін.

ВИДАВНИЦТВО „ЧАЙКА“.

Друкуються:

- Г. Бальзак: *Батько Іоріо*, роман, пер. В. О'Коннор-Вілінська. 8⁰.
Е. Бульвер: *Останні дні Помпейів*, роман, переклав Ю. Русів. 8⁰.
Л. Доде: *Сафо*, роман, 2 томи переклав Б. Чорний. 8⁰.
Еберс: *Адріян і Антіної*, роман з часів римського царства, 3 томи, переклав М. Троцький. 8⁰.
Е. Золя: *Рим*, роман, переклав С. Пашенко. 8⁰.
Г. Мопасан: *Монт Оріоль*, роман, пер. М. Шраг. 8⁰.
В. Скот: *Айеншго*, роман, пер. До. Н. Суровцова. 8⁰.
Л. Толстой: *На кожний день*, IV—XII томи. Квітень—Грудень. 8⁰.
І. Тургенев: *Загиски мисливця*, оповідання, пер. С. Насаренка. 8⁰.
І. Фльобер: *Сантімбо*, роман, 3 томи пер. В. Чорний. 8⁰.
Готуються до видання переклади творів таких авторів: *Андерсен*, *Бальзак*, *Гердер*, *Гете*, *Гольдсміт*, *Грільпарцер*, *Дік* і *Ліде*, *Достоєвський*, *Еліот*, *Кінгслей*, *Лессінг*, *Ме. міс*, *Мультатулу*, *Такерей*, *Тургенев*, *Шетран*, *Шіллер*, *Штифтнер*, *Якобсен*.

III. БЮЛЛЕТЕНЬ УКРАЇНОВІЙ ДИТИНІ.

29⁰ почались:

- Ч. 1. *Вісімнадцять років* Ох. Народна казка. З 5 образками і малюнками Ю. Восків і коль. оклад 4⁰, 24 сторін.
Ч. 2. *Вівця* Н. Народна казка. З 5 кольоровими малюнками Ю. Восків і кольор. окладинкою. 4⁰, 11 + (1) ст.
Ч. 3. *Марія Ляля*. Народна казка. З 29 мал. (в два лінії) Олесії Григоріївни і коль. оклад. 4⁰, 32 с. 0 ч.
Ч. 4. *Хат'я в лісі*. Народна казка. З 6 кольоровими малюнками Ю. Восків і кольор. окладинкою. 4⁰, 16 с.
Ч. 6. *Царенкі Гамій*. Народна казка. З 6 кольоровими малюнками Ю. Восків і коль. окладинкою. 4⁰, 32 ст.
Ч. 8. *Проморськ* і *царя його дечок*. Народна казка. З 5 коль. мал. Ю. Восків і коль. оклад. 4⁰, 20 ст.
Ч. 10. *Царевич Яків*. Народна казка. З 9 кольор. малюнками Ю. Восків і коль. складинкою. 4⁰, 32 ст.

Готуються до друку даліші випуски (оповідань вірши О. ОЛЕСЯ і народні казки) з кольоровими малюнками і кольоровою складинкою.

Замовляти можна в кожній українській книгарні або просто у видавництві „Чайка“ у Відні

(Wien V., Nikolsdorfergasse 7—11).